

T.C.
Ardahan Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

**ELMALILP'NİN HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİNDE GARÎBÜ'L-KUR'ÂN
VE GARÎB KELİMELERİN MUKAYESELİ İNCELENMESİ**

Harun ÖZBAYRAK

Dr. Öğr. Üyesi Mukadder Arif YÜKSEL

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2022

ELMALILI'NİN HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİNDE GARÎBÜ'L-KUR'ÂN VE
GARÎB KELİMELERİN MUKAYESELİ İNCELENMESİ

Harun ÖZBAYRAK

Dr. Öğr. Üyesi Mukadder Arif YÜKSEL

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2022

KABUL VE ONAY

Harun Özbayrak tarafından hazırlanan “Elmalılı’nın Hak Dini Kur’ân Dili Tefsirinde Garîbü’l-Kur’ân ve Garîb Kelimelerin Mukayeseli İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, 08.12.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Halit BOZ (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Mukadder Arif YÜKSEL (Danışman)

Doç Dr. Zeki TAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan *“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”* kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

21/12/2022

Harun ÖZBAYRAK

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının **Dr. Öğr. Üyesi Mukadder Arif YÜKSEL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Harun ÖZBAYRAK

ÖZET

ÖZBAYRAK, Harun. *Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Garîbü'l-Kur'an ve Garîb Kelimelerin Mukayeseli İncelenmesi*, Yüksek Tezi, Ardahan, 2022.

Çalışmamızda son yüzyılın meşhur âlimlerinden biri olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" adlı eserindeki "Garîbü'l-Kur'an" kapsamında ele alınan garîb kelimeleri üç lügat eseriyle mukayeseli olarak inceledik. Elmalı Hamdi Yazır, Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği son büyük âlimlerden biridir. Ömrü boyunca ilimle meşgul olmuş ve çeşitli eserler telif etmiştir. Hayatı ve tefsiri üzerine onlarca çalışma yapılmıştır. Bizim üzerinde çalışma yaptığımız tefsirin birçok baskısı yapılmıştır. Ayrıca sadeleştirmiş nüshaları da vardır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsiri bir metodu takip eden tefsirlere benzememektedir. Onun tefsiri çok yönlü olup, içerisinde hem rivayet hem de dirayet tefsir özelliklerini barındırmaktadır. Çok yönlü olmasından dolayı da yazıldığı günden günümüze kadar farklı çalışmalara konu olmaktadır. Müellifin "Garîbü'l-Kur'an" a dair müstakil bir eseri bulunmamaktadır. Ancak ayetleri açıklarken birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Biz de o değerlendirmelerden hareketle Elmalılı'nın yaklaşımını ortaya çıkarmaya çalıştık. Çalışmamızda sadece farklı dil ve lehçelerde yer alıp, bundan dolayı "garîb" kabul edilen kelimeleri inceledik. Müellifin yirmi yedi adet kelimeyi "garîb" addederek açıkladığını tespit ettik. Bu kelimeleri ilk arapça lügat olan Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin "Kitabu'l-Ayn", temel Kur'an lügatlarından biri kabul edilen Râgıb el-İsfahânî'nin "el-Müfredat" ve Osmanlı dönemi Kur'an lügatlarından Hasîrizâde Elif Efendi'nin "en-Nûrû'l-Furkan" isimli eserleriyle mukayeseli bir şekilde değerlendirmeye tabi tuttuk. Kelimenin açıklamasını vermeden önce Kur'an'da geçtiği ayeti bir bütün halinde sunduk. Bu yöntemle kelimenin manasının ayetin bütünü içerisinde doğru şekilde anlaşılmasını murad ettik. Her bir kelime için belirlemiş olduğumuz lügat âlimlerinin eserlerine müracaat ettik. İlgili kelimeye dair onlarda yer alan bilgileri mukayeseli bir şekilde aktardık. Sonuç bölümünde ise araştırmalarımız neticesinde elde ettiğimiz bilgileri kısaca değerlendirdik ve ulaştığımız kanaatlere yer verdik.

Anahtar Sözcükler:

Kur'an, Tefsir, Ulûmü'l-Kur'an, Elmalılı, Garîbü'l-Kur'an

ABSTRACT

ÖZBAYRAK, Harun. *A Comparative Examination Of Garîbü'l-Qur'an and Garîb Words In Elmalılı's Tafsir Of "Hak Dini Kur'ân Dili"*, Master's Thesis, Ardahan, 2022.

In our study, we have examined the garîb words, which are considered within the scope of "Garîbü'l-Kur'an" in the work of "Hak Dini Kur'an Dili" by one of the famous scholars of the last century, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, in comparison with three dictionaries. Elmalı Hamdi Yazır is one of the last great scholars of the Ottoman Empire. Throughout his life, he has been busy with science and has written various works. Dozens of studies have been done on his life and interpretation. There have been many editions of the tafsir that we are working on. There are also simplified copies. The tafsir of Hamdi Yazır of Elmalılı is not similar to the tafsirs that follow a method. His tafsir is multifaceted and contains both narration and wisdom tafsir features. Due to its versatility, it has been the subject of different studies since the day it was written. The author does not have an independent work on "Garîbü'l-Qur'an". However, he made some evaluations while explaining the verses. Based on those evaluations, we tried to reveal Elmalılı's approach. In our study, we only examined the words that take place in different languages and dialects and therefore are accepted as "garîb". We have determined that the author explained twenty-seven words as "garîb". The first Arabic dictionary, Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî's "Kitabu'l-Ayn", one of the basic Qur'anic dictionaries, Râğîb el-İsfahânî's "al-Müfredat" and Hasîrizade Elif Efendi's "en-Nûrû" from the Ottoman period Qur'an dictionaries. We evaluated them in a comparative way with his works named "I-Furkan". Before giving an explanation of the word, we presented the verse in the Qur'an as a whole. With this method, we wanted the meaning of the word to be understood correctly in the whole verse. We consulted the works of the scholars of the dictionary that we had determined for each word. We have conveyed the information contained in them about the relevant word in a comparative way. In the conclusion section, we briefly evaluated the information we obtained as a result of our research and included the opinions we reached.

Keywords:

Qur'an, Tafsir, Elmalılı, Ulûmü'l-Qur'an, Garîbü'l-Qur'an

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	
ETİK BEYAN	
ÖZET.....	5
ABSTRACT	6
İÇİNDEKİLER	7
KISALTMALAR DİZİNİ	10
ÖN SÖZ.....	11
GİRİŞ	13
1. BÖLÜM.....	20
GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ.....	20
1.1. GARİB KELİMESİNİN ANLAMLARI	20
1.2. GARİB KELİMESİ VE TÜREVLERİNİN KUR'ÂN'DA KULLANIMI	21
1.3. GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ	22
1.4. GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	23
1.4.1. Resûlüllah (s.a.v)'ın Garîbü'l-Kur'ân'a Dair Açıklamaları.....	24
1.4.2. Sahâbe'nin Garîbü'l-Kur'ân'a Dair Açıklamaları	27
1.5. GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER.....	32
1.5.1. Kur'ân'da Yabancı Asıllı Kelimelerin Varlığını Kabul Etmeyenlerin Görüşü.....	33
1.5.2. Kur'ân-ı Kerim'de Yabancı Asıllı Kelimelerin Varlığını Kabul Edenlerin Görüşü.....	33
1.5.3. İbn Abbas ve Talebelerinin Görüşü	35
1.5.4. Yabancı Asıllı Kelimeler Konusunda Orta Yolu Tercih Edenlerin Görüşü.....	35
1.5.5. Müsteşriklerin Yabancı Asılı Kelime Konusundaki Görüşleri	36
1.6. GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİNDE GARİB KELİMELERİN İNCELENİŞ ŞEKİLLERİ.....	36
1.7. KUR'ÂN'I KERİM'DEKİ GARİB KELİMELERİN SAYISI.....	39
1.8. GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ	40

1.8.1. Garîbü'l-Kur'ân'ın Vücûh ve Nezâir İlmiyle İlişkisi	40
1.8.2. Garîbü'l-Kur'ân'ın Müşkilü'l-Kur'ân İlmiyle İlişkisi	41
1.8.3. Garîbü'l-Kur'ân'ın Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmiyle İlişkisi	41
1.9. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN VE SEMANTİK İLİŞKİSİ.....	42
1.10. GARİBU'L-KUR'ÂN İLMİNE DAİR BAZI ESERLER.....	43
1.10.1. Türkiye'de Garîbü'l-Kur'ân Konusunda Yapılan Bazı Çalışmalar	45
2. BÖLÜM.....	46
ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN TEFSİRİ'NDE GARÎB	
KELİMELELER	46
2.1. eL-BAKARA SURESİ 31. AYETTE GEÇEN “آدَمَ” (ÂDEM) KELİMESİ...46	
2.2. eL-BAKARA SÛRESİ 104. AYETTE GEÇEN “رَعْنَا” (RÂ'İNÂ)	
KELİMESİ.....47	
2.3. eL-BAKARA SÛRESİ 124. AYETTE GEÇEN “إِبْرَاهِيمَ” (İBRAHİM)	
KELİMESİ..... 49	
2.4. ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 45. AYETTE GEÇEN “الْمَسِيحُ” (MESİH)	
KELİMESİ.....50	
2.5. eL-MÂİDE SÛRESİ 69. AYETTE GEÇEN الصَّابِرُونَ (ES-SABIÜN)	
KELİMESİ..... 51	
2.6. eL-MÂİDE SÛRESİ 82. AYETTE GEÇEN قَسِيصِينَ (KİSSİSÎNE)	
KELİMESİ.....52	
2.7. eL-EN'ÂM SÛRESİ 14. AYETTE GEÇEN فَاطِرٍ (FÂTİR) KELİMESİ..... 53	
2.8. eL-EN'ÂM SÛRESİ 25. AYETTE GEÇEN أَسَاطِيرُ (ESÂTÎR) KELİMESİ...54	
2.9. eT-TEVBE SÛRESİ 8. AYETTE GEÇEN إِلَّا (İLLEN) KELİMESİ..... 55	
2.10. HÛD SÛRESİ 40. AYETTE GEÇEN التَّنُورُ (TENNÛR) KELİMESİ.....56	
2.11. eR-RA'D SÛRESİ 29. AYETTE GEÇEN طُولِي (TÛBÂ) KELİMESİ.....57	
2.12. eR-RA'D SÛRESİ 31. AYETTE GEÇEN يَأْيُسُ (YEY-ESİ) KELİMESİ..... 58	
2.13. eL-KEHF SÛRESİ 94. AYETTE GEÇEN يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ (YE'CÛC-ME'CÛC)	
KELİMESİ..... 58	
2.14. eL-HAC SÛRESİ 41. AYETTE GEÇEN الصَّلَاةَ (SALÂT) KELİMESİ.....59	
2.15. eŞ-ŞUARÂ SÛRESİ 182. AYETTE GEÇEN قِسْطَاس (KİSTÂS)	
KELİMESİ.....61	
2.16. eN-NECM SÛRESİ 9. AYETTE GEÇEN قَوْسَيْنِ (KAVSEYN) KELİMESİ.. 61	

2.17. eL-KAMER SÛRESİ 48. AYETTE GEÇEN سَقَر (SEKAR) KELİMESİ....	62
2.18. NÛH SÛRESİ 1. AYETTE GEÇEN نُوحًا (NÛH) KELİMESİ.....	62
2.19. NÛH SÛRESİ 23. AYETTE GEÇEN وَدًّا (VEDDEN) KELİMESİ.....	63
2.20. NÛH SÛRESİ 23. AYETTE GEÇEN سُوعًا (SUVÂ'AN) KELİMESİ.....	65
2.21. NÛH SÛRESİ 23. AYETTE GEÇEN يَغُوث (YEGÛS) KELİMESİ.....	66
2.22. NÛH SÛRESİ 23. AYETTE GEÇEN يَغُوق (YEGÛK) KELİMESİ.....	67
2.23. NÛH SÛRESİ 23. AYETTE GEÇEN نَسْرًا (NESR) KELİMESİ.....	67
2.24. eL-MUTAFFİFİN SÛRESİ 7. AYETTE GEÇEN سَجِّين (SİCCÎN) KELİMESİ.....	68
2.25. eL-FÎL SÛRESİ 3. AYETTE GEÇEN أَبَابِيل (EBÂBÎL) KELİMESİ.....	69
2.26. eL-FÎL SÛRESİ 4. AYETTE GEÇEN سَجِّيل (SİCCÎL) KELİMESİ.....	70
2.27. eL-FELAK SÛRESİ 3. AYETTE GEÇEN غَاسِق (ĜASÎK) KELİMESİ.....	72
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA	77
EK 1. Orijinallik Raporu.....	82
EK 2. Etik Kurul Muafiyet Formu.....	83
ÖZ GEÇMİŞ.....	84

KISALTMALAR DİZİNİ

C.C.	Celle celalüh
A.S.	Aleyhisselam
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
B.	Bin (Oğlu)
BKZ.	Bakınız
ÇEV.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed	Editör
HZ.	Hazreti
MÜİFD	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
NEŞ.	Neşriyat
Ö.	Ölümü
R.A.	Radıyallahü anh
S.A.V.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SAD.	Sadeleştiren
SÜSBE	Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TDK	Türk Dil Kurumu
THK.	Tahkiki Yapan
VB.	Ve Benzeri
VD.	Ve Diğerleri
YAY.	Yayınevi

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerim insanlığın hem dünya hem de ahiret mutluluğunu gerçekleştirmek için indirilmiştir. Son peygamber (s.a.v) de Kur'ân-ı hem tebliğ etmiş hem de tebyin etmiştir. Allah'ın Resul'ü bu iki görevi yaparken sadece ayetleri aktarmakla kalmayıp bizzat yaşayarak uygulamasını ortaya koymuştur. İslam'ın yaşanabilmesi, Allah'ın kitabının doğru anlaşılması ile mümkündür. Hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'i en doğru şekilde anlayan Hz. Peygamberdir. Akabinde sahabiler Kur'ân'ı anlama konusunda sonraki nesillerden daha avantajlıydılar. Çünkü onlar hem Allah'ın elçisi ile birlikteydiler; bilmediklerini, anlamadıklarını sorma imkânına sahiptiler. Hem de Kur'ân'ın indiriliş sebeplerine, yani o dönemde yaşanan olaylara vakıftılar. Bununla birlikte sahabeden her birinin Kur'ân'ı anlama seviyesi farklıydı.

Kur'ân-ı Kerim'i doğru anlama çabaları Hz. Peygamber (s.a.v) hayattayken başlamıştır, denilebilir. Sahabiler ve tabiin dönemi ile birlikte daha da gelişen, akabinde çeşitli ekollere ayrılan tefsir çalışmaları halen devam etmekte olup, kıyamete kadar da sürecektir.

Garibü'l-Kur'ân sahasında birçok müstakil eserin telif edildiği bilinmektedir. Bazı müfessirler de bu konuyu eserlerinde ayrı bir bölüm açarak değerlendirmişlerdir. Bizim üzerinde çalışma yaptığımız Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da Garibü'l-Kur'ân'a dair bir çalışma yapmamasına rağmen tefsirinde bu sahada birçok değerlendirmelerde bulunmuştur.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden müteşekkildir. Giriş kısmında çalışmanın amacına, kapsamına ve yöntemine değindikten sonra Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın hayatına ve tefsirinin genel özelliklerine yer verdik. Birinci bölümde Garibü'l-Kur'ân ilmi ile ilgili bazı önemli konuları inceledik. İkinci bölümde ise Elmalılı'nın tefsirinde Garibü'l-Kur'ân meselesinin nasıl ele alındığını diğer lügat kitaplarıyla mukayeseli olarak inceledik.

Çalışmamızın ortaya çıkmasında emeği geçen bütün hocalarıma ve dostlarıma teşekkür ediyorum. Özellikle de kıymetli danışman hocam Dr. Mukadder Arif YÜKSEL'e şükranlarımı arz ederim. Zira onun teşvik ve yönlendirmeleri olmasaydı tezin ortaya çıkması mümkün olmazdı. Ayrıca tez süreci boyunca tecrübelerini ve desteklerini esirgemeyen Dr. Abdurrahman HARBİ'ye ve çalışmamızın tashihinde büyük emeği olan araştırma görevlisi İsrail ŞEN'e teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak eğitim

hayatım süresince desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli aile bireyelerine teşekkür ederim. Nihayi şükür ise, her türlü nimetin ve başarının asıl kaynağı olan Rabbimize aittir.

Harun ÖZBAYRAK

Ardahan 2022

GİRİŞ

Tefsir ilmi, terim ve metotları sonradan ortaya konulsa da Hz. Peygamberle (s.a.s) başlayan bir ilimdir. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk müfessiri son peygamber Hz. Muhammed (s.av.)'dir. Hz. Muhammed (s.av), anlaşılamayan, açıklanmaya ihtiyaç duyulan veya sorulan sorulara cevaplar vererek Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmiştir. Hz. Muhammed (s.av.)'den sonra bütün dönemlerde müfessirler Kur'ân'ı farklı açılardan ele alarak anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır.

Hiç şüphe yok ki bir kitabı doğru anlamak, onun kullandığı dili en doğru şekilde bilmekle mümkündür. Bu sebepten dolayı Kur'ân-ı Kerim'i doğru bir şekilde anlayabilmek onun kullandığı dili, Arapçayı doğru bilmekten geçmektedir. Dili bilmek demek de onun kullandığı kelimelerin tam olarak anlaşılması, doğru bilinmesi demektir. Kur'ân'ın dilinin Arapça olması hasebiyle onu anlamak için Arap divanına başvurmak gerekmektedir. İslam âlimleri her dönemde Kur'ân'ın doğru anlaşılması için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Kur'ân'ın anlaşılmasında Kur'ân ilimlerinin (*Ulûmu'l-Kur'ân*) önemli bir yeri vardır. Bunlardan Garibü'l-Kur'ân, Kur'ân tefsirinde ilk başvuru olan ilimlerdenidir. Kur'ân'ın anlaşılmasında Arapça, her dönemde bir topluluğun farz-ı kifayeden de öte tevatür derecesinde bilinmesi gereken bir ilim olduğu vurgulanmıştır (ez-Zerkeşi, 2007, c.1 s.391).

Kur'ân-ı Kerim'i doğru anlayabilmek için öncelikle Kur'ân'da geçen ve Garibü'l-Kur'ân, Mübhematü'l-Kur'ân, Müşkili'l-Kur'ân kapsamına giren kelime ve cümlelerin nuzül ortamında nasıl anlaşıldığını tesbit etmek gerekmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'ın nazil olmaya başladığı ilk yıllardan itibaren sahabiler Hz. Peygambere sorarak, müfessirler ise Arap divanına, şiirine başvurarak Kur'ân-ı Kerîm'deki “garîb” kelimeleri anlamlandırmaya çalışmışlardır.

Tefsiri üzerinde çalıştığımız Elmalılı, “Garîbü'l-Kur'ân” sahasında müstakil bir eser telif etmemiş ve tefsirinde bu başlıkta bir açıklamaya da yer vermemiştir. Ancak ayetleri tefsir ederken bazı kelimelerin “garîb” olduğunu, farklı dillerden geçtiğini ve Arapçalaştığını ifade ederek muhtelif yerlerde uzunca izahatlar yapmıştır.

Tezin Amacı ve Önemi

Tezimizin amacı, son yüzyılda en fazla baskısı yapılan, okunan ve üzerinde çalışma yapılan tefsirin yazarı M. Hamdi Yazır'ın Kur'ân ilimlerinden biri olan “Garîbü'l-

Kur’ân” sahasındaki görüşlerini ve “garîb” sözcüklere yaptığı açıklamaları temel lügat kitaplarıyla mukayeseli olarak ortaya koymaktır. Bu çalışma ile “Garîbü’l-Kur’ân” sahasında eseri olmayan M. Hamdi Yazır’ın tefsirini merkeze alarak bu konudaki tespit ve yorumlarını derlemeyi ve diğer kaynaklarla birlikte karşılaştırarak değerlendirmeyi hedefledik. Elmalılı Hamdi Yazır gibi önemli bir müfessirin Garîbü’l-Kur’ân konusunda yapmış olduğu açıklamaların müstakil bir eser halinde konuyla ilgilenenlerin istifadesine sunulmasının yararlı olacağı ve alana katkı yapacağı kanaatindeyiz.

Tezin Kapsamı

“Garîbü’l-Kur’ân” ilmi, Ulûmü’l-Kur’ân sahasında muhteva bakımından en geniş ve yoğun çalışmaların ortaya konulduğu ilim dallarından biridir. Bu sebeple biz de tefsir usulünde önemli bir yer tutan bu konuyu çalışmayı tercih ettik. Tezin giriş kısmında müellifimiz hakkında kısa bir bilgilendirme yaptık. Birinci bölümde “Garîbü’l-Kur’ân” hakkında okuyucu için bizce yeterli sayılabilecek bilgileri değerlendirdik. İkinci bölümde ise müfessirin “garîb” kabul ettiği ve açıklamasını yaptığı kelimeleri birer birer ele alarak mukayeseli şekilde açıkladık. Kelimeleri açıklarken “Garîbü’l-Kur’ân” sahasında otorite kabul edilen âlimlerimizden Rağîb el- İsfehani’nin “Müfredat fî Garîbü’l Kur’ân” eserlerine, ilk Arapça lügatlardan Halil b. Ahmed el-Ferahîdi’nin “Kitabu’l- Ayn” adlı eserine ve Osmanlı dönemi âlimlerinden Hasîrîzâde Elif Efendi’nin “Nûrû’l-Furkan fî Şerhi Lugati’l-Kur’ân” adlı eserine başvurduk. İncelemesini yaptığımız garîb kelimelerin açıklamasını Elmalılı tefsiri ile mukayeseli bir şekilde karşılaştırarak değerlendirdik.

Çalışmamız giriş, akabinde yer alan iki bölüm ve sonuç kısmından ibarettir. Giriş kısmında çalışmanın amacına, kapsamına ve yöntemine değinerek Elmalılı M. Hamdi’nin hayatını kısaca ele alıp, tefsiri hakkında değerlendirmelerde bulunduk.

Birinci bölümde “Garîbü’l-Kur’ân” ilmini, garîb kelimesinin anlamlarını, “Garîbü’l-Kur’ân” ilminin doğuşu ve gelişimini, Kur’ân-ı Kerim’de garîb kelimelerin varlığı/yokluğu hakkındaki görüşleri, garîb kelimelerin inceleniş şekillerini, Kur’ân-ı Kerîm’deki garîb addedilen kelimelerin sayılarını, “Garîbü’l-Kur’ân” ilminin diğer ilimlerle olan ilişkisini ve son olarak da “Garîbü’l-Kur’ân” literatürünü ele aldık.

İkinci bölümde ise müellifin garîb olarak saydığı yirmi yedi adet kelimeyi ele aldık. İncelenen kelimenin geçtiği ayeti anlamıyla birlikte vererek kelimenin anlaşılmasında bir bütünlük arzetmesini arzu ettik. “Garîb” kelimelerin tespit edilmesi çalışmamız

arasındaki en zor alandı. Çünkü “Garîbü’l-Kur’ân” sahasında yazılan eserlere baktığımızda Abdullah b. Abbas’a isnad edilen rivayetlerin yer aldığı erken dönem eserlerde yabancı kelimeler ve Arap lehçeleri dışındaki garîb kabul edilen kelimelerle ilgili kesin bir ölçüt bulunmamaktadır (Suyûtî, 2004, c.1 s.388-415; Abdalbâkî, 1950, s. 234-291).

Ancak İslam coğrafyasının zamanla genişlemesi ile birlikte Arapça dili bozulmaya başlamış ve kelime dağarcıklarının azalması sebebiyle anlamı bilinmeyen kelimeler çoğalmıştır. Öyle ki, “Garîbü’l-Kur’ân” türü eserlerin en güzelini telif eden Râgıb el-İsfahânî *el-Müfredât* adlı eserinde Kur’ân-ı Kerîm’deki bütün kelimeleri “Garîbü’l-Kur’ân” kapsamına almış, hatta kelimelerle birlikte harfleri ve edatları dahi garîb kabul ederek izah etmiştir.

Tezin Yöntemi

Çalışmamızı yaparken öncelikle kelimenin etimolojisini kaynaklardan tespit ederek üzerinde çalıştığımız kelimenin semantik anlamını belirlemeye çalıştık. Çalışmamızda tahlil, analiz, sentez ve gerekli hallerde tenkit metodunu kullandık.

Bir kelime Arapça’da üç temel sebepten dolayı garîb kabul edilmektedir:

1. Kureyş lehçesi dışındaki bir lehçeden gelen kelimeler,
2. Yabancı kökenli bir kelime olup zaman içerisinde Arapçalaşan, yani *muarreb* kelimeler,
3. Mânâsının kapalılığından dolayı anlamının doğru anlaşılabilmesi (er-Râfî, 1986, s. 402; Bilmen, 1973, c.1 s.119; Cerrahoğlu, 2007, s. 151-157; Cerrahoğlu, 1996, c.13 s.379; Cerrahoğlu, 1978, c.12 s. 22; Okumuş, 2012, s.357-359; Aktaş, 2021, s.20-21).

Biz çalışmamızda üç temel sebepten ilk ikisini temel alarak değerlendirmelerde bulduk. Garîb kelimelerin manalarının kapalılığı göreceli olduğu için konumuza dâhil etmedik. Müellifimizin yabancı dilden Arapçaya geçen ya da Kureyş lehçesinin dışında farklı bir lehçeden gelen kelimeler üzerindeki açıklamalarını temel alarak incelemeye tabi tuttuk. Kelimenin Elmalılı’daki izahına geçmeden önce, daha önce isimlerini zikrettiğimiz üç lügat yazarının değerlendirmelerini işledik. Bir kelimeyi belirlenen lügat kitaplarında bulamamışsak başka herhangi bir açıklama yapma gereği duymadık. Sadece Elmalılı’nın açıklaması ile yetindik. Arapça kelimelerin transkripsiyonunda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisini esas aldık. Çalışmamızın içerisinde geçen

ayet ve kelime meâllerini Diyanet İşleri Başkanlığının yayınladığı *Kur'ân-ı Kerim Meâli* adlı eserden aldık (Altuntaş-Şahin, 2006).

Elmalılı'nın tefsirinde "Ulûmü'l-Kur'ân"a dair bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Oğuzhan Şemseddin Yağmur'un "Elmalılı Tefsirinde Esbâbı Nüzûl" (İzmir: 2001), Durmuş Esen'in "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinde Ulûmü'l-Kur'ân" (Sakarya: 2008), Önder Mısır'ın "Elmalılı'nın Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinde Nüzûl Sebepleri" (Bartın. 2020) adlı yüksek lisans tezleri vardır. Kur'ân ilimlerine dair çalışmalar olsa da Elmalılı'nın Garîbü'l-Kur'ân' a dair yorumları hakkında bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada Elmalılı'nın Garîbü'l-Kur'ân'a dair açıklamaları mukayseli bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızı yaparken şu açıklamayı da eklememiz gerekmektedir: Elmalılı Hamdi Yazır'ın "Garîbü'l-Kur'ân"a dair görüşleri ve garib kelimeleri tefsiri sadece bizim tespit ettiklerimizden ibaret değildir. Dikkatimizden kaçtığı için zikredilmeyen kelime ve yorumların olması mümkündür. Bu hususun hoşgörüsü ile karşılanması temennimizdir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı ve Tefsiri

M. Hamdi Yazır 1294/1877 yılında Antalya ili Elmalı ilçesinde dünyaya gelmiştir. Elmalılı hem anne tarafından hem de baba tarafından ilmiye sınıfına mensuptur. İlk ve orta öğrenimini doğduğu yerde görüp hafızlığını da kendi çabalarıyla tamamlayarak dayısı Mustafa Efendi ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. Beyazıt Camii'nde Kayserili Mahmut Hamdi Efendiden ders okuyarak icazetini almıştır (Paksüt, 1993, s. 43). Soyadı kanunu ile birlikte doğduğu köyün adını (Yazır) soyad olarak almıştır. Ancak Muhammed Hamdi soy isminden çok nüfusa kayıtlı olduğu yer olan Elmalılı ismiyle bilinmektedir. Tahsil hayatı devam ederken hat dersleri almış, kendi gayretleri ile felsefe, edebiyat ve musiki öğrenmiştir (Yavuz, 1995, c. 11 s. 57-62).

Hayatı boyunca çeşitli görevlerde bulunan Hamdi Yazır, vefatına yakın zamanda yazdığı tefsir kitabı ile tanınmaktadır. Yeğeninifadesi ile siyah saçlı, çok heybetli, iri yarı, geniş göğüslü, kara gözlü, beyaz tenli, yakışıklı bir zattı. 64 yaşında iken, 27 Mayıs 1942 yılında İstanbul Erenköy'de eniştesinin evinde vefat etmiş ve nâ'sı yine İstanbul'da Sahray-ı Cedid mezarlığına defnedilmiştir. Yazarımız Muhammed Hamdi Yazır'ın ilmi kişiliği klasik âlimlerden farklılık arz etmektedir. Müfessirimiz, dini ilimlerin yanında pozitif ilimlerde de kendisini yetiştirmiş, Avrupa'nın ilminden istifade edilmesi gerektiği görüşünü belirtmiştir (Yavuz, 1995, c. 11 s. 57-58).

M. Hamdi Efendi dini bilgisinin yanında felsefeye yönelerek itikadi çalışmalara destek olmak amacıyla kelim sahasında da fikirlerini beyan etmiştir. Tefsirinde kelami problemleri ele alarak görüşlerini ifade etmiştir. İslam akaidine zıt düşen akımları eleştirerek onların fikirlerini delilleriyle çürütmeye çalışmıştır (Ersöz, 1993, s. 173).

İslami ilimlere vukufiyeti olan Elmalılı Hamdi Yazır, aynı zamanda dil, sanat ve musiki alanlarında da adından söz ettirmiştir. Ancak Müellifimizin asıl uzmanlık alanı fıkıhtır. İlk eserleri fıkıh alanıyla ilgilidir. Kendisini çok yönlü geliştiren yazarımız tefsir sahasında yazdığı bizim de üzerinde çalıştığımız eseriyle ün kazanmıştır (Köksal, Kaya, 2011, s. 21).

Eserleri:

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın basılmış ve basılmamış toplam on adet adet eseri bulunmaktadır. Burada sizlere kısaca kitap isimlerini vererek tefsiri hakkında değerlendirmelerde bulunduk. Kitapları hakkında geniş bilgi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Asiklopedisi'nin Elmalılı maddesinde bulunabilir.

Basılmış Eserleri:

1. *Hak dinî Kur'ân dili.*
2. *İrşâdü'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf.*
3. *Hz Muhammed'in dinî İslâm.*
4. *el-Metâlib ve'l-mezâhib.*
5. *İstintâcî ve istikrâî mantık.*
6. *Kur'an-ı Kerîm meâli.*

Basılmamış Eserleri:

1. *İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu.*
2. *Hüccetulâhi'l-bâliga.*
3. Sûrî mantıka ait bir eseri.
4. Usûl-i fikha ait bir eseri.

Bu eserlerinin dışında şiir alanında basılmamış eserleri mevcuttur. Eserlerinin yanı sıra *Beyanülhak* ile *Sebilürreşâd* isimli dergilerde Küçük Hamdi ya da Elmalılı Küçük Hamdi isimleriyle farklı konularda çok sayıda makaleleri bulunmaktadır (Yavuz, 1995, c. 11 s. 57).

Tefsiri:

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsiri hakkında sadece rivâyet tefsiri ya da sadece dirâyet tefsiri diyememekteyiz. Elmalılı'nın tefsir metodu hakkında kendisi mukaddimesinde birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı bu görevi kendisine verirken tefsirinde takip edeceği yöntemi de Elmalı'dan istemiş o da bu çerçevede hareket etmiştir. Aralarında yaptıkları anlaşmaya göre önce âyet veya âyet-i kerimelerin yazılması, altına da yüce meâlî ve bunu takiben tefsirinin yazılması, tefsir ve açıklama kısmında ise şu noktalara dikkat edilmesi kararlaştırılmıştır:

1. Âyet-i kerimeler arasındaki ilişkiler,
2. Esbâb-ı nüzûl (Sûrelerin iniş sebepleri),
3. Kırâat (Kur'ân'ı okuma tarzı) on okuyuş biçimi ile sınırlı olması,
4. Gerektiğinde terkip, tamlama ve kelimelerin dil özelliklerinin açıklamaları,
5. İtikatta Ehl-i Sünnet mezhebine uyulması ve amelde ise Hanefî mezhebine göre âyetlerin delalet ettiği bireysel ve sosyal, ahlâkî hükümlerin açıklanması, ilmi ve felsefî konulara işaret eden âyetlerin izahı, özellikle tevhid ve nasihatlarla ilgili âyetlerin detaylıca tefsiri, İslâm tarihi ile ilgili olayların zikredilmesi,
6. Batılı yazarlarca yapılan yanlış ve önyargılı yorumlarla ilgili uyarıların yapılması,
7. Tefsirin mukaddimesinde Kur'ân'ın mucizevi ve hakikati gibi önemli hususlarda açıklamaların yapılması (Yazır, 1997, c. 1, s. 20).

Eserinde Kur'ân'ın tamamını kapsayıcı bir şekilde ele almaya gayret eden müellifimiz, bir âyetin tefsirini bireysel olarak değerlendirmemiş, bütüncül yaklaşımla farklı âyetlerle bağlantılı açıklamayı tercih etmiştir. Müfessirimiz hem rivayet hem de dirayet tefsir özelliklerini kendi konularında ele alarak, akıl ve nâkilin birbirlerine zıt değil, uygun olduğunu kabul ederek tefsirini kaleme almıştır. Hamdi Yazır'ın tefsiri geleneksel tefsir kaynaklarına yöntem bakımından benzerlik göstermektedir. Elmalılı tefsirini yazarken, sûrenin ismini, âyet var ise farklı isimlerini, nüzul sebebini, âyetlerin, kelimelerin ve harflerin sayılarını, fasılasını, diğer sûrelerle olan bağlantılarını, sûrenin Mekkî ve Medenî olduğunu belirtmiş, akabinde âyetlerin meallerini vererek tefsirine geçmiştir. Tefsirinde kelimelerin lügavî ve ıstılâhî manaları, sûreler ve âyetler arası tenasübün vurgulanması, nâsîh-mensûh konusu, sahabe ve tabiîn müfessirlerinin

görüşlerinin yanında daha sonraki âlimlerin yorumları da bulunmaktadır (Albayrak, 1993, s. 160).

Merhum Elmalılı'nın tefsirinin özelliklerini kısaca ifade etmek gerekirse, diğer müfessirler gibi O da esbab-ı nüzule, nâsîh ve mensuha, ahkâma, ahlâka, akaid ve ibadetlere, hükümlerin hakikatine dair izahatlar yapmıştır. Müellifin eserinde fenni ilimlere, hikmet ve felsefeye dair konulara yer vermesi ise bu eseri diğer tefsirlerden farklı ve özgün hale getirmiştir.

Müfessirimizin tefsirinde günümüz tefsir çeşitlerinin birçoğuna rastlamak mümkündür. Tefsirinde yapmış olduğu yorumlardan fikhî tefsir, kelâmî tefsir, işârî tefsir, ilmî tefsir çeşitlerine dair örnekler bulunduğu görölmektedir (Özel, 2015, s. 36-45). Elmalılı asıl tefsirin rivâyete dayalı tefsir olduğunu dile getirmiştir. Rivâyet aktarma konusunda oldukça titiz davranarak, her bulduğu rivâyeti nakletmemiştir. Rivâyetleri eleştiri süzgecinden geçirmiş, gerektiğinde nakiller arasında tercihler yapmıştır. İsrâliyat'tan olan rivâyetlere itibar etmediği gibi bazı yerlerde bu bilgilerin İsrâliyat'tan olduğuna özellikle işâret etmiştir (Ersöz, 1993, s. 175).

1. BÖLÜM

GARÎBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

1.1. GARÎB KELİMESİNİN ANLAMLARI

Arapça garâbet (gurbet) masdarından gelen garîb kelimesi sözlükte "yurdundan uzak kalan, kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nâdir olan, bilinmeyen, müphem ve kapalı olan" anlamlarına gelir (Ferâhîdî, 2003, c. 3 s. 272; İsfahânî, 2015, 604; Zemahşerî, 1998, c. 1 s. 696; Asım, 2013, c. 1 s. 579-580). Az kullanılması sebebiyle mânası sözlüklere başvurulmadan bilinmeyen kelimelere garîb, kelime veya sözdeki bu duruma da garâbet adı verilir (İbn Manzûr, 1990, c. 1 s. 639).

Râğîb el-İsfahânî'ye göre garîb kelimesi; uzakta olan her şey, cinsi arasında benzeri bulunmayan şeydir (İsfahânî, 2015, s. 604). Hz. Peygamber'in; *بَدَأَ الْإِسْلَامَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ كَمَا* *بَدَأَ* "İslâm garîb başladı ve yine başladığı gibi garîb olacaktır." meâlindeki hadisinde de garîb kelimesi mahrum manasında geçmektedir (Müslim, 1996, c. 1 s. 130).

İsmail Cerrahoğlu, garîb kelimesini "Az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinmeyen kelimelere garîb denir." şeklinde açıklamaktadır (Cerrahoğlu, 1996, c. 13 s.379-380). Zira Kur'ân'daki kelimelerin garipliği, kelimelerin anlamındaki karmaşanın sebebi başka dillerden Arapçaya geçen kelimelerin Arapçalaşması, farklı kabilelerde farklı lehçelerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Demirci, 2018, s. 74; Gümüş, 1987-1988, s. 10-11).

Çeşitli ilimlerde farklı manalar ifade eden "garîb" kelimesi Arap edebiyatında manası açık olmayan, az kullanılan kelime demektir. Bu kelimedeki gariplik, ya mana itibarıyla kapalı ve anlayıştan uzak oluşu sebebiyle "fesahati ihlal eden veya az kullanıldığı için garip olup, fesahati ihlal etmeyen" olmak üzere iki kısımda incelenir. Kur'ân'daki garîb kelimeler bu ikinci kısımdandır (Cerrahoğlu, 1978, s. 17).

"Garîb" kelimesi, lügat ilminde Kur'ân ve hadislerin yabancı kelimeleri, hadis ilminde Peygamber'in ashabından biri tarafından rivayet edilmemiş olan münferit hadisleri, Astroloji ilminde yıldızların yerleri hakkında bilginin bulunmamasını ve belağat ilminde

ise edebi zevke uygun düşmeyip kulağı rahatsız eden lafızları ifade etmektedir (Tehânevî, 1996, c. 2 s. 1250-1251).

Kelamda ise garîb kelimesi, anlayıştan uzak ve kapalı olan kelimedir ki, bu, doğduğu topraklardan uzak ve yakın çevresinden ayrılmış yabancı biriyle eşdeğerdir. Kelamda “garîb”in iki yönünün olduğu vurgulanır. Birisi, kelimenin mana itibariyle kapalı ve idrakten uzağa düşmesi, diğeri ise Arap kabilelerindeki şâzz olan kelimelerin kullanıldığı yöreden ayrı oluşudur ki, bize onların lugatlarından bir kelime gelirse “garîb” sayarız, denilmektedir (Elmalı, 1986, s. 35).

1.2. GARÎB KELİMESİ VE TÜREVLERİNİN KUR'ÂN'DA KULLANIMI

Garip (غرب) kelimesinin müştakları, Kur'ân-ı Kerim'in 19 yerinde 13 farklı kalıpta kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla *ğerebet* غَرَبَتْ (el-Kehf, 18/17), *teğrubu* تَغْرُبُ (el-Kehf, 18/86), *elğurubu* الْغُرُوبُ (Kâf, 50/39), *ğurubiha* غُرُوبَهَا (Tâhâ, 20/130), *elmeğribu* الْمَغْرِبُ (el-Bakara, 2/115, 142, 177, 258; el-Kehf, 18/86; eş-Şuarâ, 26/28; el-Müzzemmil, 73/9), *elmeğribeyni* الْمَغْرِبَيْنِ (er-Rahmân, 55/17), *elmeğaribu* الْمَغَارِبِ (el-Meâric, 70/40), *meğaribeha* مَغَارِبَهَا (el-A'râf, 7/137), *elğarabiyyi* الْغَرَبِيِّ (el-Kasas, 28/44), *ğerbiyyetin* غَرْبِيَّةٍ (Nûr, 24/35), bu kelimeler kullanıldığı ayetlerde batı yönünü ve güneşin batışını ifade etmektedir. Maide Suresi 31. Ayetinde ise غُرَابًا ve الْغُرَابِ şeklinde kullanılmıştır, karga manasına gelmektedir. وَغَرَابِيبُ (Fâtır, 35/27) ayetinde ise siyah renkli yollar manasına gelmektedir (Okuyan, 2015, 614-616).

Görüldüğü gibi "Garîb" kelimesi değişik türevleriyle Kur'ân'da geçmektedir. Allah Teâla, bu kelimeyi bizim üzerinde durduğumuz manada kullanmamıştır. Fakat güneşin batışı, siyah renkli yollar gibi müştakları, bir yönüyle eşyanın belli belirsiz hale gelmesi, tam seçilememesi gibi hususiyetleriyle bunların garîb olması arasında bir benzerlik ve ilgi de düşünülebilir. Lügat kaynaklarında belirtildiği gibi garîb kelimesi Arapça'da konumuzu ilgilendiren manalarıyla sık sık kullanılmaktadır (Akyüzöğlü, 2004, s. 66)

1.3. GARİBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

Garîb kelimesinin manalarını ve Kur'ân'daki kullanışlarını inceledikten sonra Garîbü'l-Kur'ân ilminin mahiyetine değinmek istiyoruz.

Kur'ân ilimlerinin bir dalı olan Garîbü'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerim'deki manası kapalı lafızları tefsir eden önemli bir ilim dalıdır. Zekeşî (ö.794/1392), bu ilmin bilinmesinin müfessirler için zaruri olduğun ifade etmektedir (Zerkeşî, 1988, c.1 s.367). Süyûtî, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an* isimli eserinde müfessirin bilmesi gereken ilimleri sıralarken Garîbu'l-Kur'ân ilmini de zikretmektedir (Süyûtî, 2004). Bu ilim tefsir ilminin özel lügavi bir konusu ya da lügatle ilgili bir cihettir, denilmektedir (Akyüzoğlu, 2004, s. 66).

Sadrettin Gümüş'ün Garîbü'l-Kur'ân ilmine dair yapmış olduğu en kapsamlı tanım şöyledir:

“Kur'ân'daki muğlak, üstü kapalı, anlaşılması güç, muhtelif Arap lehçelerine ait veya aslen yabancı olup Arapçalaşmış kelimelere verilen isimdir. İşte Kur'an'daki bu izaha muhtaç kelimelerin açıklanması ve izahına "Garîbu'l- Kur'an'ın Tefsiri", bunları bir araya getiren ve manalarını açıklayan tefsir kitaplarına "Garîbu'l-Kur'an Tefsirleri" (lügatleri) denir. Bu kelimelerin açıklanmasıyla uğraşan ilme de "Garîbu'l-Kur'an ilmi" adı verilir.” (Gümüş, 1987-1988, s. 11).

Bu konuda İsmail Cerrahoğlu da şöyle demektedir: Kur'ân-ı Kerim Kureyş lehçesiyle indirilmesine rağmen diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeleri içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca Kur'an'da, az kullanılması münasebetiyle manası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması zor lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'ân-ı Kerim'deki yabancı kelimelerin açıklanması Garîbü'l-Kur'ân'ın konusunu teşkil etmektedir (Cerrahoğlu, 1996, c. 13 s. 379).

Garîbü'l-Kur'ân konusu, Kur'an'ın anlaşılması için önem arz etmektedir. Süyûtî bu konuda şöyle demektedir: Beyhakî (ö. 458/1066), Ebu Hureyre'den (ö. 58/678) merfu olarak Hz. Peygamber (sav)'in: "Kur'ân'ı iyice açıklayınız, garîplerini öğrenmeye çalışınız." hadisini rivayet eder (el-Heysemî, 2015, c.7 s. 166). Aynı hadisi Beyhakî; Hz. Ömer (ö. 73/693) ve İbn Mes'ud'dan (ö. 32/652-653) mevkuf olarak rivayet etmiştir (Beyhakî, 2003, c. 3 s. 546). Ayrıca Süyûtî (ö. 911/1505) hadisteki *أَعْرَبُوا* fiilinin manasını, Kur'ân kelimelerinde verilmek istenen anlamın karşılığını bulan manaya ulaşmaktır; yoksa nahiv ıstılahında kullanılan i'rab manasında değildir, diyerek açıklık

getirir (Süyûtî, 2004, c.1 s.271). Fakat bu hadisi değerlendiren İsmail Cerrahoğlu: "Anlam bakımından böyle bir rivayetin Peygamberden gelmesi mümkün görünmemektedir. Asr-ı saadet döneminde Kur'ân-ı Kerim'in i'rabı ve garîbleri hakkında tartışmalar yapılmış gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki o dönemde böyle bir husus vuku bulmamıştır. Ancak bu haber, sonraki asırlarda dilsel çalışmalardan kaynaklanan bir bilginin, Peygambere kadar ulaştırılmış hatalı bir isnadı olabilir, demektedir (Cerrahoğlu, 2007, s. 154). Burada Suyûtî'nin, i'rabtan maksadın ne olduğunu açıklaması bu tür bir değerlendirmeyi mümkün kılmamaktadır. Hz. Peygamber (sav)'in bu sözündeki gayesinin Kur'an'ın manalarının açıklanıp iyice anlaşılması olduğu görülmektedir (Akyüzoğlu, 2004, s.68).

Süyûtî, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an* isimli eserinde konuyu, otuz altıncı bölümde Kur'ân'ın garîbini bilmek, otuz yedinci bölümde Hicaz Lügati dışındaki lehçelerden gelen kelimeler ve otuz sekizinci bölümde ise Kur'ân'da Arap lügati dışındaki dillerden gelen kelimeler başlıkları olmak üzere üç ana bölümde incelemiş ve bu konuda pek çok misal vermiştir (Süyûtî, 2004, c.1 s.271, 355,365). Bu başlıklar detaylı incelendiğinde görülecektir ki yukarıda verilen tarifler, Garîbü'l- Kur'ân ilminin konularını içermektedir.

1.4. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Kur'ân'ın indirilişi esnasında, Arap dilinin fesahat ve belağat alanlarındaki yüksekliği herkesçe bilinmektedir. Farklı lehçelerin birleştirilmesinde, dil ve edebiyatların gelişmesinde Kur'ân-ı Kerim'in rolü büyüktür. Hz. Peygamber farklı Arap kabileleri ile temas halinde bulunmuştur. Hatta onların lehçelerinin özelliklerini konuşmalarında kullanmıştır. İslam devletinin sınırları genişledikçe Arap dili yabancı dillerle kurduğu temas neticesinde karışmaya başlamış ve bu durum neticesinde Arap dilinde bir kaide sistemi oluşturma lüzumu hâsıl olmuştu. Farklı beldelerden Arap diline ait eserler te'lif edilmeye başlanmıştı. Arap edebiyatında dil, gramer, üslup ve fonetik araştırmaları, yazının daha iyi duruma getirilmesi vs. konusunda ki çalışmalar, Kur'ân-ı Kerim ile bağlantılı olarak başlamış, sonra bu alanlarda birtakım uzmanlık şubeleri ortaya çıkmıştır. Bu şubelerden birincisi Kur'ân'da geçen nadir kelimelerin açıklanmasına ve

lügat manalarının dışında kullanılan kelimelerin haline dayanan Garîbü'l-Kur'ân ilmidir ki bunun yanı sıra Kur'ân'ın kıraati, ayetlerin gramer bakımından tahlil ve izahı, nüzul sebepleri, ayetlerin indiriliş tarihleri, nâsîh ve mensûh ayetler konusu ve Kur'ân'ın imlasına dair çalışmalar sürdürülmüştür (Elmalî, 1986, s. 36).

1.4.1. Resûlullah (s.a.v)'in Garîbü'l-Kur'ân'ı Tefsiri

Resûlullah (s.a.v) zamanında garip kelimelerin tefsiri bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılıyordu. Çünkü Hz. Peygamber, Kur'ân'ı insanlara açıklamakla görevli ve bu hususta tek yetkili idi. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de ona şöyle buyurmaktadır: "*Sana da Kur'ân'ı indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Ola ki düşünüp ibret alırlar.*" (en-Nahl, 16/44). Bir başka ayette de "*Biz, her peygamberi hangi kavme, topluluğa gönderdiyse kendi toplumunun dili ile gönderdik ki onlara anladıkları dilde açıklasın.*" (İbrâhîm, 14/4) buyurulmaktadır.

en- Nisâ suresinde ise Allah (c.c) şöyle haber vermektedir: "*Allah'ın sana öğrettiği şekilde insanlar arasında hüküm veresin diye sana Kur'an'ı hak ile indirdik; hainlerden yana olma.*" (en-Nisa 4/105) "*Ey Müminler (iman edenler)! Olur da herhangi bir konuda ihtilafa düşüp anlayamazsanız, Allah'a ve ahiret gününe hakikaten inanıyorsanız, ihtilafli durumu Allah'a ve Resûl'üne götürünüz. Böyle davranmanız hem hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir.*" (en- Nisâ, 4/59).

Hz. Muhammed (s.a.v)'in tebliğ görevini şu ayet-i kerime çok net bir şekilde ortaya koymaktadır: "*Ey Resul (Allah'ın elçisi)! Rabbinden sana vahyedileni insanlara tebliğ et. Eğer bu görevini yapmazsan onun vermiş olduğu elçilik görevini yapmamış olursun. Allah seni insanların kötülüklerinden koruyacaktır. Allah kâfirler topluluğuna doğru yolu göstermez.*" (el-Mâide, 5/67).

Yukarıda mealini vermiş olduğumuz ayetler ve buna benzer Kur'ân-ı Kerim'deki diğer ayetler Peygamber (s.a.v)'in kendisine Arapça olarak indirilen olan Kur'ân-ı Kerim'i insanlara ulaştırma görevinin yanında açıklama sorumluluğunun bulunduğunu ifade etmektedir.

Sadrettin Gümüş Kur'ân-ı Kerim'in sahabe tarafından anlaşılması hususunda Hz. Peygamber'in rolünü şöyle açıklamaktadır:

Buna göre Kur'ân her ne kadar apaçık bir Arapçayla gönderilmişse de edebi seviyesinin yüksekliği, muhtevasının genişliği ve muhataplarının ümmiliği gibi sebeplerle onun bazı

kısımları anlaşlamıyor ve açıklanmasına ihtiyaç duyuluyordu. Peygamber'in izahı olmadan bu kısmın manasını anlamak mümkün değildi. Zira bir kitabı anlamak için o kitabın yazıldığı dili bilmek yeterli olmayıp, kitabın muhtevası seviyesinde bir kültüre de sahip olmak gerekir. İşte Arapların Kur'ân karşısındaki durumu da bu idi. Onların hepsi Kur'ân-ı Kerîm'i aynı derecede anlayamıyorlardı. Bilakis fikri seviyeleri farklı olduğu için, Arapça olmasına rağmen, Kur'ân'ı anlayışları da farklı idi (Gümü, 1987-1988, s.12).

Hız. Peygamber, lisan bakımından Arap kabileleri içinde en fasih konuşan kimseydi. Ashâb-ı Kirâm Kur'ân'daki anlamadıkları garîb lafızları ona soruyorlardı. O da onlara izah etmekteydi. Böylece anlaşlamayan bir husus kalmamaktaydı. Nitekim aşağıdaki hadiste bu husus açıkça görülmektedir. Hız. Ali (ö. 40/661): "Ey Allah'ın elçisi sen elçilerle bizim, çoğunu anlamadığımız bir dille konuşuyorsun." deyince, (Hız. Peygamber): Şüphesiz ki Allah beni te'dib etti (yetiştirdi, terbiye etti, eğitti) de (Rabbim) benim te'dibimi güzel yaptı ve ben, Beni Sad (kabilesinde) yetiştim." buyurdu (İbn Asâkir, 1995, c. 4 s. 7; Suyutî, 2004, c. 1 s. 12).

Hız. Ali (r.a)'nin rivayet ettiği bir başka hadis de şöyledir: Ya Resûlullah, hepimiz Araplardanız nasıl oluyor da sen, bizden daha fahihsin?" deyince, O, da: "Bana Cibril İsmail'in ve ondan başkasının lehçelerini getirdi de bana onları öğretti." buyurdu (el-Aclûnî, 1932, c.1 s.70). el-Aclûnî de Hız. Ebû Bekir (r.a.)'ın (ö. 13/634) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ya Resûlullah senden daha fahihsini duymadım. Seni kim te'dib etti." deyince, O da: "Rabbim beni te'dib etti ve ben, beni Sad kabilesinde yetiştim." buyurmuştur (Aclûnî, 1932, c.1 s.70).

Hız. Peygamber zamanında Garîbü'l-Kur'ân konusunda bizim anladığımız gibi bir garîblik söz konusu değildi. Yani kelimenin nereye ait olduğu gibi açıklamalarda bulunulmuyordu. Sadece kelime ve lafızdan maksat ne ise o ifade ediliyordu. Şimdi Hız. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim ayetlerine dair yapmış olduğu beyanlarına birkaç örnek verelim:

En'âm suresinin 82. Ayet:

"إِلْدِينِ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ. İman edip de imanlarına herhangi bir şirk (zulüm) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Onlar doğru yolu bulanların ta kendileridir." Mealindeki ayet indiğinde, sahabiler telaşa kapılarak Allah'ın Rasûl'üne gitmişler ve "hangimiz kendi nefesine zulmetmez ki... " demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buradaki zulmün şirk manasına geldiğini ifade etmiş ve Lokman suresinin "Kuşkusuz şirk (Allah'a ortak koşma) büyük bir zulümdür."

manasındaki 13. ayetini delil getirerek sahabileri ferahlatmıştır (Buhârî, 1894 c. 4 s. 141). Bir gün Hz. Âişe (ö. 58/678) Resûlullah'a el-İnşikak suresinin 8. Ayetinde yer alan "hesabı-yesir"i sormuş Hz. Peygamber de "bu ayette yer alan hesabı-yesir sadece bir arzdır, kim hesaba çekilirse nihayetinde azaba çarptırılır." demiştir (Buhârî, 1894, c. 4 s. 141; Zerkeşî, 1988, c. 1 s. 15).

Bu konuda bir başka misalde Adiy b. Hatim'in (ö. 67/686) kıssasıdır. el-Bakara suresinin 187. ayetindeki: "*Şafağın aydınlığı gecenin zifiri karanlığından ayırt edilinceye kadar (güneş doğmak üzere olduğu ana kadar) yiyin için. Sonra da gece girinceye kadar (akşam karanlığına kadar) orucunuzu tam olarak tutun.*" mealindeki bölümü inince, Adiy b. Hatim, Hz. Peygamber (sav)'e gelerek, Ya Resûlullah! Gece ile gündüzü ayırt edebilmek maksadıyla yastığımın altına iki iplik (siyah ve beyaz) koyuyorum, dedi. Resûlullah ona "senin yastığın geniştir (anlama durumun zayıftır), o ancak gündüzün aydınlığı ile gecenin karanlığıdır." buyurmuşlardır (Buhârî, 1894, c.3 s.28).

Yukarıda vermiş olduğumuz misaller, Resûlullah (s.a.v)'in Kur'ân karşısındaki durumunu ve tutumunu gözler önüne sermektedir. Hadis kitaplarını incelediğimizde Resûlullah (s.a.v)'in bu tür açıklamalarının mevcut olduğu görülmektedir (Örneğin, Buhârî, İ. (1894). *el-Câmiu's-sahîh*; Nesâî, 2001, *es-Sünenü'l-Kübra*). Hadis-i şeriflerde bazı ayetlerin tefsirini bizzat açıklayan bölümler dahi bulunmaktadır. Günümüze ulaşan bu tefsirlerin miktarı ve sıhhat dereceleri hakkında ittifak edilememiştir. Ancak Kur'ân'ı, insanlara ulaştırma ve onlara açıklamakla memur olan bir Peygamberin onu yeterli miktarda açıklamamış olması akle uygun düşmemektedir. Özellikle bu hususta Peygamber'in sahih senetle günümüze kadar gelmiş olan tefsirleri göz ardı edilemez. Risalet yıllarında sahabenin tümünün Kur'ân'ın bütün kelime ve cümlelerini aynı seviyede anlamaları ve yorumlamaları mümkün değildir. Zira Kur'ân, Arap belâğatının, icaz, itnap, mecaz, teşbih, istiâre, kinaye ve benzeri edebi sanatları kullandığı gibi, hukuki, siyasi vb. birçok mevzuları da içerisinde barındırmaktadır. Bu gibi özellikleri ihtiva eden Kur'an-ı Kerim'i sahabenin, bütünüyle anlamaması son derece normaldir. Onu Hz. Peygamber'den sorup öğrenmesi bir nevi zorunluluktur. Bu durumu Kur'ân bizlere göstermektedir. Birçok ayette Müslüman ya da gayri müslimlerin Hz. Peygambere soru sorduğu görülmektedir. Mesela el-Bakara suresinin 222. ayetinde yer alan kadınların ay halini; el-Enfal suresinin birinci ayetinde geçen ganimet mallarının

hükmünü; el-İsra suresi 85. Ayetinde geçen ruhun mahiyetinin ne olduğunu; en-Naziât suresinin 42.ayetinde kıyametin gerçekleşme zamanının sorulduğunu görmekteyiz. Ancak Resûlullah, kendisine yöneltilen her soruya cevap vermiyor ve Kur'an'ı da baştan sona kadar ayet ayet tefsir etmiyordu. Şüphesiz o Yüce Allah tarafından görevli bir tebliğciydi. Ruhun mahiyetinin ne olduğunu, kıyametin gerçekleşme saatini ve benzeri konuları Cenab-ı Allah Hz. Peygamber'e de bildirmemişti. Bu sebepten dolayı da Allah'ın Rasûlü bazı konularda açıklama yapmamıştı (Gümüş, 1987-1988, s.13).

1.4.2. Sahâbe'nin Garîbü'l-Kur'ân'a Dair Açıklamaları

Suyûtî Kur'an-ı Kerim'deki garîb kelimelerin açıklanmasında Arap divanının önemini şu şekilde izah etmektedir:

Ayetlerin nüzul sebeplerini, Arap dilinin inceliklerini, Arap adet ve geleneklerini iyi bilen, Yahudi ve Hristiyanları tanıyan ve anlayış melekesine sahip olan ashab-ı kiram, Kur'an ayetlerini anladıkları şekilde tefsir ettiler ve bu lafızların Arap şiir divanlarında bulunabileceğini ileri sürdüler. Her ne kadar Kur'an'ın şiirle tefsir edilmesine karşı çıkanlar olmuşsa da bu tezi savunanlar daha başarılı olmuş ve bilinmeyen kelimeleri Arap şiirinden istişhad yaparak açıklamışlardır. Bu işin önemini kavrayamamış olanlar: "Böyle yaptığımız takdirde şiiri Kur'an için bir asıl yapmış olursunuz. Kur'an ve hadiste kötülenmiş olduğu halde, Kur'an'ı açıklamak için şiir ile delil getirmek nasıl caiz olur?" demişler ise de gerek sahabe devrinde gerekse daha sonraki dönemlerde Kur'an'daki garip kelimelerin açıklanması için, şiir delil olarak kullanılmıştır (Süyûtî, 2004, c.1 s.316-317).

Rivayete göre, Hz. Ömer bir gün minbere çıkar ve en-Nahl suresinin 47. ayetini okuyarak orada geçen تَخُوفٍ kelimesinin anlamını meclisinde bulunanlara sorar. Huzeyl kabilesinden bir zat "Biz تَخُوفٍ kelimesini noksan etmek ve eksiltmek manasında kullanmaktayız." der ve bu anlamın şiirde kullanıldığını ifade eder. Akabinde Hz. Ömer, şiirin önemine dair; "Divanınıza sarılınız, bunu önemerseniz yanlışa sapmazsınız" der. Orada bulunan ahali de "Divanımız nedir?" diye sorarlar. Hz. Ömer de Divanın Cahiliye şiiri olduğunu açıklar. O'nda Kur'ân-ı Kerim'in tefsirini ve kelamınızın manasını bulmanız kolaylaşır." der (Tantâvî, 1998, c. 8 s. 162).

İbn Abbas (r.a) da şiirin ehemmiyetine binaen "Şiir Arap toplumunun divanıdır. Allah'ın indirdiği bu Kur'ân Arapçadır. O'nda bir kelimenin manası bize kapalı kalırsa bunun anlamını divanımızda arayarak bulmaya çalışırız, muğlak olan lafzın manasını şiirden öğreniriz." demiştir. Yine İbn Abbas (r.a) kendisine garibü'l-Kur'ân'a dair soru

sorulduğunda bunun cevabının divanda bulunabileceğini ifade etmiştir. İbn Abbas'a (r.a) Kur'an'dan manası tam olarak anlaşılmayan bir ayet sorulduğu zaman, ayetin manasını tefsir ettikten sonra şahit olarak şiir okuduğu rivayet edilir. Bu konuya delil olarak "*Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak*" eseri getirilebilir. Nâfi' (ö. 117/735), Abdullah İbn Abbas'a birçok ayetin açıklamasını sormuş o da ayetleri tefsir ettikten sonra Arap şiirinden örnekler getirerek tefsiri tekid etmiştir (Süyûtî, 2004, c.1 s.316-317).

Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra birinci halife Hz. Ebû Bekir'in (r.a.), tefsir çalışmalarına dair elimizde pek fazla rivayet bulunmamaktadır. Ancak Hz. Ebû Bekir (r.a) Kur'ân'dan bazı ayetleri tefsir ettiğini müfessirler nakletmişlerdir. Kur'an'daki garib lafızların tefsiri ile ilgili yapılan müracaatları ise cevaplamaya pek yanaşmamış ve bu lafızları izah etmeye dair bir yaklaşım sergilemesi halinde göğün ve yerin kendisini barındırmayacağını bildirmiştir (Taberi, 1994, c.1 s.27).

İkinci Halife Hz. Ömer (r.a) ise bu hususta geri planda kalmak yerine tedbirli bir şekilde hareket ederek kelimelerin anlaşılması yönünde çalışmalar yapmıştır (Gümüş, 1987-1988, s.13-14). Hz. Ömer (r.a)'in Abese Sûresi'ndeki "*ebben*" kelimesini bilmediğini itiraf ettiği nakledilmektedir (İbnü'l-Esîr, 1979, c. 1, s. 13; İbn Kesîr, 1999, c. 8 s. 325-327). Bize kadar aktarılan bilgiye göre Hz. Ömer Kur'an'da manası muğlak bir ifade ile karşılatığı zaman "Kur'an-ı Kerim yedi harf üzerine nazil oldu." (Buhârî, 1894, 3/122) mealindeki hadisi dayanak göstererek farklı kabilelerden dil sahasında yetkin kişileri çağırırdı. Hz. Ömer, üzerinde ihtilaf olan ayeti onlara okur ve ayet-i kerimede geçen kelimenin hangi manada kullanıldığını sorardı. Sonuçta O, kendisine verilen muhtelif cevaplar arasından en uygun olanını kabul ederdi. Hz. Ömer'in bu çalışmaları, lügat kitaplarına duyulan ihtiyacı ortaya koymuş, bilahare geniş ve detaylı lügat kitaplarının doğmasına öncülük etmiştir. Kur'an'daki izaha muhtaç kelimeleri bir araya getiren ve manalarını açıklayan ilk lügat eserleri Garîbül-Kur'an tefsirleri (lügatleri) ile *el-vucûh ve'n-nezâir* adındaki kitaplar olmuştur (Gümüş, 1987-1988, s.14).

Hz. Osman (r.a) Kur'ân'a hizmet etmiş önemli sahabelerden birisidir. Onun halifelik yıllarında Kur'ân-ı Kerim çoğaltılmış ve doğru anlaşılması için yapılan tefsir çalışmalarına destek olmuştur. Ancak kendisinin tefsire dair ilmi kaynaklarda pek rivayeti bulunmamaktadır (Bilmen, 1973, c. 1 s. 215). Hz. Ali (r.a) ise, Hz. Peygamber (s.a.v)'in maiyetinde yetişmiş olması ve Rasûlullah'ın ahirete irtihalinden sonra en çok yaşayan halife olması, şiir ve hitabette, belağat ve fesahatta son derece yetkin bir sahabe

oluşu; bu hususiyetlerinin yanında ilim ehli olması onu Kur'an'ı Kerim'i tefsir etmede imtiyazlı hale getirmiştir. Resûlüllah (s.a.v)'ın Hz. Ali (r.a) için yaptığı dua, onu sahabeler arasında farklı konuma getirmiştir. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet olunur: "Allah'a yemin ederim ki bütün ayetlerin nerede ve hangi konu hakkında nazil olduğunu bilirim. Muhakkak ki Allah bana doğruyu anlayan bir kalp ve çok soru soran bir dil ihsan etmiştir". Yine Hz. Ali (r.a)'dan şöyle bir rivayet nakledilir: "Bana istediğiniz soruyu sorunuz. Allah'a yemin olsun ki; bana sorduğunuz tüm sorular hakkında size bilgi verebilirim. Bana Allah'ın kitabı Kur'ân-ı kerim'den sorunuz. Vallahi bütün ayetlerin nerede ve ne zaman indiğini bilirim. Dağda mı, ova da mı; gündüz mü gece mi indirildi bilirim (İbn Asâkir, 1995, c. 17 s. 335).

Diğer müfessir sahabeler de muhtelif derecelerde Kur'an tefsirinde bulunmuşlardır. Öncelikle bu alanda salahiyetinde şüphe olmayan İbn Abbas (ö.68/687) gelmektedir. O Kur'ân'ın tercümanı ve müfessirlerin öncüsüdür (Cerrahoğlu, 2009) (Detaylı bilgi almak için bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr yayınları (4.baskı), Ankara, 2009, 103-112).

Muhakkak ki Abdullah b. Abbas Arap dilinin inceliklerine vukufiyeti olan bir zattı. Arapların gelenek ve göreneklerini, ayetlerin indiriliş sebeplerini, birlikte yaşadıkları Yahudi ve Hristiyanların yaşam tarzları ve kültürel değerlerini çok iyi bilmekteydi. Onun bu hususiyetleri Kur'ân-ı Kerim'i anlama ve tefsir etmede ona büyük kolaylıklar sağlamıştır. Ayrıca Allah'ın Rasulü onun hakkında şu manada bir dua etmiştir: "Allah'ım İbni Abbas'ı dinde derin bilgi sahibi bir kişi eyle ve ona Kur'ân'ın te'vilini öğret!" (İbnü'l-Esîr, c.3 s.465). Bu duanın akabinde yüce Allah'ın "*Her kime dinde derin bilgi ve hikmet verilirse ona birçok hayır verilmiştir.*" (el-Bakara, 2/269) ayetinin sırrına mazhar olduğu söylenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etme salahiyetinde olmasının bir başka nedeni de Arap dil ve edebiyatına çok iyi vakıf olması, sahabelerin önde gelenleri arasında yer alması ve ilmi şahsiyetinin yüksekliğidir. Hz. Ömer (r.a) İbn Abbas (r.a)'a özel ilgi alaka göstermiştir. İbn Abbas sahabelerin önde gelenlerinin yanında çok genç bir delikanlı olmasına rağmen Hz. Ömer (r.a) onu meclisinde buldurmaya gayret etmiştir. Bu duruma şaşırın ve itiraz edenlere de onun Kur'ân sahasında ne kadar ehil olduğunu göstermek için mecliste toplandıkları bir seferinde sahabelere en-Nasr suresinin te'vilini sormuş, bazıları çeşitli yorumlarda bulunmuş, çoğunluğu ise sükût etmiştir. Abdullah b. Abbas'a "senin görüşün nedir?" diye sorduğunda o farklı bir

yorumda bulunmuş ve bu surenin Resûlüllah (s.a.v)'in vefatının yaklaştığını haber vermektedir, demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer "Benim bildiğim de bundan başkası değildir." diyerek İbn Abbas'ın te'vilinin daha uygun olduğunu açıklamıştır (Buhârî, 1894, c.5 s.149).

Yine İbni Abbas'dan şöyle nakledilmiştir; "Ben فَاطِر (Fâtır) kelimesinin manasını tam bilmiyordum. Ta ki iki bedevinin bir kuyu başında konuşmalarına şahit olana kadar. Biri diğerine اِنْبَدَأْتُهَا آى اِنْبَدَأْتُهَا "ben başladım, ilk ben kazdım" dedi (İbn Asâkir, 1995, c.73 s.197). İbn Abbas'tan nakledilip günümüze kadar ulaşan tefsirinin sıhhat derecesi hakkında ittifak olmamakla birlikte kaynaklar onun tefsirine dair rivayetleri nakletmişlerdir. *Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak* bunun en güzel örneğidir (Süyûtî, 2004, c.1 s.317-353).

Nâfi' b. el-Ezrak'ın İbn Abbas (r.a)'a sorduğu Kur'ân-ı Kerim'de manasının bilinmediği birkaç kelimeyi burada zikredeceğiz; İbn Abbas, Hûd sûresi 40. ayette geçen التَّنُّور (tennûr) "tandır kaynayınca" kelimesini تَبَعَ (ne-be-ğe) "kaynadı, fişkırdı" kelimesi ile açıklamıştır. Başka bir örnekte, er-Ra'd Sûresi 29. ayette geçen طُوبَى لَهُمْ (tûbâ) "mutluluk onların" kelimesini فَرَحَ وَ فَرَّةَ عَيْنٍ "sevinç ve neşe" kalıbı ile izah etmiştir. Diğer bir örnekte ise İbn Abbas, yine er-Ra'd sûresinin 31. ayette geçen اَلَمْ يَأْتِئْسَ (e-fe-lem-yey-esi) "anlamadılar mı" lafzını يَعْظَمُ "bilmediler mi" kelimesi ile tefsir etmiştir (Süyûtî, 2004, c.1 s.282-283).

Sahabilerden İbn Abbas'ın dışında tefsirde şöhret bulanlar da vardır. Suyûtî, başta ilk dört halife olmak üzere sahabilerden tefsiri ile ün kazanmış olan şu müfessirleri zikreder: Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Mes'ûd (ö. 32/652-653), Ubey b. Ka'b (ö. 33/654), İbn Abbas (ö. 68/687-688), Ebû Mûsâ El-Eş'arî (ö. 42/662-663) Zeyd b. Sabit (ö. 45/665) ve Abdullah b. Zübeyr'dir (ö. 73/692) (Süyûtî, 2004, c.2 s. 477). Ömer Nasuhi Bilmen de aşağıda ismi zikredilen sahabileri ekleyerek müfessir sahabilerin sayısını 15'e çıkarmaktadır: Ebu Hureyre (ö.58/678), Abdullah b. Amr b. As (ö.65/684), Abdullah b. Ömer (ö.73/692), Enes b. Malik (r.a.) (ö.93/712) ve Cabir b. Abdilah (ö.78/697) (Bilmen, 1973, c.1 s.188). Zehebi de (ö. 1977) Hz. Aişe'yi (ö.58/678) bunlara ilave etmektedir (Zehebi, 1976, c.1 s.63).

Abdullah b. Abbas'tan (ö. 68/687) birçok kimse tefsir rivayet etmiştir. Bunların en sağlamı Ali b. Ebî Talha el-Haşimi (ö. 143 h.)'nin rivayetidir. En zayıf tariki ise Ebu'n-Nasr

Muhammed b. Saib el-Kelbi (ö.146 h.)'nin Ebu Salih'ten naklettiği tariktir (Demirci, 2014, s.81-82).

Sahifetü Ali b. Ebî Talha, Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak ve Garîbü'l-Kur'ân adlı eserler Abdullah b. Abbas'tan nakille bizlere kadar ulaşmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in manasına uygun tefsir edilmesi ve anlaşılması bakımından bu eserler son derece önemlidir. Sadece Kur'ân'ın anlaşılması için değil Arap dil ve edebiyatı için de önemi yadsınamaz. Ali b. Ebî Talha hadis rivayetinde zayıf ancak dindarlık boyutunda güvenilir kabul edilmiş ve Buhari de nakillerini ona dayandırmıştır. İbn Abbas *Garîbü'l-Kur'ân* tefsirinde dil inceliklerini ve içtihadı merkeze alarak tefsirde yeni bir dönemi meydana getirmiş ve bu dönemde tefsirde hızlı bir gelişmeye önderlik etmiştir. Abdullah b. Abbas'ın öncülüğünde açılan bu yolu talebeleri daha ileri boyutlara taşıyarak Kur'ân-ı Kerim'in tefsirinin kapsamını daha da genişlettiklerini görmekteyiz. İbn Abbas Kur'ân'da anlaşılması güç olan kelimeleri izah etmiş, lafızların eş anlamlarını vermiş, ahiret, tarih ve şeriatla ilgili ayetleri tebyin etmiştir. Bilhassa Nâfi' b. el-Ezrak'ın sorularına verdiği cevaplar hem Kur'ân tefsiri için hem de dil bilimsel çalışmalar için bir milat sayılmakta, hatta İslam tarihinde kelimelerin işaret ettiği anlamı bulma hususunda ilk araştırma olarak kabul görmektedir. İbn Abbas'ın bu tefsirleri gerek tabiîn devrinde gerekse daha sonraki devirlerde Garîbü'l-Kur'ân'a dair tefsir çalışması yapacak müfessir ve dilcilere kaynaklık etmiştir. Bu tür dilsel tefsir çalışmaları nahvi tefsir çalışmalarına da yol açmış ve başta Meâni'l-Kur'ân olmak üzere çeşitli isimler altında Kur'ân'ın nahvi tahlile dayalı tefsiri yapılmaya başlanmıştır (Sezgin, 1991, c. 1 s. 63-65).

Sadrettin Gümüş, İbn Abbas'ın tefsirdeki önemli yeri hakkında şunları söylemektedir:

Fıkıh, nesep, tarih ve eyyamı Arap ilimlerinde de mahir olan İbn Abbas'ın, Arap diline yeni terimler, Arapça kelimelere yeni manalar kazandıran ve Arap lehçelerini birleştiren Kur'ân'ı açıklaması ve Arap toplumuna öğretmesi neticesinde haklı olarak "Tercümanu'l-Kur'an" (Kur'an'ın tercümanı), "Hibru'l-umme" (ümmetin âlimi) ve "el-Bahr" (Deniz) unvanlarını almıştır (Gümüş, 1987-1988, s. 17).

Daha sonra gelen tabiîn asrında ise Araplar diğer milletlerle karşılaştılar. Böylece dilleri de bozulmaya başladı ve Arapça'nın hem gramer yapısı hemde kelimeler diğer dillerin etkisine maruz kaldı. Arapça'nın bazı lafızları müphem bir mahiyet kazandı. Resûlullah (s.a.v) ve ashabı döneminde fazla olmayan garîb kelimelerin sayısında zamanla artmaya görüldü (Akyüzoğlu, 2004, s.73).

Tabiîn döneminde tefsir belli başlı merkezlerde ekoller meydana getirmiştir. Bu ekollerin en mühimi Mekke ekolüdür. Mekke ekolünün üstadı İbn Abbas (r.a) kabul edilmektedir. En önemli âlimleri: İbn Abbas'ın öğrencileri olan Mücahid, Ata b. Ebî Rebah, İkrime, Said b. Cübeyr, Tavus b. Keysan'dır. Bunlar arasında en az rivayet eden fakat en çok itimada şayan olan zat Mücahid'tir. Bunun tefsirine en büyük âlimler bile (Buharı, Şafî ve Taberi gibi) itimat etmişlerdir. Zerkeşi el-Burhan isimli eserinde Mücahid'in: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimseye Kur'an'ın lügatini bilmiyorsa Allah'ın kitabı hakkında konuşması helal olmaz." dediğini nakleder (Zerkeşi, 1988, c. 1 s. 292; Mekrim, 1996, s. 121).

Diğer bir ekol olan Irak'taki Küfe ekolünün başında İbn Mes'ud (r.a) bulunmaktadır. En mühim talebeleri: Katade, Amir eş-Şa'bi, Alkame b. Kays, Esveden-Nehai, İbrahim en-Nehai'dir. Medine ekolü ise Ubeyy b. Ka'b (r.a)'ın imamlığında Zeyd b. Eslem, Ebu'l-Aliye, Muhammed b. Ka'b el-Kurazi gibi âlimlerden oluşmaktadır (Mekrim, 1996, s. 127; Koç, 2018, s. 134-140).

Tabiîn dönemi müfessirlerine baktığımızda daha çok ayetteki kelimenin lügavi manası üzerinde yoğunlaşıyorlardı. Bazen de garîb kelimenin manasını ve sebeb-i nüzulünü vererek tefsir etmeye çalışıyorlardı. Bu dönemin tefsirlerinde fikhi hüküm istinbatı ve bir mezhebin görüşünü savunma düşüncesi yoktu (Mekrim, 1996, s. 129).

1.5. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN İLMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Kur'an-ı Kerim'i bütün yönleriyle incelemeye çalışan İslam âlimleri, Kur'an'da yabancı kökenli kelimeler ve lafızların bulunup bulunmadığı konusunda İslam'ın ilk yıllarından itibaren eserler vermişlerdir. Bu konuda âlimler tam bir ittifak yapamayıp farklı görüşleri benimsemişlerdir. Bazı âlimler Kur'an-ı Kerim'de yabancı asıllı kelimelerin varlığını kabul ederken bazı âlimler ise bu görüşü kabul etmemektedirler. Biz bu bölümde yabancı asıllı kelimelerin varlığını kabul edenler, kabul etmeyenler, İbn Abbas ve talebelerinin görüşü, orta yol ve müsteşriklerin bakış açısı olmak üzere 5 farklı yaklaşımı değerlendireceğiz.

1.5.1. Kur'ân'da Yabancı Asıllı Kelimelerin Varlığını Kabul Etmeyenlerin Görüşü

İslâm âlimlerinin ekseriyeti Kur'ân-ı Kerim'de yabancı kelimelerin bulunduğunu kabul etmemektedir. Bunlar Kur'ân'da Arapçanın dışındaki bir dilden mu'arreb kelimelerin varlığını kabul etmenin, Kur'ân ayetleriyle tezat teşkil edeceğini öne sürmüşler ve bu durumda Kur'ân'ın Arapça olduğunu söylemenin pek mümkün olamayacağı kanaatine varmışlardır. Bu görüşün önde gelen temsilcileri İmam eş-Şafî (öl. 204/819), Ebû Ubeyde (öl. 210/825), İbn Cerir et-Taberî (öl. 310/922), İbn Fâris (öl. 395/1004), el-Kâdi Ebû Bekr b. Et-Tıb el-Bakillânî (öl. 403/1012)'dir (Süyûtî, 2004, c. 1 s. 365).

Âlimler, Kur'ân-ı Kerim'deki; “*Andolsun ki, iyice düşünüp anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'ân yaptık.*” (Şûrâ, 43/3), “*Biz bütün peygamberleri ancak kendi kavminin diliyle gönderdik.*” (İbrahim, 14/4), “*Apaçık bir dille*” (Şu'ârâ, 26/195) mealindeki ayetleri kendilerine delil olarak göstermektedirler. Onlara göre eğer Kur'ân'da Arapça olmayan lafızlar bulunsaydı, bazıları Kur'ân'ın meydan okuması karşısında, Arapların karşılık veremeyerek susmalarını, Kur'ân-ı Kerim'in icazından değil, Arapların bilmediği bir dil ile inmiş olmasına yorumlayabilirlerdi (Arslan, 1982, s. 32).

et-Taberî Kur'ân'da yabancı kelime bulunmadığını söylemektedir. Ona göre bu tür kelimeler Arapça'da ve mensup oldukları iddia edilen diğer dillerde başlangıçtan beri bulunmaktadır. Ne o dillerden Arapça'ya ne de Arapça'dan o dillere geçmiştir. Bunlar diller arasında bir tevafuktan ibarettir. Her peygamberin tebliğinin bir fayda sağlayabilmesi için gönderildiği kavmin lisanı ile gönderilmesi gerekir. Hz. Peygamber (s.a.v) Arap olduğu için Kur'ân-ı Kerim'in de Arapça olarak gönderilmesi gerektiğini söylemektedir (Taberî, 1994, c.1 s.30-40).

1.5.2. Kur'ân-ı Kerim'de Yabancı Asıllı Kelimelerin Varlığını Kabul Edenlerin Görüşü

Yukarıda görüşlerini vermiş olduğumuz âlimlerin yanı sıra bazı İslam âlimleri de Kur'ân-ı Kerim'de yabancı kelimelerin bulunduğunu savunmaktadırlar. Bu görüşü benimseyenler Kur'ân-ı Kerim'deki mu'arreb kelimeleri delil olarak zikrederler. Bunun

yanında Peygamberimizin bütün insanlığa gönderilmiş olmasından dolayı da bütün dillerden kelimelerin bulunması gerekliliğini savunmaktadırlar. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de bulunan birkaç mu'arreb kelimenin Kur'ân-ı Kerim'i Arapça olmaktan çıkarmayacağını ifade etmektedirler.

Kur'ân-ı Kerim'de yabancı kelimelerin varlığına dair rivayetler İbn Abbas, Ebû Musa el-Eşârî, Ebû Meysere, İbn Cübeyr, Mücâhid, İkrime, Vehb b. Münebbih ve Âta gibi sahabe ve tabiinden olan âlimlere dayanmaktadır (Suyûtî, 2004, c. 1 s. 366-370). Kur'ân-ı Kerim'de yabancı kelimelerin varlığını kabul eden âlimlerden Cevâlikî, bu konuda, Arapların ticaret sebebiyle dillerine başka dillerden kelimelerin karıştığını ve Arapların bu türden kelimelerin harflerinde bazı noksanlıklar yaparak konuştuğunu ve şiirlerinde kullandıklarını ve böylece bunların fasih Arapça durumuna geldiklerini, dolayısıyla Kur'ân'ın bu kelimelerle nazil olduğunu belirtmektedir (Cevâlikî, 1990, s. 13-17).

Kur'ân-ı Kerim'in Arapların kullandıkları ve dillerine girmiş olan aslı yabancı birkaç kelimeyi ihtiva etmiş olması onu Arapça olmaktan çıkarmaz. Nitekim Farsça bir şiir, içinde Fars dilinde kullanılan birkaç Arapça kelime bulursa da yine Farsça diye adlandırılır (Gazzâli, 1993 s. 84-85).

Kur'ân-ı Kerim'deki yabancı kelimeleri *el-İtkân* kitabında toplayan es-Suyûtî (öl. 911/1505) konuya dair oldukça geniş bilgiler sunmuştur. es-Suyûtî bu konuda sahabeden ve tabiinden gelen rivayetlere yer verdikten sonra kendisinin de aynı görüşte olduğunu belirtmekte ve bu konuda şunları söylemektedir:

Ebu Meysere, Vehb b. Münebbih ve Said b Cübeyr'e göre Kur'ân-ı Kerim'de her dilden kelime mevcuttur. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bu tarz kelimelerin mevcudiyetindeki sebep, tarih boyunca yaşamış kavimlerin bilgilerinin hem öğretilmesi hem de ibret alınmasının istenmesidir. Her dilden kelimenin olması Kur'ân'ın bütün konulara dair bilgileri ihtiva ettiğini göstermektedir. Kur'ân'da her konuya dair bilginin bulunması Onu, değişik dil ve lügatlara yer vermesini zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı Arapların sıkça kullandığı, kulağı tırmalamayan, ona hoş gelen ve dilde hafif şekilde telaffuz edilen kelimeleri hangi dilden oluşuna bakmaksızın alıp kullanmışlar ve neticesinde de Arapça'ya başka dillerden kelime geçişleri olmuştur. Suyûtî, İbnü'n-Nakıb'den rivayetle, "Diğer semavi dinlerin kitapları sadece nazil oldukları kavmin dili ile indirilmiş, içerisinde yabancı kelimeler yer almamıştır. Ancak Kur'ân-ı Kerim

onlardan farklı olarak, indirildiği Arap toplumunun tüm lehçelerini içerisinde barındırdığı gibi Arapça olmayan Acemce, Habeşçe, Rumca gibi dillerden kelimeler barındırmaktadır.” demektedir (Suyûtî, 2004, c.1 s. 366).

1.5.3. İbn Abbas ve Talebelerinin Görüşü

İbn Abbas, Mücahid, İkrime, Sa'id b. Cübeyr ve Ata'nın Kur'ân-ı Kerim'de yabancı menşeli kelimelerin bulunduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir. Ayrıca bu gruptan menkul tefsirlerden ve Garîbü'l-Kur'ân'a dair rivayetlerden anlaşıldığına göre onların izahını yaptıkları kelimelerin, çeşitli Arap lügatları (lehçeleri) ve yabancı lisanlara ait oldukları görülmektedir. Bilhassa İbn Abbas'dan “Garîbü'l-Kur'ân” veya “Kitâbu'l-Lügat”a dair rivayetlerde bütün kelimelerin hangi lehçe ya da dile ait olduğuna işaret edilmiştir. Çok erken sayılabilecek tarihlerde bu açıklamaların İbn Abbas tarafından yapıldığının ileri sürülmesi dikkat çekmektedir. İbn Abbas ve talebeleri, Kur'ân'da yabancı kökenli kelimelerin bulunduğunu kabul etmekle beraber, söz konusu kelimelerin yabancı dillerden Arapça'ya geçmediği, sadece bahis mevzuu diller ile Arapça'nın bu kelimeler üzerinde tevafuk etmelerinden ibaret olduğu görüşündedirler (ez-Zerkeşî, 1988, c. 1 s. 288; Suyûtî, 2004, c. 1 s. 136).

1.5.4. Yabancı Asıllı Kelimeler Konusunda Orta Yolu Tercih Edenlerin Görüşü

Kur'ân-ı Kerim'deki yabancı kelimeler konusunda bir kısım âlimler de yukarıda zikrettiğimiz her iki gruba mensup olanların görüşlerini değişik açıdan yorumlayarak uzlaştırıcı bir sonuca varmak istemişlerdir. Bu görüşün ilk temsilcisi Ebû Ubeyde el-Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838)'dir. Ona göre her iki görüş de doğrudur. Öyle ki; sözü edilen kelimeler fakihlerin dediği gibi kökenleri itibarıyla yabancıdır. Fakat Araplar onları almış kendi dil kurallarına adapte ederek Arapçalaştırmışlar ve böylece Arapça kelimeler kategorisine girmişlerdir. Daha sonra Kur'ân-ı Kerim nazil olunca Araplarca bilinip istimal edilen bu kelimelerden bazıları Kur'ân'da yer almıştır. Kim bunlar Arapça'dır derse, o doğru söylemiştir, kim de yabancıdır derse o da doğru söylemiştir.

Ebû Ubeyde'nin bu görüşü benimsemektedir (ez-Zerkeşî, 1988, c. 1 s. 290; Suyûtî, 2004, c. 1 s. 137).

1.5.5. Müsteşriklerin Yabancı Asılı Kelime Konusundaki Görüşleri

Müsteşrikler, Kur'ân'ın Allah tarafından vahyedilen ve Hz. Peygamber (s.a.v) in de Allah'ın elçisi olduğuna inanmadıkları için yabancı kelime konusuna Müslümanların baktığı gibi bakmaları onlardan beklenemez. Ancak ilim adına biraz insafı ve ölçülü davranmaları gerekirken diğer konularda olduğu gibi yabancı kelime hususunda da onlar Müslümanların teferruata dair ihtilaflarını yanlış yorumlamak suretiyle kendilerini haklı çıkarmaya çalışmışlardır. Müslümanların ittifak ettikleri meseleleri görmezden gelerek birbirlerine atıfta bulunup kendilerini delil göstermişlerdir. Meselâ Arthur Jeffery'e göre Müsteşrikler Kur'ân'daki sadece dini terimlerin büyük kısmını değil, kültürel kelimelerin de çoğunun aslının Arapça olmadığı kanaatindedir. Arthur Jeffery Kur'ân-ı Kerim'deki yabancı kelimeleri tespit edebilmek için çok büyük gayret sarf etmiştir. Harcadığı mesai gerçekten de her türlü takdire şayandır. İslami ve gayri İslami kaynakları iyice tarayarak, muhtelif dillerdeki kelime benzerliklerini iyi değerlendirmiş, hatta tarih sahnesinden çekilmiş bulunan bazı eski dilleri dahi inceleyip aralarında bir ilgi ve bir bağ kurmaya çalışmıştır. Bunca emeğin sonucunda Kur'ân'da 320 civarında yabancı asıllı kelime bulunduğunu söylemektedir (Jeffery, 2007, s. 1-2; Arslan, 1982, s. 35).

1.6. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN İLMİNDE GARÎB KELİMELERİN İNCELENİŞ ŞEKİLLERİ

Kur'ân-ı Kerim'deki garîb kelimelerin incelenmesi hakkında âlimler farklı yaklaşımlar göstermişlerdir. Bazı âlimler garîbliği iki yönden açıklarken bazısı üç yönden ele almıştır. Dört yönden incelenebilir diyen âlimler de bulunmaktadır. Bu konuda Müsteşriklerin de çalışmaları bulunmaktadır. Burada onların yaklaşımlarına da değineceğiz.

İsmail Cerrahoğlu Kur'ân-ı Kerim'de garîblik iki yönden incelenir demektedir: Bunlardan birincisi kelimenin mâna itibarıyla kapalı ve anlayıştan uzak oluşu, diğeri ise,

Arap kabilelerindeki şazların beldeye uzak oluşudur. Kur'ân-ı Kerim'deki garîblik daha çok ikinci yöne aittir (Cerrahoğlu, 1978, s. 22).

Kur'ân-ı Kerim ekseriyetle Kureyş lehçesi üzerine indirilmiş olduğu halde, onda Kureyş lehçesi dışında diğer lehçelerden de bir hayli kelime mevcuttur. Arap dilinde lehçelerin muhtelif oluş sebeplerini dört başlıkta sıralayabiliriz:

Birincisi, Arapların genellikle “ümmî” olmalarıdır. Arapların çoğu okuryazar olmadıklarından kelimelerin telaffuzunda, ağızlarıyla telakki şeklinden başka bir vasıtaları yoktu. Eğer okuryazar olmuş olsalardı lafızların telaffuz şekli tabii olarak, zapt edilmiş olurdu. Lafızların şekilleri zapt edilmediği için dil, tabii tesirlere bağlı olarak, bozulmalara maruz kalmıştır. İkinci sebep ise, lehçelerin muhtelif oluşunun sebeplerinden biri de bir tek lafzın muhtelif manalara delâlet etmesidir. Muterâdif (eş anlamlı) ve mutezad (zıt anlamlı) lafızlar bu türden olanlardır. Üçüncü sebep de, bütün Arapların hilâfına olarak, yalnız bir Arap tarafından telaffuz olunan kelimelerin bulunuşudur. Arabın ağzına düşen o kelime, eski, pek eski ve bozulmuş bir lügatin kalıntısı olabilir (Bağdatlı, 2021, c. 1 s. 125-200).

Burada, Kur'ân-ı Kerim'de Arap lehçelerine ait garîb lafızlara birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

Sefih (سفيه) Kinane lehçesinde câhil anlamında kullanılmaktadır.

Sâika (صاعقة) Umman lehçesinde ölüm anlamında kullanılmaktadır.

Riczen (رجزاً) Tayy lehçesinde azab anlamında kullanılmaktadır.

Refese (رفث) Mezhec lehçesinde Cima' anlamında kullanılmaktadır.

Tasdiye (تصدية) Kureyş lehçesinde alkış anlamında kullanılmaktadır

(Suyûtî, 2004, c. 1 s. 355-365).

Aslen yabancı olup, Mu'arreb (Arapçalaşmış) lafızlara gelince, bilindiği gibi Mekke halkı sürekli kuzeyde Şam, Irak ve Mısır'a; güneyde Yemen diyarına; doğuda Basra körfezine; batıda Habeşistan'a kadar ticaret maksadıyla seferler yaparlardı. Bu seferler esnasında muhtelif millet ve kavimlerle karşılaşan Araplar, onların dillerinden bazı lafızlar ve tabirler iktibas etmişler ve bunları *naht* (inceltme), *kalb* (çevirme), *ibdâl* (değiştirme) gibi, işlemlere tabi tutmak suretiyle kendi şivelerine uydurarak (Arapçalaştırarak) Arap diline maletmişlerdir. Bu lafızlar şeklen değişmiş ve aslen yabancı dilden olduğu fark edilemeyecek bir kalıba girmiştir. Bunları tayin etmek için, Arap dilinin kardeşleri olan diğer Sâmi dillere müracaat etmek gerekir. Meselâ: İbrânî,

Süryânî, Habeş dillerinde aslı olmayan lafızlar ve terkipler, Arap dilinde görülmektedir. Bu verilerden söz konusu kelimelerin yabancı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yabancı kelimelerin daha çok alet, sanat, madenler ve ilaçlara ait isimler olduğu, daha önce Araplarca bilinmeyen, Acem (İran), Rum ve Hind memleketlerinden Arap beldelerine nakledilen eşya ve malzemelere ait kelimeler olduğu görülmektedir (Bağdatlı, 2021, c. 1 s. 125-200).

Arap yarımadası, doğu-batı arasında bir köprü konumundadır. Zira Hindistan'dan Mısır'a, Şam'a veya Mağrib'e nakledilen ticaret malları Arap beldelerinden geçirdi. Bu ticaret esnasında Araplar Hind dili Sanskritçeden birçok lafız ve terkipler iktibas etmişlerdir. Sanskrit dili, Arapça kelimelere benzeyen birçok lafızları içerisinde barındırmaktadır. Arapça'daki itriyâta, ilaçlara, mücevherâta ve gemilere ait lafızlar Sanskritçeden alıntı yapılmıştır. Araplar, Arap dilinde karşılıkları bulunduğu halde, muhtelif millet ve kavimlerle temas etmeleri ve karışmaları sebebiyle onlara ait bazı lafız ve tabirleri Arapçalaştırarak, gündelik hayatlarında kullanmışlardır. Arapça'dan da diğer dillere kelime ve terkip geçişleri olmuştur. (Kurt, 1984, s. 12).

Burada Kur'ân-ı Kerim'de geçen aslen yabancı olup, Arapçalaşmış (Mu'arreb) garîb kelimelere birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

Ve Kıyde : (وقيض) Habeş dilinde noksan anlamında kullanılmaktadır.

Siccil : (سجیل) Fars dilinde çamur anlamında kullanılmaktadır.

er-Rakîm : (الرفيم) Rûm dilinde kitap anlamında kullanılmaktadır.

Tûr : (طور) Süryânî dilinde dağ anlamında kullanılmaktadır.

Sinîn : (سنين) Nabat dilinde güzel anlamında kullanılmaktadır (Suyûtî, 2004, c.

1 s. 365-379).

Bazı âlimler ise Kur'ân-ı Kerim'deki garîb kelimeleri dört başlık altında ele almışlardır:

- 1- Kelimenin, Kureyş lehçesinden başka bir lehçeye ait olması,
- 2- Kelimenin, mu'arreb (Arapçalaşmış) olarak kullanılması,
- 3- Bazı kelimelerin, İslam'ın zuhuru ile birlikte lügat karşılığının yanında yeni manalar alması,
- 4- Kelimenin, lügatte farklı, cümle yapısı içerisinde farklı bir manada kullanılabilmesi (Keskiöglü, 1953, s. 110).

Garîb kelimelerin incelemesine Müslüman âlimler kadar Müsteşrikler de ilgi göstermiş ve bu konuda görüşlerini açıklamışlardır. Müsteşriklerden Arthur Jeffery bu alanda yaptığı çalışmalar sonucunda “garîb” kelimeleri üç grup altında ele almıştır:

- 1- Arapça’da kökü olmayan, Arapça köküne oturtulamamış, tamamıyla yabancı kelimeler. “*zencebil*” زنجبيل (el-İnsan 76/17), “*istebrak*” استبرق (er-Rahman 55/54), “*firdevs*” (el-Kehf 18/107; el-Müminun 23/11) kelimeleri bu sınıfa örnek gösterilir.
- 2- Sami dillerinden olan, sülasi kökleri Arapça’da bulunan fakat Kur’ân’da Arapça kök anlamlarıyla değil, diğer dillerde kazandıkları anlamlarıyla kullanılan kelimeler (فاطر , صوامع , درس , بارك gibi). Jeffery’ye göre bu kelimelerin Arapçalaştıktan sonra isim ve fiil olarak iştikak kazanmaları, onların sıklıkla dışarıdan alınmış olmaları gerçeğini gizlemektedir.
- 3- Orijinal Arapça olan, Arap dilinde genel kullanımda olan fakat, Kur’ân’da akraba dillerindeki anlamlarıyla renklenmiş kelimeler. (كتاب , رسول , نفس , روح) gibi (Jeffery, 2007, s. 39-40).

1.7. KUR’ÂN’I KERİM’DEKİ GARÎB KELİMELERİN SAYISI

Kur’ân-ı Kerim’de yer alan garîb kelimelerin sayısı hakkında âlimler tarih boyunca farklı yaklaşımlar sergilemektedirler. İslam’ın ilk yıllarında az sayıda kelime “garîb” addedilirken zaman içerisinde Râgıb el-İsfahânî’nin *el-Müfredât*’ı gibi hacimli Kur’ân lügatları kaleme alınmıştır. Bu konuda üzerinde durulması gereken asıl mesele, “garîb” kelimelerin Kur’ân’ın indirildiği zamandaki Arapça’da hangi anlamlarda kullanıldığının bilinmesidir (Cerrahoğlu, 1996, c. 13 s. 380).

Âlimler, Allah’ın son kelamı olan Kur’ân-ı Kerim’de herkesin anlayamadığı, bu sebeple garîb diye adlandırılan kelimelerin genellikle sayılarının az olduğundan söz etmişler, fakat bir sayı vermekten kaçınmışlardır. Biz bu bölümde İslam âlimlerinin konu hakkındaki görüşlerini, müsteşriklerin görüşlerini ve günümüz âlimlerinin yaklaşımlarını değerlendireceğiz.

Garîbü’l-Kur’ân ilminin oluşmaya başladığı ilk yıllarda Kur’ân-ı Kerim’deki garîb kelimelerin sayısı 700 civarındaydı (Râfîî, 2012, s. 40). Ancak bu konuda kesin bir rakam vermek pek mümkün görünmemektedir. Nitekim hâlihazırda mevcut bulunan

Garîbü'l-Kur'ân'lara bakıldığında bir hayli değişik neticeler ortaya çıkmaktadır. Bir müfessirin garîb olarak değerlendirip tefsirini yaptığı bir kelimeyi diğer müfessirin garîb olarak değerlendirmediyini müşahede etmekteyiz. Bu yüzden ekser ulemanın garîb saydığı kelimeleri kabul etmek gerçeğe daha yakın görünmektedir.

Müsteşriklerden Arthur Jeffery Kur'ân-ı Kerim'deki yabancı asıllı kelimelerin tespiti için çokça emek harcamıştır. Bu çalışmalarının sonucunda ise Kur'ân-ı Kerim'de 320 civarında Arap dilinde olmayan kelimelerin bulunduğunu iddia etmiştir. Ancak Arthur Jeffery sayıyı artırabilmek için özel isimleri bile yabancı olarak saymıştır. Bu 320 kelimenin 45 kadarı özel isim, 10 kadar kelime de ehli kitaptan geçmiş diğer isimlerdir. Bu durumda Arthur Jeffery'in elinde 265 kadar kelime kalıyor ki, bu kelimelerin de yabancı olup olmadığı tartışma konusudur (Arslan, 1982, s. 36).

Taberî *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde Kur'ân'daki yabancı kelimelerin mensup oldukları diller ve sayılarını şöyle haber vermektedir: Habeşçe 25, Farsça 24, Rumca 8, Hintçe 3, Süryanice 16, İbranice 16, Nabatça 22, Kıbtice 7, Türkçe 1, Zencice 3, Berberice 7 olmak üzere toplamda 132 kelimedir; ancak bunların 20'si birden fazla yabancı dile nispet edilmiştir. Böylece yabancı kelime sayısı 112'ye düşmektedir (Taberî, 1994, c. 1 s. 30-50).

1.8. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ

1.8.1. Garîbü'l-Kur'ân'ın Vücûh ve Nezâir İlmiyle İlişkisi

“*Vücûh*” kelimesi Türkçe'de eşsesli kelimelere, “*nezâir*” ise eşanlamlı kelimelere denilmektedir. Kur'ân'daki farklı ayetlerin ortak manayı ifade ettiği lafızlara vücûh adı verilmektedir (Tehânevî, 1996, c. 2 s. 1759; el-Cevzî, 1984, s. 83; Zerkeşî, 1988, c. 1 s. 102). Bu tarz kelimelerin kapalılığı anlamı kesinleşinceye kadar devam etmektedir (Suyûtî, 2004 c. 1 s. 379). Kur'ân-ı Kerim'de farklı anlamlarda kullanılan müşterek kelimeler bulunmaktadır. Bir kelimenin bir ayette verdiği anlam ile diğer bir ayette verdiği anlam farklı olabilmektedir. Bu anlam farklılığına tefsir ilminde “*Vücûh* ve *Nezâir*” denilmektedir. Bu ilim dalı, kelimelerin herkes tarafından anlaşılması yönünden Garîbü'l-Kur'ân ilmiyle benzerlik göstermektedir. “*Vücûh* ve *Nezâir*” ilminde

kelimenin kapalılığı ayetin bağlamından çıkarılabilecekken, Garîbü'l-Kur'ân ilminde bu pek mümkün görünmemektedir.

1.8.2. Garîbü'l-Kur'ân'ın Müşkilü'l-Kur'ân İlmiyle İlişkisi

“*Müşkil*” kelimesi, sözlükte karışık olmak manasına gelen أَشْكَلَ fiilinden türemiş, ism-i fail formunda, karışık, zıt olan şey manalarına gelmektedir (İbn Manzûr, 1990, c.4 s.2310). Müşkil; cins, benzer ve gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (İbn Dureyd, 1987, c. 2, s. 877; İsfahânî, 2015, s. 269; Zemahşerî, 1986, c.3 s. 335; İbn Fâris, 1986, s. 509). İstılahta ise ayetlerin belirli bir çaba sonucunda manasının anlaşılmasıdır. Yani akıl yardımıyla araştırma ve inceleme yapmadan ayet ile kastedilen mananın gizliliğinin giderilemediği lafızlara müşkil denir (Tehânevî, 1996, c. 2 s. 1551).

Müşkilü'l-Kur'ân ilmi ile Garîbü'l-Kur'ân ilmi arasında ortak nokta, anlamın karışık olmasından kaynaklı bir bilinmezlik halidir. Müşkilü'l-Kur'ân ilmi iki ayet arasında ihtilafı gibi görülen durumları incelerken Garîbü'l-Kur'ân ilmi ayet içerisindeki bir kelimenin manası üzerinde durmaktadır.

1.8.3. Garîbü'l-Kur'ân'ın Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmiyle İlişkisi

“*Mübhem*” lügatte anlaşılması zor, kolay algılanamayan ve kavranılamayan kelimeye denir. Ne kastedildiği açık olmayan söz anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, 1990, c.1 s.376). Râgıb isfahânî ise duyular aracılığıyla zor anlaşılan ve akılla kolayca idrak edilemeyen her şeyi mübhem olarak açıklamaktadır (İsfahânî, 1991, s. 149).

İstılahta ise Kur'ân-ı Kerim'de açıkça isimleri zikredilmeyip, zamirler, ismi mevsuller, cins isimleri, belirsiz zaman isimleri ve belirsiz mekân zarflarıyla zikredilen kelimeler *mübhem* kavramıyla ifade edilmektedir. Ayrıca tefsir usulünde Kur'ân'da isimleri zikredilmeden Peygamber, melek, insan, cin, ağaç, hayvan gibi varlıklara atıfta bulunan ism-i mevsul veya zamirlere verilen isimlere de Mübhem denilmektedir (Suyûtî, 2004, c. 2 s. 377). *Mübhem* olarak zikredilen kelimelerin kimlere delalet ettiğini bilmek kolay anlaşılacak bir durum değildir. es-Suyûtî'nin naklettiğine göre bu kavramları bilmenin tek yolu nakildir (Suyûtî, 2004, c. 2 s. 376).

Garîbü'l-Kur'ân ile Mübhemâtü'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerim'in bilinmeyen kelimelerini araştırmaları bakımından ortaktır. Ancak Mübhemâtü'l-Kur'ân'ın araştırılmasında tek kaynak nakil olarak gösterilebilirken, Garîbü'l-Kur'ân ilminde nakil ile birlikte Şiirden ve farklı dillerin lügat kitaplarından istifade edilebilmektedir.

1.9. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN VE SEMANTİK İLİŞKİSİ

Garîbü'l-Kur'ân ilmi yukarıda vermiş olduğumuz tanımlamalarda olduğu gibi lügavi bir ilimdir. Yani dil ve dilbilimle ilgilidir. es-Suyûtî, Kur'ân-ı Kerim tefsirinde temelde üç mevzua dikkat çekmiŐtir: Kur'ân'ın mahiyeti, kullanılan dil ve tarih (Suyûtî, 2004). Bu temel meselelerden biri olan dil, Garîbü'l-Kur'ân ilminin alanıdır.

Kur'ân-ı Kerim'i anlamak öncelikle onun indirildiği dili anlamaktan geçer. Dil sayesinde konuşabilme ve rahat iletiŐime geçebilmekteyiz. İnsanları diğer canlı türlerinden farklı kılan en önemli husus muhakkak ki dildir. İnsan dil aracılığıyla tecrübelerini, bilgilerini nesilden nesile aktarır. Bu aktarım neticesinde tarihi bilgiler, kültürel ve örfi değerler muhafaza edilir. Dünyanın yaratılmasından bugüne kadar canlılar arasında tarih yapabilen, tarihi aktarabilen tek canlı insandır. Bu aktarım dil aracılığı ile sağlanmaktadır (Yazıcıoğlu, 2022, s. 22-40).

Dil ve dilbilim ile ilgili yapılan araştırmalar, incelemeler ilk insan Hz. Âdem'e kadar uzanmaktadır. Dil araştırmaları insanlık tarihi ile birlikte var olmuştur, diyebiliriz. Dinî metinler dil incelemelerini etkileyen ve geliştiren en önemli unsuru meydana getirmektedir. Dilbilim çalışmaları neticesinde, sesbilim (fonetik), dizim bilgisi (sentaks), anlam bilimi (semantik) ve sözlük bilgisi (lexicography) gibi alt dallar meydana gelmiştir. Biz burada Dilbilimin alt dalı olan semantik (anlam bilimi)'in Garîbü'l-Kur'ân ile iliŐkisine değineceğiz:

Semantik (anlam bilimi): Semantik, dilin anlam yönünü inceler. Kelimelerin, cümlelerin taŐıdıkları manaları veya ibare ile delalet ettiği medlûlü arasındaki iliŐkiyi inceleyen dilbilimin bir dalıdır. Zaman içerisinde Dilbilimsel çalışmalarda birtakım yenilikler meydana gelmiş ve semantik çalışmalar iki bölüme ayrılmıŐtır: Artzamanlı (diakronik) semantik ve eşzamanlı (senkronik) semantik. (Aksan, 1999, s. 20; Cevizci, 2000, s. 838).

Artzamanlı semantik: Kelime veya ifadelerin anlamlarının tarih içerisinde geçirdikleri anlam değişimlerini inceleyen bilim dalıdır. Artzamanlı semantik, kelimenin etimolojisini ve zamanla kazandığı anlamları incelemektedir. Kelimelerin anlam daralmasını (tahsis), anlam genişlemesini (ta'mim), başka anlamlara geçişini, deyim ve ad aktarmasını konu edinmektedir (Akyüzoğlu, 2004, s. 61).

Eşzamanlı semantik: Bir dilin belirli bir zaman ve mekânda ya da metinde yatay olarak zaman faktörünü dikkate almadan yapılan tahlilidir. Dil birimlerinin belirli bir zamandaki durumunun incelenmesidir. Sözcük, kavram, anlam, eş anlamlılık ve çok anlamlılık konularını içermektedir (Aksan, 1998, s.30).

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Artzamanlı semantiğin alanı Garîbü'l-Kur'ân ilminin alanıyla benzerlik göstermektedir. Artzamanlı semantik kelimelerin zaman içerisinde geçirdiği değişimi incelerken, Garîbü'l-Kur'ân'da kelimelerin hangi dilden ya da hangi Arap lehçesinden geçtiğini incelemektedir.

1.10. GARİBU'L-KUR'ÂN İLMİNE DAİR BAZI ESERLER

1) Abdullah b. Abbas (öl. 68/687).

- *Sahîfetu Ali b. Ebi Talha.*
- *Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak.*
- *Garîbü'l-Kur'ân.*

2) Atâ b. Ebî Rabâh (öl. 114/732).

- *Garîbü'l-Kur'ân.*

3) Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Ali b. Manzured-Deylemi el-Ferrâ (öl. 270/822).

- *Me'âni'l-Kur'ân.*

4) Heravî (öl. 401/1109).

- *El-Garîbeyn.*

5) Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed (ö. 210/825 civarı).

- *Mecâzu'l-Kur'ân.*

6) Seleme b. Asım ebû Muhammed en-Nahvî (öl. ?).

- *Me'âni'l-Kur'ân.*

7) Muverric b. Amr es-Sudûsî.

- *Garîbü'l-Kur'ân.*

- 8) el-Kaynebi.
- *Garîbü 'l-Kur'ân.*
- 9) Ebû Bekr el-Ensârî.
- *Garîbü 'l-Kur'ân.*
- 10) Ebû Bekr b. Verrak.
- *Garîbü 'l-Kur'ân.*
- 11) Halef'un-Nahvî.
- *Me'âni 'l-Kur'ân.*
- 12) Ebû'l-Hasen el-Arûdî.
- *Garîbü 'l-Kur'ân.*
- 13) Ebû Sehl el-Burcî.
- *Garîbü 'l-Kur'ân.*
- 14) Ahmed b. Sehl Ebû Zeyd el-Belhî (öl. 322/934).
- *Garîbu 'l-Kur'ân.*
- 15) Niftaveyh (öl. 323/935).
- *Garîbü 'l-Kur'ân.*
- 16) İbnu'l-Murâdî.
- *Me'âni 'l-Kur'ân.*
- 17) Ebû'l-Hasen Muhammed b. Tâhir el-Alevî (öl. 406/1015).
- *Me'âni 'l-Kur'ân.*
- 18) el-Hazrecî (öl. 564/1170).
- *Garîbü 'l-Kur'ân.*
- 19) el-İsbehânî (öl. 581/1187).
- *Tetimmetu 'l-garîbeyn.*
- 20) İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1200).
- *el-Erîb fî tefsîri 'l-garîb.*
- 21) İbnu's-Semin Ahmed b. Ali Ebû'l-Me'ali el-Bağdadi el-Halebi.
- *Mufredâtu 'l-Kur'ân.*
- 22) Abdurrahim el-İrâkî (öl. 806/1404).
- *Manzûmetu tefsîri garîbi 'l-Kur'ân.*
- 23) Hamza b. Abdillâh b. Muhammed en-Naşîrî (öl. 926/1520).
- *Elfiye fî garîbi 'l-Kur'ân.*

24) Turay b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Turayhî er-Rumâhî el-Mushilî en-Necefi (öl. 1085/1680).

- *Garîbü'l-Kur'ân*.

25) Hamdi Ubeyd ed-Dımeşkî.

- *Tefsiru garîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. (1963).

-

1.10.1. Türkiye'de Garîbü'l-Kur'ân Konusunda Yapılan Bazı Çalışmalar

26)Şükrü Arslan.

- *İbnu'l-yezidi ve garibu'l-Kur'an'ı*, (D. tezi).

27) Ali Rıza Kenanoğlu.

- *Feriştehoğlu'nun "Lugat-ı kanun-ı ilahi" Adlı Eserinin Garîbü'l-Kur'ân Yönünden İncelenmesi*, (Y.L. tezi).

28) İsmail Cerrahoğlu.

- "*Garîbü'l-Kur'ân*", DİA Maddesi. c. 13 s. 379-380.

2. BÖLÜM

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN TEFSİRİNDE GARİB KELİMELEER

Müellifimiz Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* tefsirinde Kur'ân-ı Kerîm'in dilinin Arapça olduğunu muhtelif yerlerde belirtmektedir (Yazır, 1997, c. 1 s. 13-14).

Elmalılı, Kur'ân-ı Kerîm'de manasını Arapların anlayamayacağı sözcüklerin olmadığını, fakat bazı kelimelerin anlamlarının derin olabileceğini ifade etmektedir (Yazır, 1997, c. 1 s. 14). Müfessirimiz Hamdi Yazır, Kur'ân-ı Kerîm'in dilinin Arapça olduğunu vurgulamakla birlikte bazı kelimelerin farklı dillerden Arapçaya geçtiği ifade etmekte ve söz konusu kelimenin Arapçalaştığını belirterek izah etmektedir (Yazır, 1997, c.3 s. 442). Biz de burada müellifimizin garîb olarak sayıp ele aldığı yirmi yedi kelimeyi açıklayacağız. Garîb kelimeleri açıklarken öncelikle Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, Râgıb el-İsfahânî ve Hasîrîzâde Elif Efendi'nin lügat kitaplarında bu kelimeler hakkında yapılan açıklamaları Elmalılı'nın açıklamalarıyla mukayese ederek değerlendireceğiz.

2.1. el-BAKARA SURESİ 31. AYETTE GEÇEN “أَدَمَ” (ÂDEM) KELİMESİ

“Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti...”

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî *Âdem* kelimesinin anlaşmak ve uzlaşmak anlamlarına geldiğini belirtmiştir. أَدَمَ (E-de-me) fiilinin iki kişinin arasını düzeltti manasında kullanıldığını, mastarının ise أَدَمًا (*Edmen*) olduğunu; *Âdem* kelimesi أَدَمَ (*Edeme*) şeklinde fiil olarak okunması halinde mastarının اِدَامًا (*idamen*) olacağını açıklamaktadır. اِلْدَمَ (*el-idem*) ve اِلْدُمَ (*el-udum*) kelimeleri ekme ile birlikte yenilen yemeğe denilmektedir. Tereyağı, et ve yoğurta Arapça'da *udum* denilmektedir (Ferâhîdî, 2002, c.1 s. 61).

Râgıb el-İsfahânî ise *Âdem* kelimesi hakkında şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Âdem, insanlığın varoluş vesilesi olması münasebetiyle babasıdır. Bu ismi almasının nedeni, vücudunun topraktan yaratılmış olmasından kaynaklıdır. Renginin esmer oluşundan dolayı da bu ismi aldığı yönünde rivayetler vardır. Bununla birlikte O, farklı maddelerden bir araya geldiğinden bu ismi aldığı zikredenler de bulunmaktadır. Yüce

Allah el-İnsan suresi 2.ayette şöyle buyurmaktadır: “*Biz insanı imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık.*” Yine Yüce Allah el-Hicr suresi 29. aayette şöyle buyurmaktadır: “*Ona ruhumdan üfledim.*” Bu aayette ifade edilen ruhun üflenip güzelleşmesi, insanı üstün bir varlık kılmaktadır ki, el-İsra suresi 70. aayette, “*onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.*” mealindeki aayette de insanın, akıl, anlayış ve düşünce bakımından diğer canlılardan üstün kılındığı ifade edilmektedir. Bu düşüncenin kalkış noktası الإِدَامُ (*el-idâm*) kelimesidir. İdâm, kendisi ile yemeğinin güzelleştirildiği şey demektir (İsfehânî, 1991, s. 70).

Müellifimiz Elmalılı Hamdi Yazır ise Âdem kelimesinin *ümeden* veya *edim-i arzdan* türemiş “أَفْعَلٌ” vezninden Arapça bir kelime olduğunun rivayet edildiğini ancak a’cemî yani Arapça olmayan ve “فَاعِلٌ” fâal veznindeki halinin tercih edildiğini belirtmektedir. Zemahşerî, Beydavî, Ebu's-Suûd ve diğerleri gibi muhakkikîn (tahkikçiler)in tercihinin de bu yönde olduğunu vurgulamaktadır. İmam Şa'bî bunun "azer" ve "a'zer" kelimeleri gibi İbranîce asıllı olduğunu iddia etmiş, Âdem'in Süryanice'de "toprak" manasında kullanıldığını beyan etmiştir. Bir takım dilci müfessirler de Âdem kelimesinin *hâtam* vezninde Süryanice olduğunu açıklamışlardır. Bu yaklaşım şekli dilimizdeki "adam" telaffuzuna daha yakın görünmektedir (Yazır, 1997, s. 1/271).

Bu açıklamalar ile birlikte Ebu'l-Beşer (Âdem)in çeşitli dillerde farklı isimlerle zikredildiği de nakledilmektedir. Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal*'deki değerlendirmesine istinaden Mecûsîlerden bir grup olan Küyumseriye için, "Keyumers, Âdem'dir" açıklamasını yapan müfessirler bulunmaktadır (Şehristânî, 2016, s.16-33). Hint ve Acem tarihlerinde Keyumers için Âdem isminin kullanıldığı görülmektedir. Diğer tarihçiler ise bu görüşe katılmamaktadırlar. Fakat İbnü Esir de *el-Kâ-mil*'inde "Mecusilerin Ceyumers diye ifade ettikleri Hz. Âdem'dir." demektedir (İbnü'l-Esîr, 1997, c. 1 s. 67). Müellifimiz bu açıklamalarının sonunda kelimenin en açık anlamının, insanlığın ilk lisanına ait bir kelime olarak değerledirmenin doğru olduğu kanaatindedir (Yazır, 1997, c. 1 s. 272).

2.2. el-BAKARA SÛRESİ 104. AYETTE GEÇEN “رَاعِنَا” (RÂ'İNÂ) KELİMESİ

“*Râ'inâ (bizi dinle, bizi gözet, bize çobanlık et)*” demeyin...”

Ferâhîdî *Râ'inâ* kelimesinin رَعْنُ (Re·une) fiilinden geldiğini, mastarının رَعْنًا (Re·enen) ismi failinin ise أَرَعَنَ (Er·ene) olduğunu, yani akılsızca hareket eden, çılgınca hareket eden kimse anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu kelimenin müennesine الرُّعْنُ (Erre·nu) denilmektedir. Akılsızca konuşan kadınlar için bu kelime kullanılmaktadır. *Râ'inâ* kelimesinin kökünden türeyen birkaç farklı anlamı da zikrettikten sonra Ferâhîdî, ayetin iniş sebebine dair kısa bir açıklamada bulunarak şunları belirtmektedir: Müslümanlar bizi dinle anlamında أَرَعِنَا سَمْعَكَ kavramını kullanıyorlardı. Yahudilerin bu laftan fırsat bularak kendilerinde küfür anlamına gelen رَعْنًا kelimesini kullanmaya başladılar. Bunun üzerine yüce Allah el-Bakara Sûresi 104. ayeti indirdi. *Râ'inâ* demeyin *ünzurnâ* deyin (Ferâhîdî, 2002, c. 2 s. 131-132).

İsfahânî رَعْن r-a-n kelimesini en-Nisâ Suresi 46. ayeti zikrederek şu açıklamayı yapmaktadır; “Onlar dillerini eğip bükerek ve (Allah’ın gönderdiği) dinle alay ederek, kin ve hınç besleyerek: *Râ'inâ* (bize bak, bizi güt) diyorlar.” Yahudiler bunu Hz. Peygamber ile alay etmek için kullanıyorlardı. Bu sözleriyle Hz. Peygambere “ahmak” demek istiyorlardı. Ancak رَاعِنًا yani “bizi koru” der gibi yapıyorlardı. İsfahânî *Râ'inâ* kelimesinin şu sözlerden geldiğini belirtmektedir; رَعْنُ الرَّجُلِ يَزَعْنُ (Adam ahmak oldu, olmaktadır), فَهُوَ رَعْنٌ وَأَرَعْنُ (Ahmak adam), اِمْرَأَةٌ رَعْنَاءُ (Ahmak kadın) (İsfahânî, 1991, s. 358).

Hasîrîzâde Elif Efendi de Ferâhîdî ve İsfahânî’nin açıklamalarına benzer şekilde insanların *râ'inâ* kelimesini kullanmaktan nehyedilme sebebini şöyle zikretmektedir. “Bizi muhafaza et manasına *râ'inâ* demeyiniz, çünkü Yahudiler bunu fırsat bilerek cahil ve ahmak anlamlarına gelecek şekilde telaffuz etmek ve dalga geçmek istiyorlardı. Bundan dolayı Allah bu kelimeyi yasaklayarak أَنْظُرْنَا (*Unzurna*) denilmesini emretti (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 424).

Müellifimiz Elmalılı “رَعْنًا” (*râ'inâ*) kelimesine uzunca bir açıklama getirmiştir. *Râ'inâ* demek “bize mürâat et” demektir. Mürâat ise hayvanlar için kullanıldığında gütmek, insanlar için kullanılınca yönetmek anlamına gelen *ra'y* kelimesinden gelmektedir. Bu durumda mürâat, bir insanın ne yapacağını, durumunun nereye varacağını izlemek, saygı ve hoşgörü ile dikkate almak gibi manalara gelmektedir. Hz. Peygamber sahabelere bir şey tebliğ ettiğinde “Bize riayet et, bizi gözet ey Allah’ın resulü” derlerdi. Bu sözü söyleyerek “Bizi dinle, müsaade buyur ki anlayâlim.” demek isterlerdi. Allah (c.c) da bu anlama gelen kelimeyi yasaklayarak, *râ'inâ* demeyiniz, *ünzurnâ*, bizi gözet,

bize bak, söze iyi kulak ver, dikkatle dinleyiniz, buyuruyor. M. Hamdi Yazır burada çok ince ve önemli bir edep öğretiminin bulunduğundan bahsederek, *Râ'inâ* sözünün yasaklanma sebebini dört başlıkta izah etmektedir (Yazır, 1997, c. 1 s. 374):

Birincisi: Yahudiler kendi aralarında sövmek için *râ'inâ* kelimesini kullanırlardı. Bu tabir Arapça'da “bizim çoban” anlamına gelmektedir. İbrânîce ve Süryanîce de ise “Dinle a sözü dinlenmez herif, dinle a dinlenmeyesi kişi!” anlamlarında hakaret ve alay için kullanılmaktaydı. Yahudiler bunu fırsat bilerek İbranice'deki anlama gelecek şekilde ağızlarını bükerek hakaret ve sövmek maksadıyla *râina* demeye başlamışlar. Bunu duyan Sa'd b. Muaz (r.a) “Ey Allah'ın düşmanları, size lanet olsun, bir daha bu sözü kimin söylediğini duyarsam kellesini alırım.” demiş. Onlar da bu söze karşılık “Siz böyle söylemiyor musunuz?” demişler. İşte bu yaşanan olay üzerine el-Bakara Sûresi 104. ayet nazil olmuştur (Yazır, 1997, c.1 s.374).

İkincisi: *râina* kelimesi ahmaklık ve kabalık manasına “ruûnet” masdarından gelmektedir. Bundan dolayı burada bir çirkin cinâs vardır. Bu durum edebe aykırı düşmektedir (Yazır, 1997, c.1 s.375).

Üçüncüsü: *Mürâat* riayetten müfâale vezninden gelmektedir. İki kişi arasında ortaklık için kullanılır. Cümleye ‘iki kişi arasında eşitlik’ olduğu anlamı katar. *Râina* sözünü kullananlar bu kelime ile “Sen bizi gözet, sözümüzü dinle ki, biz de seni gözetelim, sözünü dinleyelim.” manalarını kasetmektedirler. Bu da edep sınırları dışında bir ifade kabul edilmektedir. O yüzden *râinâ* dememeli, “*unzurnâ*” denmelidir (Yazır, 1997, c.1 s. 375).

Dördüncüsü: *Mürâat* kelimesinin aslı ra'y'dır. Riayette hayvanî bir gözetme anlamı bulunmaktadır. Nezâket ise insanî bir kavramdır. Bu durumda Müslümana hayvanî kavramlardan uzak durmak ve sakınmak, insanî kavramları benimseyip, kabul etmek ve uygulamak düşmektedir (Yazır, 1997, c. 1 s. 376).

2.3. el-BAKARA SÛRESİ 124. AYETTE GEÇEN “إِبْرَاهِيمَ” (İBRAHİM) KELİMESİ

“Hani bir zamanlar Rabbi İbrahim'i birtakım emirler ve hükümlerle imtihan etmişti...” Müfessirimiz M. Hamdi Yazır, “إِبْرَاهِيمَ” (İbrahim) kelimesinin aslında Süryanîce dilinden geldiğini ve Arapça anlamının ise “merhametli baba” demek olduğunu beyan etmektedir. Süryanîce ile Arapça arasında mana ve lafız yönünden benzerliğin olduğu

yönünde bir bilgiyi aktarmaktadır. Ancak Elmalılı bu açıklamayı yaparken bu malumatın kaynağı hakkında bilgi vermemiştir (Elmalılı, 1997, c. 1 s. 403).

2.4. ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 45. AYETTE GEÇEN “المسيحُ” (MESİH) KELİMESİ

“Meryem oğlu İsa Mesih'tir...”

Kitabü'l-Ayn'ın müellifi el-Ferâhîdî *mesih* kelimesinin مَسَحَ fiilinden gelip, mesh etmek, silmek ve gidermek anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Mesih kelimesi Hz. İsa (a.s)'ın Kur'an-ı Kerim'de geçen lakabıdır. Mesih ismi Tevrat'ta مَسِيحُ (Meşih) olarak geçmektedir. Arapça'ya geçince mesih şeklini almıştır (Ferâhîdî, 2002, c. 4 s. 139).

İsfahânî *mesih* kelimesi hakkında birçok tanımlama yapmıştır. Kişinin elinin bir şeyin üzerinde gezdirilip ondaki izin kaybedilmesine *mesih* denilmektedir. Kazınmış dirheme *mesih* denilmiştir. *Meseha* مَسَحَ fiili yürüyüş anlamına da gelmektedir. Fıkıh literatüründe ise suyu azaların üzerinde gezdirmeye مَسَحَ (mesih) denilmiştir. Yüzünün bir yönü düz olmasından dolayı Deccal'e de مَسِيحُ (mesih) denilmiştir. Hz. İsa (a.s) da devamlı dolaştığı için مَسِيحُ (mesih) adını almıştır. Hz. İsa döneminde ders verirken sürekli yürüyüş yapıldığından bu ismi almıştır. Yürüyen kişilere *meşşai* veya *seyyah* denilmiştir. İsfahânî bazılarına göre mesih kelimesinin İbranice de مَشُوح (meşuh) olduğunu ancak Arapçalaşırken مَسِيحُ (mesih) şeklini aldığını ifade etmektedir (İsfahânî, 2015, s. 932).

Hasîrîzâde Elif Efendi de İsfahânî gibi uzun uzadıya açıklama yaparak benzer ifadeleri kullanmaktadır. Mesih kelimesinin Hz. İsa'nın lakabı olduğunu, Deccal'e de bu sıfatın verildiğini, bir şeyin üzerini silmek anlamında kullanıldığını ve kelimenin aslının Arapça olmadığını İbranice مَشِيحاً kelimesinden geldiğini beyan etmektedir. مَشِيحاً kelimesinin de mübarek anlamında kullanıldığını açıklamaktadır (Elif Efendi, 2015, c. 2 s. 283).

Müellifimiz Elmalılı da yukarıda açıklamalarını verdiğimiz müfessirlerimiz ile benzer kısa bir açıklama ile *mesih* kelimesinin İbranice olduğunu, “mübarek” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kelimenin aslı “meşih”tir. Bu kelime de Hz. İsa'nın lakabıdır. İsa isminin de “iyşu” kelimesinden Arapçalaştığını açıklamaktadır (Elmalılı, 1997, c. 2 s. 347).

2.5. el-MÂİDE SÛRESİ 69. AYETTE GEÇEN الصَّابِئُونَ (ES-SABIÛN) KELİMESİ

“Muhakkak ki iman edenler (Müslümanlar) ile Yahudiler...”

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî الصَّابِئُونَ (es-sabiûn) kelimesinin kökünün صَبَا (s-b-e) olduğunu صَبَاً فَلَانٌ (Sa-be-e fu-la-nun) “filan kişi sabii oldu” dediğimizde, o kişinin Sabîilerin dinine girdiği beyan etmiş oluruz. Onların kavminin dini Hristiyanların dinine benzer. Onların kiblesi güneye doğrudur. Hz. Nuh (a.s)’un dini üzere oldukları iddia edilmektedir (Ferâhîdî, 2002, c.2 s. 373).

İsfahânî ise الصَّابِئُونَ Sabîilerin Hz. Nuh (a.s)’un dinine bağlı bir kavim olduklarını ifade etmektedir. Bir dinden çıkıp başka bir dine girenlere de صَابِئٌ (sabiî) denilmektedir. Bazı lügatçılar kelimenin صَبَاً يَصْنُو fiilinden geldiğini söylemektedirler (İsfahânî, 1991, s. 475).

Elif Efendi de İsfahânî’nin açıklamalarına yakın değerlendirmelerde bulunarak, الصَّابِئُونَ (es-Sabiun) kelimesinin صَبَاً يَصْنُو fiilinden geldiğini söylemektedir. Araplar da bir kimse dinden çıktığında صَبَاً فَلَانٌ (Sabee fulânun) “filan kişi sabii oldu” tabirini kullanırlardı (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 542).

Müellifimiz M. Hamdi Yazır الصَّابِئُونَ (es-Sabiûn) kelimesi hakkında bir dil kitabında bile zor bulunabilecek teferruatlı bilgiler vermektedir. Müellifin açıklamaları özetle şöyledir: Elmalılı, değerlendirmesini yaptığımız kelimenin kıraatlerin çoğunda hemze ile صَابِئٌ, Nâfi ve Ca’fer kıraatlerinde ise hemzesiz صَابٍ ve صَابٌ şeklinde okunduğunu ifade etmektedir. Arapça’da hemze ile صَابِئٌ vezninde meşhur bir dinden çıkana صَابِئٌ Sabîî denilmektedir. Sicistânî, *Garîbü’l-Kur’ân* adlı eserinde صَبَاً فَلَانٌ ifadesinin “Bir kimse dininden çıkıp başka bir dine girdi.” anlamına geldiğini beyan etmektedir (Sicistânî, 1990, s.295). Fahreddin er- Râzî de Yahudiler ve Hristiyanlar arasında yer alan bir gruba الصَّابِئُونَ (es-Sabiûn) denildiğini bildirmektedir (er- Râzî, 1999, c. 23 s. 212). Ebu Hayyan ise صَبَاً şeklinde hemzeli okumanın manayı açıklamaya daha yakın olduğunu açıklamaktadır (Ebû Hayyân, 1999, c. 1 s. 390). Verilen bu anlam kelimenin tam olarak Arapça’da kullanılan manasıdır. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan dinlerinin dışında olan kişilere de Sabîî denilmektedir. الصَّابِئُونَ (es-Sabiun) kelimesinin Arapça olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Arapça olduğunu zikredenler kelimenin صَابِئٌ Sabiy veya Sabi صَابٍ kelimelerinden birinden alındığını söylemektedirler. Arapça olmayıp Süryani gibi diğer dillerden alındığını zikredenlere göre ise kelimenin aslı sâbidir. Sabîî,

aynı zamanda Şit (a.s)’ın ikinci oğlunun veya İdris (a.s)’ın oğlunun ismidir, diyenler de bulunmaktadır. M. Hamdi Yazır, bu bilgileri verdikten sonra üzerinde ihtilaf edilen durumu şöyle değerlendirmektedir: Bu kişilerin kendilerine *sâbiy* dediklerini, Arapların da bunlara sapık veya yıldıza tapan anlamında *sâbiî* veya *sâbî* ismini kullandıklarını zikretmektedir. Yine Elmalılı, الصَّابِئُونَ (*es-Sabiun*) kelimesi hakkında şu açıklamaları da yapmaktadır: Bu kişiler Nuh (a.s)’ın dinine inandıklarını sanmaktadırlar ve kibleleri ise kuzey bölgesinden esen rüzgârın yönüdür. *Sabiun* bir kavimdir ve onların dini, Hristiyanların dinine benzemektedir. Fakat kibleleri güney bölgesinden esen rüzgârının geldiği yöndür. Nuh (a.s)’ın dinine inandıklarını söylemektedirler (Elmalılı, 1997, c. 3 s. 322-358).

2.6. el-MÂİDE SÛRESİ 82. AYETTE GEÇEN قَسْبِيسٍ (*KISSÎSÎNE*) KELİMESİ

“... Çünkü onların (Hristiyanların) içinde büyüklük taslamayan papazlar (keşişler) ve rahipler vardır...”

el-Ferâhîdî قَسْبِيسٍ (*kissîsîne*) kelimesinin قَسَسَ fiilinden türediğini, dedikodu ve gıybet anlamında kullanıldığını beyan etmektedir. *Kissîs*, الْقَسُّ gibi Hristiyanların başındaki yöneticilerden biri anlamına gelmektedir. Masdarı, الْقَسَّوَسَةُ ve الْقَسْبِيسَةُ’dur. Bu kelimenin çoğulu قَسْبِيسٍ’dur (Ferâhîdî, 2002, c.2 s. 373).

Râgıb el-İsfahânî ise قَسَّ ve قَسْبِيسٍ kelimelerinin Hristiyanların ileri gelen âlim ve âbid kimseleri için söylendiğini belirtmektedir. قَسَّ kelimesinin asıl anlamı bir şeyin izini geceleyin sürmek, takip etmek ve onu elde etmek için çaba göstermektir. (İsfahânî, 1991, s. 670).

Hasîrîzâde Elif Efendi de Râgıb el-İsfahânî gibi قَسْبِيسٍ (*kissîsîne*) kelimesinin Hristiyanların ileri gelen âlim ve âbid kimseleri için söylendiğini ifade etmektedir (Elif Efendi, 2015, c. 2 s. 180).

Elmalılı M. Hamdi Yazır da yukarıda açıklamalarını verdiğimiz müellifler ile benzer beyanatlar yaparak; قَسْبِيسٍ (*kissîsîne*) kelimesinin gece bir şeyi istemek anlamına geldiğini ifade etmektedir. Hristiyan önderlerine ve onların ibadetle iştiğal olan bilginleri hakkında قَسَّ (*kass*) ve قَسْبِيسٍ (*kassis*) tabiri kullanılmaktadır. Sicistânî, *Garîbü’l-Kur’ân* adlı eserinde قَسْبِيسٍ kelimesinine “rahiplerin başı” manasını vermektedir (Sicistânî, 1990, s. 385). İbnü Atiyye ise قَسْبِيسٍ (*kassis*) kelimesinin aslının Arapça

olmadığını sonradan Arapçalaştığını beyan etmektedir (İbn Atıyye, 1999, c. 4 s. 441). Fahreddin er- Râzî de, bu kelimenin aslının Rumca olduğunu ve bilgin anlamına geldiğini tefsirinde belirtmektedir (Râzî, 1999, c. 12 s. 414).

2.7. el-EN'ÂM SÛRESİ 14. AYETTE GEÇEN فَاطِر (FÂTİR) KELİMESİ

“De ki: “Gökleri ve yeri yoktan var eden (yaratan)...”

el-Ferâhîdî فَطَرَ (fetera) fiilinin farklı anlamlarda kullanıldığını belirtmektedir. En bilineni yaratma Allah'ın yaratmasını ve eşyanın meydana getirilmesinin başlangıcını ifade etmektedir. فَطَرَ الْعَجِينَ (fetera'l-acin) tabiri, hamuru yapıp anında pişirme anlamını vermektedir (Ferâhîdî, 2002, c. 3 s. 328-329).

el-İsfahânî ise فَاطِر kelimesinin asıl anlamının, uzunlamasına yarılmak olduğunu belirtmektedir. Bu anlamı destekleyen Kur'ân-ı Kerim'den el-Mülk sûresi üçüncü ayeti örnek getirmektedir:

فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ. “Gözünü çevir de bir bak, bir futur, yarık, çarık görebilir misin?”

Buradaki *futur* kelimesi gedik ve yarık manasına gelmektedir. Yarıma ifadesi kimi zaman bozmak, kimi zaman da düzeltmek manalarında kullanılmaktadır. el-İsfahânî açıklamasının devamında el-Ferâhîdî'nin de değindiği gibi فَطَرَ الْعَجِينَ (fetera'l-acin) denilince hamuru yoğurup hemen ekmek yapmak anlamına gelmektedir. فَطْرَةَ (yaratılış) kelimesi de فَطَرَ kökünden gelmektedir (İsfahânî, 1991, s. 631).

Elif Efendi de فَاطِر kelimesinin شَقَّ (yarık) manası gibi فَطْرٌ (fetrun)'dan fail olup yaran anlamında olduğunu ifade etmektedir. فَطْرَةَ (yaratılış) kelimesinin de فَطَرَ kökünden isim olarak geldiğini beyan etmektedir. فَطْرٌ kelimesinin yaratma manasına da geldiğini açıklayan Hasîrîzâde şu ayeti misal getirmektedir: فَطَرَتِ اللَّهُ النَّاسَ عَلَيْهَا “Allah'ın insanları üzerinde yarattığı (insanlığın tabiaatına elverişli şekilde gönderdiği) fitrata dönün.” (er-Rum, 30-30) (Elif Efendi, 2015, c. 2 s. 136).

Muhammed Hamdi Yazır da diğer müfessirlere benzer açıklamalar yaparak kelimeyi şöyle açıklamaktadır: فَاطِر (Fâtır) kelimesi فَطْرَ (fatr) kökünden türeyerek ism-i fail vezindedir. Fıtrat kelimesi de bunun bir çeşididir. İbni Abbas'dan şöyle nakledilmiştir: “Ben فَاطِر (Fâtır) kelimesinin manasını tam bilmiyordum, ta ki iki bedevinin bir kuyu başında konuşmalarına şahit olana kadar. Biri diğerine إِنْبَدَأْتُهَا “Ben başladım,

önce ben kazdım.” dedi (İbnü'l-Enbârî, 1971, c. 1 s. 71-72). Ahmed Muhtar'dan şöyle nakledilmiştir: “فَطَّرَ (*fatr*) kelimesi bir şeyi icat etti ve onun başlangıcına sebep oldu anlamında kullanılmaktadır.” (Ahmed Muhtar, 2008, c. 3 s. 1721). Müellif âlimlerin izahlarını naklettikten sonra فَاطِر (*Fâtir*) kelimesinin “yaratmak” anlamında olduğunu belirtmektedir. (Elmalılı, 1997, c. 3 s. 427-428).

2.8. el-EN'ÂM SÛRESİ 25. AYETTE GEÇEN اَسَاطِيرُ (*ESÂTİR*) KELİMESİ

“*Bu (Kur'an) ancak eski çağların hikâyelerinden başka bir şey değil, diyeceklerdir.*”.

Halil b. Ahmed اَسَاطِيرُ (*esâtîr*) kelimesinin سَطَرَ kökünden türediğini, aslı olmayan hikâye, uydurma; gerçeği, sistemi ve düzeni olmayan konuşma manalarına geldiğini, tekil halinin اِسْطَارَةٌ ve اُسْطُورَةٌ şeklinde olduğunu ifade etmektedir (Ferâhîdî, 2002, c. 1 s. 243-244).

Râgıb el-İsfahânî ise Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî gibi اَسَاطِيرُ (*esâtîr*) lafzının اُسْطُورَةٌ kelimesinden geldiğini bildirmektedir. سَطَرَ ve سَطَّرَ kelimeleri yazılan yazıdan, ayakta duran insanlardan oluşan saf manasına gelmektedir. el-İsfahânî Kur'an-ı Kerim'den bu anlamları destekleyici ayetleri şöyle sıralamıştır:

“ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ”

“*Nun! Yemin olsun kaleme ve satır satır yazdıklarına.*” (el-Kalem 68/1).

“وَالطُّورِ، وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ”

“*Andolsun Tur'a, satır satır yazılmış kitaba*” (et-Tûr 52/1-2) (İsfahânî, 1991, s. 409).

Hasîrîzâde Elif Efendi de اَسَاطِيرُ (*esâtîr*) lafzının اِسْطَارَةٌ ve اُسْطُورَةٌ kelimelerinin çoğulu olduğunu yalan ve batıl söz anlamlarına geldiğini belirtmektedir. اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ (*Esatîrü'l-evvelin*) eski kavim ve ümmetlerin söyledikleri sözler demektir. سَطَرَ mazi fiil kökünden muzarisi يَسْطُرُ, mastarı ise سَطَّرَا şeklinde gelmektedir. (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 100-101).

Müellifimiz Elmalılı اَسَاطِيرُ (*esâtîr*) lafzının سَطَرَ kelimesinden alınan çoğul bir sîga olduğunu belirtmektedir. Tekil hali اُسْطُورٌ (*üstür*), اُسْطُورَ (*üstüre*) veya اَسْطُرَ (*estir*), اَسْطَرَ (*estire*), اَسْطَرَ (*estera*)'dır. اَسَاطِيرُ (*esâtîr*) kelimesinin kendi lafzından tekili olmayan çoğul bir isim olduğu da söylenmektedir. İbn Abbas اَسَاطِيرُ (*esâtîr*) kelimesini “öncekilerin yazdıkları sözler” şeklinde tefsir etmektedir. Fahreddin er-Râzî de

çoğunluk müfessirlerin “öncekilerin yazdıkları şeyler” manasında anlam verdiklerini ifade etmektedir (Râzî, 1999, c. 12 s. 506). Müfessirimiz Elmalılı *أساطير* (*esâtîr*) kelimesinin zikredilen tekil formlarının (*üstür, üstûre, estir, estire, estera*), Yunanca “*isturya*” kelimesiyle bağlantılı olduğunu beyan etmektedir. Avrupalılar da bu kelimeye “*istubar (histoire)*” demektedirler. Bizler de dilimizde bu kavramın karşılığı olarak tarih kelimesini kullanmaktayız. Bu durumda *أساطير* (*esâtîr*) kelimesinin asıl manası “*tarihler*” demektir. Kelimenin Arapça olmayan bir kelimedenden Arapçalaştığı açıklanmaktadır (Elmalılı, 1997, c. 3 s. 439-442).

2.9. et-TEVBE SÛRESİ 8. AYETTE GEÇEN *إِلَّا* (*İLLEN*) KELİMESİ

“Şayet onlar size üstünlük kurar, ellerine fırsat geçerse, sizin hakkınızda akrabalık bağını da antlaşma hükümlerini de gözetmezlerdi.”

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî *إِلَّا* (*illen*) kelimesi hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: *إِلَّا* (*illun*) rububiyet demektir. Bir rivayette Hz. Ebu Bekir (r.a); “*مَا خَرَجَ هَذَا مِنْ إِلَّا* Müseyleme’nin söylediği sözlerin bir ilahtan çıkmadığını beyan etmektedir. et-Tevbe Sûresi 8. Ayetin tefsirini yapan bazı müfessirler “*إِلَّا وَلَا نَمَّةٌ*” ifadesinde geçen *إِلَّا* (*illen*) kelimesini ilah olarak açıklamaktadırlar. *إِلَّا* (*el-illü*) kelimesi yakın akrabalık ve Mekke şehrinde Arafat bölgesinde bir dağın adı anlamlarında da kullanıldığı söylenmektedir. Bu kelimenin tekili *أَلَّة* (*elletün*)’dır. Çoğulu *الْأَلَّةُ* ve *الْإِلَالَةُ*’dır. *أَلَّة* (*elletün*) kelimesi alet, edevat veya süngü şeklinde olan bıçak manalarında da kullanılmaktadır (Ferâhîdî, 2002, c. 1 s. 80-81).

el-İsfahânî *إِلَّا* (*illen*) kelimesinin yemin sözleşmesinden ve akrabalık bağlarından meydana gelen her türlü bağıllık durumu manasında kullanıldığını ifade etmektedir. *إِلَّا* ve *إِلَّا* kelimelerinin Yüce Allah’ın birer ismi olduğu yönünde söylentiler olduğunu aktaran el-İsfahânî, bunun doğru olmadığını beyan etmektedir (İsfahânî, 1991, s. 98).

Elif Efendi ise *إِلَّا* (*ill*) kelimesinin beş vecih üzere kullanıldığını bildirmektedir. Sadece *إِلَّا* (*illun*) kelimesinin açıklamasını eserinde zikretmiştir. Ona göre *إِلَّا* (*illun*) Allah demektir. Söz verme, akrabalık ve yemin manalarında da kullanılmaktadır (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 148).

Müellifimiz M. Hamdi Yazır ise *إِلَّا* (*ill*) kelimesi hakkında kısa bir değerlendirme yapmaktadır. Aslında *إِلَّا* (*ill*) kelimesi kesinlik, parlaklık manasına gelmektedir. Feryad,

yemin, yakınlık ve ahit anlamlarında da kullanılmaktadır. Elmalılı, İbranice إِل (ill) kelimesi Arapçalaşarak “ilah” anlamında kullanıldığını kaydetmektedir ancak kimler tarafından söylendiğine dair bir beyanatta bulunmamıştır. Açıklamasının devamında kelimenin anlamını “ilah” olarak aldığımız takdirde Allah adına yapılan yemin manasına geldiğini ifade etmektedir (Elmalılı, 1997, c. 4 s. 324).

2.10. HÛD SÛRESİ 40. AYETTE GEÇEN التَّنُّورُ (TENNÛR) KELİMESİ

“Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca...”

el-Ferâhîdî *Kitabü'l-Ayn* adlı eserinde التَّنُّورُ (tennûr) kelimesini şöyle izah etmektedir: التَّنُّورُ (tennûr) kelimesi tüm Arap şivelerinde kullanılmaktadır. Tandıra bakan kişiye تَنَّاَرُ (tennarun) denilmektedir. التَّنُّورُ (tennûr) kelimesinin çoğulu تَنَّاِيرُونَ (tenanirun)'dir. Yeryüzü anlamına geldiği söylendiği gibi Farsça olup Arapçalaştığını da söyleyenler bulunmaktadır (Ferâhîdî, 2002, c. 1 s. 191-192).

Hasîrîzâde ise التَّنُّورُ (tennûr) kelimesinin bizim lisanımızdaki tandır denilen ocak, fırın gibi bir yer ki orada ekmek ve yemek pişirilir, demektedir (Elif Efendi, 2015, c.2 s.134). Elmalılı Hamdi Yazır da Elif Efendi gibi التَّنُّورُ (tennûr) kelimesinin bizim lisanımızdaki tandır olduğunu ifade etmektedir. Dilde kapalı bir ocak anlamına gelmektedir. Ebü'l-Leys Semerkandî فَار التَّنُّورُ (fare't-tennûr) ibaresinin suyun tandırın içinde kaynaması anlamına geldiğini ifade etmektedir (Semerkandî, 1993, c. 2 s. 150). Muhammed el-Ezherî *Tehzîbü'l-lüga* adlı eserinde التَّنُّورُ (tennûr) kelimesinin şu manalarda kullanıldığını nakletmektedir:

1. Yeryüzü.
2. Kûfe mescidi tarafında kaynayan su.
3. Sabahın aydınlanması.
4. Aynu'l-verd isimli bir pınar.

el-Ezherî, açıklamasının devamında التَّنُّورُ (tennûr) kelimesi hakkında Leys b. Muzaffer'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: التَّنُّورُ (tennûr) bütün dillerde kullanılmıştır. التَّنُّورُ (tennûr)'un bütün dillerde kullanılması o kelimenin aslında A'cemi olduğunu göstermektedir. Araplar o kelimeyi فَعُول vezninde Arapçalaştırmıştır. Bu kelimenin aslı تَنر köküdür. Bu kök Arapça'da kullanılmadığından bilinmemektedir.

الذَّبَّاج، الدِّينَار، السُّنْدُس، الإِسْتَبْرَق gibi A'cemi kelimeleri Araplar kullanarak

Arapçalaştırılmıştır (Ezherî, 2001, c. 14 s. 192). Elmalılı التَّنُّورُ (*tennûr*) üzerindeki değerlendirmesinin nihayetinde kelimenin gerçek manasıyla bir ocak olduğunu, cumhur ulemanın da bu görüşte fikir birliği yaptığını beyan etmektedir (Elmalılı, 1997, c. 5 s. 14-17).

2.11. er-RA'D SÛRESİ 29. AYETTE GEÇEN طُوبَى (TÛBÂ) KELİMESİ

“İman edip ve salih amel işleyenlere ne mutlu, onlar için hoş bir hayat ve dönülecek güzel bir yer vardır.”

Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn* adlı eserinde طُوبَى (*tûbâ*) kelimesinin cennette bulunan bir ağacın adı olduğunu açıklamaktadır. Cennette bulunan bu ağacın kökünün Hz. Peygamber'in evinde, dallarının ise ümmetin evlerinde olduğu belirtmektedir. طُوبَى (*tûbâ*) kelimesinin kökü طَابَ-يَطِيبُ-طَبًا'dır (Ferâhîdî, 2002, c. 3 s. 69).

Râgıb el-İsfahânî ise, *el-Müfredât* adlı eserinde طيب (T-y-b) kökünü açıklarken sayfanın sonunda طُوبَى (*tûbâ*) kelimesine değinmektedir. Bazılarına göre cennette yer alan bir ağacın adıdır. Kimisine göre de yokluğu olmayan bir ölümsüzlük, fakirliği bulunmayan bir zenginlik anlamında cennetteki hoş ve güzel şeylere işarettir (İsfahânî, 1991, s. 527). Hasîrîzâde Elif Efendi de *en-Nûrû'l-Furkân fî şerhi lugati'l-Kur'ân* adlı eserinde طُوبَى (*tûbâ*) kelimesi hakkında el-İsfahânî'nin değerlendirmesini naklederek kelimeyi şöyle izah etmektedir: طُوبَى (*tûbâ*) kelimesine, *Tûbâ* ağacı ve cennet manaları verilmektedir. Bu kelime ikinci babdan gelmektedir; طَابَ-يَطِيبُ-طَبًا وَ طُوبَى (Elif Efendi, 2015, c. 2 s. 53).

Müellifimiz Elmalılı da طُوبَى (*tûbâ*) kelimesinin cennetin ismi olduğunu beyan etmektedir. Aynı zamanda bu kelime Habeş veya Hind dillerinde de kullanılmaktadır. Ebu Hureyre, Abdullah b. Abbas, Muattib b. Senim, Übey b. Umeyr, Vehb b. Münebbih "Cennette bir ağaçtır." dediklerini rivayet etmektedir. Elmalı konuyla ilgili merfu olan bir hadisi de tefsirine alarak şöyle neketmektedir: Bir Arabi "Ey Allah'ın Peygamberi! Cennette meyve var mıdır?" diye sormuş, Hz. Peygamber de "Evet cennette bir ağaç vardır ki, o ağaca *Tuba* denilir." Buyurmuştur (Hanbel, 2001, c. 29 s. 191; Kurtubi, 1964, c. 9 s. 317). طُوبَى (*tûbâ*) kelimesi طَبَ kökünden mastardır. Misk gibi temiz olmak, hoş olmak demektir. er-Ra'd Sûresi 29. Ayette geçen طُوبَى لَهُمْ (*Tuba lehum*) deyimini,

tıpkı *سَلَامٌ عَلَيْكُمْ* (selamun aleyküm) gibi bir dua cümlesidir. Anlamı “hoş olunuz” demektir (Elmalılı, 1997, c. 5 s. 171).

2.12. er-RA’D SÛRESİ 31. AYETTE GEÇEN *يَأْتِس* (YEY-ESİ) KELİMESİ

“...İman edenler anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi...”

Râgıb el-İsfahânî *يَأْس* kelimesini herhangi bir durumdan umudun tükenmesi olarak açıklamaktadır. *أَفَلَمْ يَأْتِس* (umudunu kesmediler mi?) cümlesi, bilmeleri gerekmez miydi, bilmediler mi? anlamına gelmektedir (İsfahânî, 1991, s. 895).

Elif Efendi *أَفَلَمْ يَأْتِس* (umudunu kesmediler mi?) cümlesine çoğu müfessirlerin “Mü’minler bilmediler mi?” manasını verdiğini ifade etmektedir. *يَأْس* kelimesinin Neha veya Hevâzin dillerinden olduğu söylenmektedir. Elif Efendi, Ebu Leys ve Ebu Ubeyd’in de *أَفَلَمْ يَأْتِس* cümlesine *أَلَمْ يَعْلَم* (bilmediler mi) anlamını verdiğini ifade etmektedir (Elif Efendi, 2015, c. 2 s. 478).

Elmalılı Muhammed Hamdi da Elif Efendi gibi *يَأْس* kelimesinin Neha veya Hevâzin lehçelerinden olduğunu söylemektedir. *يَأْس* kelimesi bilmek anlamındadır. Aynı zamanda bir bilginin anlamını bilmemek, bilginin manasını bilmekten ve anlamaktan ümit kesmek demektir (Elmalılı, 1997, c. 5 s. 174).

2.13. el-KEHF SÛRESİ 94. AYETTE GEÇEN *يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ* (YE’CÛC-ME’CÛC) KELİMESİ

“Şöyle dediler : “Ey Zülkarneyn! Muhakkak ki Ye’cüc ve Me’cüc (adlı kavimler) bu ülkede bozgunculuk yapmaktadırlar.”

Müellifimiz Elmalılı, *ye’cüc-me’cüc* veya *yacûc-macûc* isimlerinin Arapça olmayıp, başka dillere ait olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir. Avrupalılar bu kelimelere *Yagug* ve *Magug* demektirler. Bu kelimeler, şeytan soyundan gelenler anlamına gelmektedir. Batı Roma İmparatorluğunu istila eden Hunlar için bu kavramı kullanmışlardır ki, barbar anlamından daha şiddetli bir mana ifade etmektedir. Bazı müfessirlerin *ye’cüc-me’cüc* kelimelerini Hz. Âdem’in oğulları şeklinde açıklamalarını dile getiren M. Hamdi Yazır, bu görüşü doğru kabul etmemektedir. Çünkü Tevrat’ın

birinci cildin onuncu faslında *ye'cûc*, Yâfis'in oğullarından biri olarak geçmektedir. Mukâtil b. Süleyman tefsirinde *ye'cûc-me'cûc*'un Yâfis'in soyundan aynı anne ve babadan iki kardeş olduklarını ifade etmektedir (Mukâtil, 2002, c. 3 s. 92). Müfessirimiz Elmalılı tüm bu bilgilerden sonra özetle *ye'cûc-me'cûc* vaktiyle bir ya da iki kavmin özel ismi olsa da doğrusu İslâm dilinde herkesin bildiği anlam, soyu ve aslı belirsiz, din ve millet tanımaz heterojen bir insan topluluğudur. Bu milletin meydana çıkması kıyamet alametlerinden olup, yeryüzünü bozguna uğratacakları rivayet edilmektedir (Elmalılı, 1997, c. 5 s. 420).

2.14. el-HAC SÛRESİ 41. AYETTE GEÇEN الصَّلَاةَ (SALÂT) KELİMESİ

“O mü'minler öyle kimselerdir ki, kendilerine ülkelerinde imkân ve iktidar versek, namazı erkânına ve şartlarına uygun olarak dosdoğru kılarlar...”

el-Ferâhîdî الصَّلَاةَ (*salât*) kelimesi hakkında şöyle açıklama yapmaktadır: الصَّلَاةَ (*salât*) kelimesindeki لا harfinde bulunan ا (elif)'in aslı و (vav)'dır. Çünkü çoğulu و اصَّلَاتُ و اصَّلَاتُ şeklinde gelmektedir. الصَّلَاةَ kelimesi belin ortası manasına gelmektedir. Yahudilerin *salâtı* onların kiliseleridir. Peygamberimizin Müslümanlar için *salâtı*, dua etmesi ve onları anmasıdır. Allah'ın yarattıklarından salih kullarına ve peygamberlerine *salâtı*, onları güzellikle övüp anmasıdır. İnsanların ölümler için *salâtı* ise onlar için dua etmeleridir. Meleklerin *salâtı* da Allah'tan bağışlanma dilemeleridir. الصَّلَاةَ kelimesinin ateş anlamında kullanıldığı söylenmektedir (Ferâhîdî, 2002, c. 2 s. 410-411).

el-İsfahânî de el-Ferâhîdî gibi صَلَّى kelimesinin manasının ateş, ateşle tutuşturmak olduğunu ifade etmektedir. el-Ferâhîdî ateş anlamı verirken bu görüşünü ayetler ile açıklamazken el-İsfahânî bu konuda birden çok ayet zikretmektedir. Şöyle ki:

اصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ.

“İnkâr etmenize karşılık (kâfirliğinizden dolayı) bugün artık cehennemde yanınız.” (Yâsîn 36/64).

الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى.

“O en büyük ateşe girecektir” (el-A'lâ Sûresi, 87/12).

تَصْلَى نَارًا حَامِيَةً

“Kızgın ateşe girerler” (el-Gâşiye Sûresi, 88/4).

صلاة kelimesi yakacak ve kızartma anlamında kullanılmaktadır. Dilbilimcilerin ekseriyeti صلاة□ kelimesinin dua, tekbir ve yüceltmek manalarında kullanıldığını ifade etmektedirler. Belirli bir ibadet anlamındaki صلاة□ kelimesinin asıl anlamı da duadır. Namaz şeklen dinden dine / şeriatten şeriate değişse de tümünde var olan ibadetlerden biridir. Allah (c.c) Kur'an-ı Kerim'de namaz kılmayı övdüğü ya da teşvik ettiği vakit الصَّلَاة (salât) kelimesini إِقَامَةً lafzı ile birlikte zikretmektedir:

لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا.

“Fakat o kimselerden ilimde derin bilgi sahibi olanlar ve iman eden mü'minler, sana Allah tarafından indirilene ve senden önce indirilene eksiksiz iman ederler. Namazı hakkıyla kılanlar, zekâtı eksiksiz verenler, Allah'a ve ahiret gününe iman edenler var ya, işte o kimselere büyük bir mükâfat vereceğiz.” (en-Nisâ 4/162).

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِينَ.

“Namazı ikame edin, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle birlikte siz de Allah'a rükû edin.” (el-Bakara 2/43).

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ.

“Muhakkak ki inanan ve güzel ameller işleyen, namazı hakkıyla kılan ve zekâtı eksiksiz verenlerin mükâfatları Rableri yanındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzüntüye kapılmayacaklardır.” (el-Bakara Sûresi, 2/277) (İsfahânî, 2015, s. 562).

Hasîrîzâde ise صلاة□ lafzının beş vecih üzere kullanıldığını beyan ederek şu şekilde sıralamaktadır:

1. Kılınan namaz.
2. Allah'tan merhamet.
3. Dua.
4. Meleklerden Müslümanlara bağışlanma duası.
5. Din (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 557).

Elmalılı Muhammed Hamdi ise صلاة□ (salât) kelimesinin İbrânice saluta'dan gelip sonradan Arapçalaştığını ifade etmektedir. Yahudilerde namazların kılındığı yerler için kullanılmaktadır (Elmalılı, 1997, c. 5 s. 521).

2.15. eŞ-ŞUARÂ SÛRESİ 182. AYETTE GEÇEN قِسْطَاس (KİSTÂS) KELİMESİ

“Doğru terazi ile tartın.”

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî قِسْطَاس (kistâs) kelimesini dilde terazinin en düzgünü şeklinde izah etmektedir. قِسْطَاس (kistâs) kelimesinden gelen الْقَرَسْطُون Şam yöresinde kantar olarak kullanılmaktadır (Ferâhîdî, 2002, c. 3 s. 389).

Râgıb el-İsfahânî de قِسْطَاس (kistâs) kelimesini ölçü, adalet manasında terazi şeklinde açıklamaktadır (İsfahânî, 1991, s. 670).

Hasîrîzâde Elif Efendi قِسْطَاس (kistâs) kelimesinin Rum lûgatından olduğunu nakletmektedir. Terazidir ki onunla eşya tartılır. Adaleti sağlayan mizan anlamı da verilmektedir (Elif Efendi, 2015, c. 2 s. 180).

Müellifimiz Hamdi Yazır ise قِسْطَاس (kistâs) kelimesinin mizan, kantar, terazi, çeki gibi ölçü birimleri olarak tarif etmektedir. Aslının Rumca olduğu yönünde bir rivayet nakletmektedir (Elmalılı, 1997, c. 6 s. 136).

2.16. en-NECM SÛRESİ 9. AYETTE GEÇEN قَوْسَيْنِ (KAVSEYN) KELİMESİ

“Öyle ki Peygambere olan mesafesi iki yay aralığı kadar hatta daha yakın oldu”.

Kitabü'l-Ayn adlı eserin müellifi el-Ferâhîdî الْقَوْسُ kelimesinin ism-i tasğirinin قَوْسَيْنِ olduğunu belirtmektedir. Çoğulu قِيَّاسٌ – أَقْوَّاسٌ ve قِيسِيٌّ şeklinde gelmektedir. Yaşlı bir kişiye قَوْسٌ denildiğinde sırtı eğik adam manası söylenmektedir. قَوْسٌ kelimesinden türeyen مُنْقَوِّسٌ kavisli, yay gibi manalarına gelmektedir. Ayrıca الْقَوْسُ kelimesinin hayvan pisliğinde arta kalan hurma kalıntıları manasına geldiği rivayet edilmektedir (Ferâhîdî, 2002, c. 3 s. 442).

el-Müfredât adlı eserin yazarı el-İsfahânî قَوْسٌ kelimesi hakkında şöyle açıklamalarda bulunmaktadır: قَوْسٌ okun atıldığı yay manasına gelmektedir. Yayın normal eğrilik durumu göz önüne alınarak تَقْوُوسٌ denilmektedir. Beli bükük, eğilmiş yaşlı adama da قَوْسٌ قَوْسٌ “ihtiyar yay oldu” tabiri kullanılmaktadır (İsfahânî, 1991, s. 687).

Elif Efendi de el-İsfahânî ve el-Ferâhîdî gibi الْقَوْسُ kelimesinin ok atılacak yay olduğunu beyan etmektedir (Elif Efendi, 2015, c. 2 s. 165).

Müellifimiz Elmalılı diğer müfessirlerin açıkladığı şekilde قَوْسٌ (kavs) kelimesinin yay olduğunu ifade etmektedir. Ancak Hicaz dilinde قَوْسٌ (kavs)’ın zirâ’ (ölçü birimi)

anlamında kullanıldığını rivayet etmektedir. Nasıl ki mızrak, değnek, arşın, kulaç, boy, adım, serre, karış, parmak ölçü birimi olarak kullanılıyorsa قَوْسٌ (kavs) da aynı şekilde kullanılmaktadır. Ayette geçen قَابٌ (kab) kelimesi de yayın kabzası ile kiriş kısmı olan iki köşe arasındaki mesafeye denilmektedir (Elmalılı, 1997, c. 7 s. 264-265).

2.17. el-KAMER SÛRESİ 48. AYETTE GEÇEN سَقَرٌ (SEKAR) KELİMESİ

“Yüzüstü ateşe sürüklendikleri gün kendilerine, ‘Cehennem’in dokunuşunu tadın!’ denecek.”

el-Ferâhîdî سَقَرٌ (sekar) kelimesinin Arapça’da şahin türü bir kuş olarak bilindiğini ve cehennem’in özel bir ismi olduğunu belirtmektedir. (Ferâhîdî, 2002, c. 2 s. 256).

el-İsfahânî ise سَقَرٌ (sekar) lafzının سَقَرَتُهُ الشَّمْسُ “güneş onu yaktı” sözünden geldiğini سَقَرَتُهُ şeklinde de telaffuz edildiğini ifade etmektedir. سَقَرٌ (sekar) kelimesi cehennem’in özel ismi olduğu şu ayetten açıkça anlaşılmaktadır: مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ. “Nedir sizi Sekar’a (cehenneme) sokan” (el-Müddessir 74/42). سَقَرٌ (sekar) kelimesi kök itibarıyla yakma manasını içermektedir. Bu anlamı da şu ayetten net bir şekilde çıkarmak mümkündür:

“Cehennem ateşinin nasıl bir şey olduğunu biliyor musun? O, hiçbir şeyi geride bırakmaz, ondan hiçbir şey kurtulmaz. İnsanın derisini tamamıyla kavurur.” (el-Müddessir 74/27-29) (İsfahânî, 1991, s. 414).

Elif Efendi de سَقَرٌ (sekar) lafzının iki fethalı okunuşuyla cehennem’in isimlerinden biri anlamına geldiğini beyan etmektedir. Kelimenin aslı سَقَرٌ olup güneşin bir kimseyi yakıp kavurması ve cildinin kararması durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Güneşin yaktığı kimseyi سَقَرَتُهُ الشَّمْسُ (sekerathu ‘ş-şems) tabiri ile ifade edilmektedir (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 499).

Müfessirimiz Hamdi Yazır ise سَقَرٌ (sekar) lafzının yabancı olduğu yönünde bir açıklama yapmış ancak kaynağını belirtmemiştir. Cehennem’in özel bir adı olduğunu da tefsirinde ifade etmektedir (Elmalılı, 1997, c. 7 s. 322-323).

2.18. NÛH SÛRESİ 1. AYETTE GEÇEN نُوحًا (NÛH) KELİMESİ

“Şüphesiz Nûh’u (a.s.), kavmine, ‘Kendilerine elem dolu bir helak ulaşmadan önce kavmini uyar’ diye peygamber olarak gönderdik.”

el-Ferâhîdî نُوحًا (Nûh) kelimesi hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: نُوحًا (Nûh) kelimesi نَاحٍ-يُنُوحُ-نُوحًا çekiminden türemiştir. النَّوْحُ kelimesi نَاحٍ fiilinden gelip, ağlamak demektir. Aynı zamanda bu kelime güvercinin sesini de ifade etmektedir. النَّوَائِحُ kelimesinin tekili olan نَائِحَةٌ kelimesi ise yas tutmak amacıyla bir araya toplanan kadınlar için kullanılmaktadır. Rüzgârın şiddetli halini anlatmak için de Araplar نَاحٍ fiilinden türeyen تَنَاحٌ kelimesini kullanmaktadırlar (Ferâhîdî, 2002, c. 4 s. 276).

el-İsfahânî نُوحٌ kelimesinin, yüksek sesle bağırarak, çığlık atan ya da ağlayan anlamındaki نَاحٍ fiilinden mastar olarak geldiğini açıklamaktadır. “Güvercin, kendine mahsus sesi çıkararak öttü.” نُوحًا (Nûh) ise bir Peygamberin ismidir (İsfahânî, 1991, s. 827).

Âlûsî'nin (ö.1854) şöyle demektedir: نُوحٌ (Nûh) ismi aslında Arapça değildir, farklı bir dilden gelmiştir. Cevâlîki (ö. 540/1145) de Arapça olmayıp sonradan Arapçalaştığını söylemektedir (Âlûsî, 1989, c. 15 s. 76). Kirmânî (ö. 500/1106'dan sonra) ise, نُوحٌ (Nûh) kelimesinin A'cemi olup Arapça'da النَّوْحُ mastarından türetilerek yalvarmak, yakarmak anlamlarında kullanılmıştır, demektedir (Kirmânî, 2010, c. 2 s. 1255). Müellifimiz Elmalılı نُوحٌ (Nûh) kelimesi hakkında bu bilgileri nakletmektedir. Ayrıca kendisinin görüşünü beyan etmemektedir.

2.19. NÛH SÛRESİ 23. AYETTE GEÇEN وَدًّا (VEDDEN) KELİMESİ

“Sakın ilâhlarınızı terketmeyin. Hele hele Vedd'i...”

Râgıb el-İsfahânî وَدٌّ kelimesinin herhangi bir şeyi istemek, sevmek manasına geldiğini belirtmektedir. Sevmek ve istemek birbirine yakın anlamlıdır. Çünkü bir şeyi sevmek, sevdiğin şeyin senin olmasını istemek, arzulamak anlamlarına gelmektedir. Aşağıdaki ayetler bu manayı teyid etmektedir:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ.

“Kendilerinde sükûnet bulup, sizin için kendi türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir muhabbet ve merhamet oluşturması da Allah'ın (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda idrak eden bir toplum için muhakkak ibretler vardır.” (er-Rûm 30/21).

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا.

“İman edip salih ameller işleyen kimseler için Rahmân, (kalplere) bir sevgi koyacaktır.” (Meryem 19/96).

وَدُّ kelimesinin anlamlarından biri olan arzu etmek ve dilek ile ilgili Kur’an-ı Kerim’den şu ayetler örnek olarak getirilmektedir:

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ.

“Yahudi ve Hristiyanlardan bir grup sizi doğru yoldan ayırmayı çok arzu etti. Gerçekte sadece kendilerini saptırıyorlar, ancak bunun farkına bile varmıyorlar.” (Âl-İ İmrân 3/69).

رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ.

“İnkâr edenler, “Keşke Müslüman olsaydık” diye çok arzu edeceklerdir.” (el-Hicr 15/2.).

يُضَرِّوْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ الْمَجْرِمُ لَوْ يَفْقَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِنَبِيِّهِ.

“Onlar, birbirleriyle yüzleşecekler. Mücrim olan, İzin Günü'nün azabından kurtulmak için mümkün olsa oğullarını fidye olarak verebilmeyi ister.” (el-Meâric, 70/11).

وَدُّ ise, bir puttur. Bu ismi ya وَدَّ (vedd) ismiyle çağrılan kişiyi çok sevdikleri için almıştır, ya da Allah ile özel bir sevgi bağının olduğunu düşündüklerinden vermişlerdir. Tabiki Allah’ın insanlar ile bağ kurması için bir aracıya ihtiyacı bulunmamaktadır (İsfahânî, 1991, s. 860).

Elif Efendi de el-İsfahânî ile benzer açıklamalarda bulunmaktadır: وَدَّ (vedd) lafzı تَعَبٌ babından gelmektedir. “وَدَّ - يَوَدُّ - وَدًّا - وَوَدًّا - وَدَادَةً”. Anlamı da muhabbet demektir. Temenni manasında kullanılan مَوَدَّةً (meveddetün) bu kökten isimdir (Elif Efendi, 2015, c. 2 s. 393-394). Şu ayet buna örnek verilmektedir:

وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً...

“ve aranızda bir sevgi ve merhamet oluşturması da...” (er-Rûm 30/21).

Hamdi Yazır وَدَّ (vedd)’i şöyle izah etmektedir: Bu isim Hz. Nuh (a.s)’un kavminin kendilerince en büyük olduğuna inandıkları ve tapındıkları puttur. Ayette geçen vedd ve suva putları, yeğus, yeuk ve nesr’in hepsine karşılık gelmektedir. Bazı müfessirler bu putların Araplara geçtiğini haber vermektedirler. Bundan dolayı Araplar; Abd-i Vedd şeklinde isimler takmışlardır. İbnü Ebî Hâtim وَدَّ (vedd)’in putların en büyüğü olduğunu rivayet etmektedir (İbn Hâtim, 1998, c. 10 s. 3375). Yine Elmalılı Vedd ile ilgili şu bilgileri de vermektedir: وَدَّ (vedd) kavmi arasında sevilen bir Müslümandı. Ölünce Babil

yurdunda kabrinin yanında bir ordu kuruldu. Yas tutuldu. İblis onların bu yas tutma halini görünce insan şeklinde gelerek onlara: “Sizin hüzünlenip gözyaşı döktüğünüzü ve üzüldüğünüzü görüyorum. Size o putun bir suretini yapsam, bir araya geldiğiniz yerlere koysanız” dedi. Onlar da “Tamam” dediler. Bunun akabinde İblis وَدَّ (vedd’in resmini yaptı. Resmi toplandıkları yerlere astılar. Babiller onu anarlardı. İblis daha sonra onları ikna ederek evleri için de birer put yaptı ve evlerine koymalarını sağladı. Bu şekilde herkes evlerinde dahi وَدَّ (vedd)’i anar oldular. Nesilden nesile bu anma adet şeklini aldı ve zamanla neden anıldığı unutulmuş bir ilah gibi tapılmaya başlandı. Müellifimiz son olarak bu ismin aslında Arapça olmadığını başka bir dilden geldiğini ifade etmektedir. وَدَّ (vedd) ismi Hintliler’in Veda’sını andırmaktadır (Elmalılı, 1997, c. 8 s. 271-274).

2.20. NÛH SÛRESİ 23. AYETTE GEÇEN سُوعَا (SUVÂ’AN) KELİMESİ

“Sakin ilâhlarınızı terk etmeyin. Hele hele Vedd’i, Süvâ’i...”

Râgıb el-İsfahânî *el-Müfredât* adlı eserinde سُوعَا (suvâ’an) kelimesine سَاعَة kavramını incelerken açıklamasının sonunda değinmektedir. سَاعَة kelimesi zaman dilimlerinden biri anlamındadır. Kıyamet zamanı da saat kelimesi ile ifade edilmektedir:

“Saat yaklaştı.” (el-Kamer 54/1). اِقْتَرَبَتِ السَّعَةُ.

“Sana kıyamet vaktinin ne zaman gelip çatacağını soruyorlar.” (el-A’râf 7/187).

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِلُهَا.

el-İsfahânî, سُوعَا (suvâ’an) kelimesinin bir putun ismi olduğunu da açıklamasının sonunda ifade etmektedir (İsfahânî, 1991, s. 435).

Hasîrîzâde Elif Efendi de *en-Nûru’l-Furkân fi Şerhi Lugati’l-Kur’ân* adlı eserinde سُوعَا (suvâ’an) kelimesine dair çok kısa bir açıklama yaparak onun Hz. Nuh (a.s) kavminin putlarından bir put olduğunu belirtmektedir (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 516).

Müellifimiz Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* adlı tefsirinde سُوعَا (suvâ’an) kelimesinin Hz. Nuh (a.s)’un kavminin kendilerince en büyük olduğuna inandıkları ve tapındıkları putlardan bir tanesidir. Ayette geçen vedd ve suva putları, yeğus, yeuk ve nesr’in putlarından daha büyük ve onların hepsine karşılık gelmektedir. Bazı tefsir âlimleri bu putların diğer milletlerden Araplara geçtiğini haber vermektedirler. Bundan dolayı Araplar; *Abd-i Suvâ* şeklinde isimler takmaktadırlar. Âlûsi (ö. 1270/1854) şöyle rivayet etmektedir: Buhârî (ö. 256/870), İbnü Manzur (ö.

711/1311) ve İbû Merduye (ö. 410/1020) İbnü Abbas'tan (ö. 68/687-688) “Nuh kavmindeki putlar sonradan Araplara geçmiştir. *Suvâ*, Hüzeyl'in putu olarak bilinmekteydi.” (Âlûsi, 1980, c. 15 s. 86). *el-Keşşâf*'in müellifi Zemahşerî (ö. 538/1144) *Suvâ*'nın kadın şeklindeki put olduğunu beyan etmektedir (Zemahşerî, 1986, c. 4 s. 619). Elmalılı da tüm bu izahları zikrettikten sonra سُوَاعًا (*Suvâ*) kelimesinin Arapça olmadığını, başka dilden Arapçalaştığını ifade etmektedir (Elmalılı, 1997, c. 8 s. 271-272).

2.21. NÛH SÛRESİ 23. AYETTE GEÇEN يَغُوثُ (YEGÛS) KELİMESİ

“Sakın ilâhlarınızı terk etmeyin. Hele hele *Vedd*'i, *Sivâ*'ı, *Yeğûs*'u.”

Elmalılı, وَدَّ (*vedd*) ve سُوَاعًا (*Suvâ*) kelimeleri için sarf ettiği sözlerin benzerini de يَغُوثٌ (*yeğûs*) kelimesi için sarf etmektedir. Hz. Nuh (as.)'un kavmi bu putlara çok değer vermekte, onları kendi aralarında en büyük ve değerli sayarak tapınmaktadırlar. Tapındıkları putların kendi aralarında dereceleri bulunmaktadır. وَدَّ (*vedd*) ve سُوَاعًا (*Suvâ*) putlarının en büyükleri olduğu yukarıdaki kısımlarda geçmektedir. Büyüklük farkını müfessirler ayette geçen لا (la)'nın bazılarında söylenip bazılarında söylenmemesinden çıkarmaktadırlar. Müfessirlerin bazıları bu put isimlerinin başka milletlerden Araplara geçtiğini belirtmektedirler. Araplar da bu isimleri alıp kullanmışlardır. İbn Abbas bu put isimlerinin Hz. Nuh (a.s.)'un kavmindeki putların ismi olduğunu açıklamaktadır. Araplar abd-i yeğûs şeklinde isimler dahi kullanmaktadırlar. İbn Münzir yeğûs putu ile ilgili şöyle bir rivayette bulunmaktadır: Ebu Osman'ın Yeğûs'u gördüğü, kurşundan yapıldığını, çıplak bir deveye yüklenildiğini ve bu şekilde yolda giderken çökene kadar ona dokunulmadığını, kendi başına oturduktan sonra o bölgeyi insanların kabul edip, beğenerek konakladıklarını ifade etmektedir. Araplar bu putlara o kadar tapınmaktadırlar ki çocuklarına verdikleri isimlerle çocuğunun puta ait olduğunu belirtmektedirler. Zemahşerî *el-Keşşâf* adlı eserinde Yeğûs'un arslan şeklinde bir put olduğunu belirtmektedir (Zemahşerî, 1986, c. 4 s. 619). Hamdi Yazır da يَغُوثٌ (*yeğûs*) kelimesinin Hz. Nuh (a.s.)'un kavminin taptıkları putlardan biri olduğunu açıklayarak, bu kelimenin Arapça olmadığını, Hintlilerden Arapçaya geçtiğini ifade etmektedir (Elmalılı, 1997, c. 8 s. 271-272).

2.22. NŪH SŪRESİ 23. AYETTE GEÇEN يَغُوقَ (YE‘ŪK) KELİMESİ

“Sakın ilâhlarınızı terk etmeyin. Hele hele Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğûs’u, Ye’ûk’u...”

Müfessirimiz Muhammed Hamdi يَغُوقَ (ye‘ûk) kelimesini وَدَّ (vedd), سُوَاعًا (Suvâ) ve يَغُوثَ (yeğus) kelimeleri ile birlikte değerlendirmektedir. Bunların her biri Hz. Nuh (a.s)’un kavminin tapındıkları birer puttur. Âlûsi İbnü Abbas’tan şöyle rivayette bulunmuştur: Hz. Nuh (a.s)’un kavmindeki putlar kendilerinin ürettikleri bir put değildi. Bu putlar Araplara sonradan geçmiştir. يَغُوقَ (ye‘ûk) putu aslında Hamedân’a ait bir puttu. يَغُوقَ (ye‘ûk) ismi aslında o devirde yaşamış iyi insanlardan biriydi. Vefatından sonra insanlar يَغُوقَ (ye‘ûk) ve buldukları bölge adına heykeller dikmeye başladılar. Bu dikilen heykellere de Nûh sûresi 23. ayette geçen وَدَّ (vedd), سُوَاعًا (Suvâ), يَغُوثَ (yeğus), يَغُوقَ (ye‘ûk) ve نَسْرًا (nesr) isimlerini verdiler. Zamanla bu isimdeki şahısları tanıyan halk vefat edince, arkadan gelen nesil dikilen heykellere tapınmaya başlayarak onları put ilan ettiler. Âlûsi açıklamasının devamında bu putların insan şeklinde olduğunu ifade etmektedir (Âlûsi, 1980, c. 15 s. 86). Elmalılı Hamdi Yazır, bu bilgileri naklettikten sonra ayetin tefsirinin sonunda bu put isimlerinin Arapça olmadıklarının anlaşıldığını beyan etmektedir (Elmalılı, 1997, c. 8 s. 271-274).

2.23. NŪH SŪRESİ 23. AYETTE GEÇEN نَسْرًا (NESR) KELİMESİ

“Sakın ilâhlarınızı terk etmeyin. Hele hele Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğûs’u, Ye’ûk’u ve Nesr’i hiç bırakmayın.”

Râgıb el-İsfahânî نَسْرَ (nesr) kelimesinin نَسَرَ fiilinin mastarı olduğunu ve bir çeşit kuş olan kartal manasına geldiğini ifade etmektedir. Bu manada Araplar şöyle bir cümle kullanmaktadırlar: “نَسَرَ الطَّاءِرُ الشَّيْءَ بِمَنْسَرِهِ. “Kuş, gagasıyla bir şeyi gagaladı, oydu, parçaladı”. el-İsfahânî açıklamasının devamında Nûh sûresi 23. ayette geçen نَسْرًا (nesr) kelimesinin bir put olduğunu beyan etmektedir (İsfahânî, 1991, s. 802).

Müellifimiz Elmalılı’nın Nûh Sûresi 23. Ayette geçen وَدَّ (vedd), سُوَاعًا (Suvâ), يَغُوثَ (yeğus) ve يَغُوقَ (ye‘ûk) kelimelerinin Hz. Nuh (a.s)’un kavminin tapındıkları putlar olduğu yönündeki açıklamalarına yukarıda değinmiştik. Yazarımız aynı ayette geçen نَسْرًا (nesr) kelimesinin de Hz. Nuh (a.s)’un kavminin tapındığı başka bir put olduğunu ifade etmektedir. Âlûsi İbnü Abbas’tan şöyle rivayette bulunmuştur: Hz. Nuh (a.s)’un

kavmindeki putlar kendilerinin ürettikleri bir put değildi (Âlûsi, 1980, c. 15 s. 86). Bu putlar Araplara sonradan geçmiştir. نَسْرًا (nesr) kelimesi Himyer'in put idi (Elmalılı, 1997, c. 8 s. 271-274).

2.24. el-MUTAFFİFİN SÛRESİ 7. AYETTE GEÇEN سِجِّين (SİCCÎN) KELİMESİ

“Hayır, günahkârların yazısı, muhakkak “Siccîn” dedir.”

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî سِجِّين kelimesinin hapis manasına geldiğini izah etmektedir. سِجِّين hapsetmek manasında mastardır. Hapsedilen kişinin kaldığı yer için سِجِّين lafzı kullanılmaktadır. سِجِّين kelimesi ise cehennem isimlerinden biridir (Ferâhîdî, 2002, c. 1 s. 218).

Râgıb el-İsfahânî سِجِّين kelimesinin cezaevinde hapis yatmak olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu görüşünü de şu ayetler ile desteklemektedir:

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّتَهُ حَتَّىٰ حِينٍ.

“Sonunda Aziz ve çevresinde olanlar, Yûsuf (a.s.)’un suçsuzluğunu ortaya koyan kesin delilleri görmelerine rağmen mutlaka Yusuf’u (a.s.) bir süre zindanda tutmayı uygun buldular.” (Yûsuf 12/35).

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرِيبِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الْلَّطِيبُ مِنْهُ نَبْنَأًا بِنَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ.

“Yusuf (a.s.) ile birlikte zindana iki genç daha girmişti. Onlardan biri, “Ben rüyamda şarap yapmak için üzüm sıkığımı gördüm.” dedi. Diğeri, “Ben de rüyamda başımın üstünde, ekme taşıdığımı gördüm, ekmeği kuşlar yiyordu. Bize bu iki rüyanın yorumu hakkında bilgi ver. Şüphesiz biz seni iyilik yapanlardan görüyoruz.” dedi”. (Yûsuf 12/36).

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ.

“Sakın hilekarlığa sapmayın, ahiret yurdunu unutmayın. Çünkü günahkârların durumu, şeksiz şüphesiz “Siccîn”dir. “Kitab-ı Siccîn”in ne olduğunu sen nereden bileceksin.” (el-Mutaffifin 83/7-8).

سِجِّين kelimesi, cennetin isimlerinden عِلْيُون ‘nun kelimesinin karşılığı olarak cehennem’in bir ismidir. Ayrıca bu kelimenin, yerin altında bulunan tabakalardan yedincisinin ismi olduğu yönünde bir rivayet de bulunmaktadır (İsfahânî, 1991, s. 398).

Hasîrîzâde Elif Efendi de السِّجْنُ kelimesinin hapis manasına geldiğini bildirmektedir. نَصْرَ babından gelerek سَجَنَ-يَسْجُنُ-سَجْنًا şeklinde çekimi vardır. el-Mutaffîfîn sûresi 7. ayette geçen سِجِّينَ (*siccînin*) kelimesi ise açıkça yazılmış kitap anlamına gelmektedir. Cehennem'in bir isminin de سِجِّينَ (*siccîn*) olduğu bilinmektedir (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 486).

Elmalılı Hamdi Yazır da Elif Efendi gibi سِجِّينَ (*siccînin*) kelimesinin açık bir şekilde kitap manasında olduğunu beyan etmektedir. Kötü insanların durumu, nüfus kayıtları, amel defterleri ve hüküm ve ceza belgelerinin kayıtlı olduğu yere de سِجِّينَ (*siccîn*) denilmektedir. Aynı zamanda hapis anlamına da geldiği ifade edilmektedir. Bu kelimenin lügat yönünden asıl manası hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Fakat genel hatlarıyla سَجَنَ kökünden gelme ihtimali ağır basmaktadır. أَسْجُنُ kelimesinin zindan, أَسْجُنُ kelimesi ise zindana atmak manalarında kullanılmaktadır. Müellifimiz M. Hamdi Yazır, Ebu Hayyan'dan (ö. 745/1344) şöyle bir bilgi nakletmektedir: Çoğu müfessirlere göre سِجِّينَ (*siccîn*) سَجَنَ kökünden fiil kalıbında bir kelimedir. Sikkir kelimesi de öyledir. Hapseden kişi manasında kullanılmaktadır (Ebu Hayyan, 1999, c. 10 s. 427). Müfessirimiz Muhammed Hamdi bu bilgileri aktardıktan sonra سِجِّينَ (*siccîn*) kelimesinin zindan, hapseden, zindanda hapsedilen gibi manalara geldiğini veyahut kötülerin bilgileri zindan sicilindedir anlamında kullanıldığını ifade etmektedir (Elmalılı, 1997, c. 8 s. 470-472).

2.25. el-FÎL SÛRESİ 3. AYETTE GEÇEN أَبَابِيلَ (*EBÂBÎL*) KELİMESİ

“Onların üzerine sürü sürü kuşlar gönderdi.”

el-Ferâhîdî el-Fîl Sûresi 3. Ayette geçen أَبَابِيلَ (*ebâbîl*) kelimesine kuşların peş peşe gelmesi manasını vermektedir. Sürü halinde gelen kuşların ardından tekrardan sürü kuşların gelme halini ifade etmek için أَبَابِيلَ (*ebâbîl*) kelimesi kullanılmaktadır. el-Ferâhîdî أَبَابِيلَ (*ebâbîl*) kelimesini açıklarken aynı kökten gelen farklı lafızları da izah etmektedir. Şöyleki: الإِبِلُ الْمُؤَبَّلَةُ tabiri sürü şeklinde toplanan develer için kullanılmaktadır; الإِبُولُ kelimesi otlakta uzun süre kalan sürüyü tabir etmektedir; جَمَارًا أَبِيلٌ denilince yerinden kalkmayan eşek manasına gelmektedir; أَبِيلَةُ الإِبِلِ cümlesi “Suya ihtiyaç duymadan hurma ile yetindi.” anlamını ifade etmektedir; تَأَبَّلَ الرَّجُلُ cümlesi “Adam eşine ihtiyaç duymayarak hayatını idame ettirdi.” manasında kullanılmaktadır;

الْأَبْيُ kelimesi Hristiyan reislerinden birini ifade etmektedir; الْأَبِيُّ lafzı ise şiddetli düşmanlık için kullanılmaktadır (Ferâhîdî, 2002, c. 1 s. 52-54).

el-İsfahânî el-Fîl sûresi 3. ayetinin anlamını şöyle açıklamıştır: “ *Onların üzerine katar katar kuşlar gönderdi.*” Açıklamasının devamında kuşların deve sürüleri gibi dağınık halde bulduklarını beyan etmektedir. أَبَيْلٌ (*ebâbil*) kelimesinin tekil hali إِبَيْلٌ şeklindedir. el-İsfahânî, el-Ferâhîdî gibi أَبَيْلٌ (*ebâbil*) kelimesiyle aynı kökten gelen farklı lafızları da izah etmektedir: تَأْتِي الرَّجُلُ عَنْ امْرَأَتِهِ tabiri kişinin hanımına yaklaşmayı terk etmesi anlamına gelmektedir. الْأَبَائِيلُ kelimesi dağınık durumda bulunan topluluk manasına gelmektedir (İsfahânî, 1991, s. 59).

Elif Efendi de أَبَيْلٌ (*ebâbil*) kelimesinin fırka fırka, bölük bölük, küme küme anlamlarında olduğunu izah etmektedir. Elif Efendi es-Sicistânî'nin (ö. 391/1001) أَبَيْلٌ (*ebâbil*) kelimesi için “حَلَقَةٌ حَلَقَةٌ” tabirini kullandığını belirtmektedir. أَبَيْلٌ (*ebâbil*) kelimesi çoğuldur. Tekil hali bulunmayan çoğul kelimelerdendir (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 62).

Müellifimiz Elmalılı el-Fîl Sûresi 3. Ayette geçen أَبَيْلٌ (*ebâbil*) kelimesinin, aynı ayette geçen طَيْرًا (*tayran*) kelimesinin sıfatı veya hali ya da beyan atfı olması yönünden garibdir. Bir kısım tefsir müellifleri أَبَيْلٌ (*ebâbil*) kelimesinin tekil hali olmayan kelimelerden biri olduğunu ifade etmektedirler. Bu görüşü Beyzâvî (Beyzâvî, 1997, c. 5 s. 339), Ferra (ö. 207/822) ve Ebu Ubeyde (ö. 18/639) de desteklemektedir (Ebu Hayyan, 1999, c. 10 s. 543). Bazı müfessirler ve dilciler ise أَبَيْلٌ (*ebâbil*) kelimesinin tekilinin bulunduğunu açıklamışlardır. Misal olarak Taberî (Taberî, 1994, c. 9 s. 200), el-İsfahânî (İsfahânî, 1991, s. 60) ve Neseфі (Neseфі, 1998, c. 3 s. 681). O kelimeler şunlardır: الْإِبْوَالُ (*ibbevl*) veya إِبَالٌ (*ibale*) ya da إِبَيْلٌ (*ibbil*). de أَبَيْلٌ (*ebâbil*) (Elmalılı, 1997, c. 9 s. 280).

2.26. el-FÎL SÛRESİ 4. AYETTE GEÇEN سِجِّيلٌ (*SİCCİL*) KELİMESİ

“*O kuşlar, pişirilmiş balçıktan taşları savaş alanında bulunanlara atıyordu.*”

Halîl b. Ahmed سِجِّيلٌ (*siccîl*) kelimesi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: اسَّجَلٌ kelimesi dolu kova manasında kullanılmaktadır. الْحَرْبُ سِجَالٌ tabiri savaşta iki tarafın da galip hale gelme durumunu ifade etmektedir. Yani savaş anında bazen bir taraf galip duruma gelirken bazen de diğer taraf galip hâle gelmektedir. الْمَسَاجِلَةُ lafzı iki kişinin

karşılıklı yaptığı mücadelede iki tarafın da birbirlerini mağlup etmeye çaba gösterdiği durumu ifade etmektedir. السَّجِّلُ kelimesi belgelerin dosyası manasında kullanılmaktadır. Bu kelimenin çoğulu da سَجَلَاتٍ'dir. el-Fil Sûresi 4. ayette geçen السَّجَّيْلُ (siccîl) kelimesi ise çamur gibi taş anlamına gelmektedir. Bu kelime hem taş hem de çamur manasında iki anlamı da ihtiva etmektedir. السَّجْنَجُلُ kelimesi de temiz ve parlak ayna manasına gelmektedir (Ferâhîdî, 2002, c. 1 s. 486).

Râgıb el-İsfahânî السَّجَّيْلُ (siccîl) kelimesinin kök halindeki formu olan سَجَلَ (sicl) kelimesinin büyük kova anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu manayı da şu cümleler ile desteklemektedir: سَجَلْتُ الْمَاءَ فَأَسَجَلْتِ. "Suyu döktüm, su da döküldü." ; أَسَجَلْتُهُ "Ona bir kova verdim." الْمُسَاجَلَةُ lafzı için el-Ferâhîdî, iki kişinin karşılıklı yaptığı mücadelede iki tarafın da birbirlerini mağlup etmek için çaba gösterdiği durum anlamını verirken, el-İsfahânî kova ile sulama yapmak manasını vermektedir. el-Fil sûresi 4. ayette geçen السَّجَّيْلُ (siccîl) kelimesi ise birbirine karışmış taş ve toprak anlamına gelmektedir. Bu kelimenin aslının Farsça olup Arapça'ya geçtiği söylenmektedir. el-İsfahânî açıklamasının devamında السَّجَلُ (siccîl) kelimesinin asıl anlamının üzerinde yazı yazılan taş olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşünü de şu ayet ile desteklemektedir:

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجْلِ لِلْكَتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْهَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ.

"Düşün o günü ki, kitabın sayfalarının dürülmesi gibi göğü düreceğiz. Tıpkı başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Muhakkak ki biz bunu yapacağız." (el-Enbiyâ 21/104), (İsfahânî, 1991, s. 398).

Hasîrîzâde Elif Efendi سَجَّيْلُ (siccîl) kelimesinin tuğla, kiremit gibi ateşte pişmiş taş haline dönüşmüş incir manasında kullanıldığını ifade etmektedir. Bazı lügatçılar سَجَّيْلُ (siccîl) kelimesinin katı, sert ve şiddetli bir taş cinsi olduğunu beyan etmişlerdir. Bu dilcilerden biri de Ebu Ubeyde'dir. Bazı müfessirler zikredilen kelimenin Farsça olduğunu, kil taşı manasına geldiğini ve sonradan Arapçalaştığını belirtmektedirler. el-İsfahânî'nin üzerinde yazı yazılan taş olduğunu ifade ettiği السَّجَلُ (siccîl) kelimesini Elif Efendi farklı bir başlıkta inceleyerek yazılmış şeylerin sahifesi anlamında değerlendirmiştir (Elif Efendi, 2015, c. 1 s. 218).

Muhammed Hamdi Yazır da السَّجَّيْلُ (siccîl) kelimesi hakkında kendi kanaatini belirtmeden önce bazı müfessirlerin görüşlerini açıklamaktadır. Şöyleki: İbn Hişam (ö. 218/833), السَّجَّيْلُ (siccîl) kelimesinin Araplarda şiddetli, katı, sert anlamına geldiğini,

aynı zamanda السَّجِيلُ (*siccîl*) kelimesinin Farsça seng ve gil kelimelerinden Araplara geçtiğini ifade etmektedir. Seng, taş; gil ise çamur demektir. Kiremit gibi çamurdan taşlaşmış manasına gelmektedir (İbn Hişam, 1995, c. 1 s. 49). Âlûsî (ö. 1270/1854) ise bu kelimenin Arapça büyük kova manasında olduğunu belirtmektedir. Zemahşerî de farklı bir anlam vererek şöyle demektedir (Âlûsî, 1980, c. 15 s. 468): سَجِينٌ (*siccîn*) kelimesinin kâfirlerin amel defterlerinin adıdır. السَّجِيلُ (*siccîl*) ise azapların yazıldığı kitaptır. Bu açıklamaları naklettikten sonra Elmalılı bu açıklamaları naklettikten sonra السَّجِيلُ (*siccîl*) kelimesinin defter manasından türemesinin daha uygun olduğunu belirtmektedir. Açıklamasının son kısmında ise müellifimiz bu taşların boyutları hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: Rivayetlere göre bu taşların hacimleri mercimek ve nohut kadar veyahut da koyun gübresi kadardır. Bu taşları taşıyan her bir kuşun ağzında bir tane, ayaklarında da iki tane olmak üzere üçer adet taş bulunmaktaydı (Elmalılı, 1997, c. 9 s. 282-283).

2.27. el-FELAK SÛRESİ 3. AYETTE GEÇEN غَاسِقٍ (*ĠASÎK*) KELİMESİ

“Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden.”

el-Ferâhîdî, el-Felak Sûresi 3. Ayette geçen غَاسِقٍ (*ġasîk*) kelimesinin şafak kaybolduktan sonraki gece manasına geldiğini belirtmektedir. عَسَفَتْ عَيْنُهُ denildiğinde birinin gözünden akan yaş anlamı kastedilir. *“Ancak bir kaynar su ve irin (tadacaklar)”* (en-Nebe 78/25) ayetinde geçen عَسَاقًا (*ġessak*) kelimesi de iğrenç kokulu manasına gelmektedir. (Ferâhîdî, 2002, c. 3 s. 280).

el-İsfahânî de غَاسِقٍ (*ġasîk*) kelimesinin karanlık gece anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu manaya da el-Felak Sûresi 3. Ayeti örnek göstermektedir: وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ. *“Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden”*. غَاسِقٍ (*ġasîk*) kelimesi tıpkı طَارِقٍ gibi, gece gelen felaket manasına gelmektedir. عَسَقُ اللَّيْلِ tabiri gecenin çok karanlık olması halidir. Bu anlamı şu ayet desteklemektedir:

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى عَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا *“Güneşin öğlenleyin Batı'ya yönelmesinden gecenin karanlığına kadar (belirli zamanlarda) namazı ikame et. Bir de sabah namazını kıl ki, sabah namazı şahitlidir.”* (el-İsrâ 17/78). Birtakım müfessirler ise bu ayet ile kastedilenin tutulup karar ay olduğunu belirtmektedirler. *“Ancak bir kaynar su ve irin (tadacaklara)”* (en-Nebe Sûresi, 78/25).

ayetinde geçen غَسَّاقًا (ğessak) kelimesi ise cehennem ehlinin cildinden damlayan irin anlamında kullanılmaktadır. (İsfahânî, 1991, s. 606).

Elif Efendi el-Felak Sûresi 3. Ayetine “gecenin koyu karanlığı her şeye yayıldığı vakit” anlamını vermektedir. غَاسِقٍ (ğasîk) kelimesi ise aslen zulmet anlamında olan غَسَقٌ’dan faildir. Bu manaya Elif Efendi şu ayeti örnek getirmektedir:

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا “Güneşin öğlenleyin Batı’ya yönelmesinden gecenin karanlığına kadar (belirli zamanlarda) namazı ikame et. Bir de sabah namazını kıl ki, sabah namazı şahitlidir” (el-İsrâ Sûresi, 17/78). غَاسِقٍ (ğasîk) kelimesi غَسَقٌ babından غَاسِقٍ - غُسُوقًا - يَغْسِقُ - غَسَقٌ şeklinde gelmektedir. Şafağın kaybolup karanlığın şiddetlendiği vakittir. Bazı âlimler غَاسِقٍ kelimesinin ay tutulması anlamına geldiğini belirtmişlerdir (Elif Efendi, 2015, c. 2 s. 113).

Elmalılı غَاسِقٍ (ğasîk) kelimesinin birçok manaya hamledildiğini belirterek tefsirinde bunları tek tek açıklamaktadır. Söz konusu açıklamalar şöyledir: Öncelikle غَاسِقٍ (ğasîk) kelimesinin mastarları olan غَسَقٌ (ğasak), غُسُوقٌ (ğusûk), غَسَقَانٌ (ğesekan) dilde şiddetli karanlık, dolgunluk, akmak, soğukluk ve kokmak manaları ile alakalıdır. Kelimenin asıl manası dolmak, akmak, dökülmek demektir. Gecenin gündüzden çıkarak karanlığa hücum eder gibi dalarak çok karanlık olmasını غَسَقٌ (ğasak), غُسُوقٌ (ğusûk), غَسَقَانٌ (ğesekan) kelimeleri ifade etmektedir. Buğdayın içinde bulunan karacaya (hayvan yemi olarak kullanılan bir ot) da غَاسِقٍ (ğasîk) denilmektedir. Gözün dumanlanıp görünmez bir hal alması ya da yaşarıp sulanması durumunu ifade etmek için de غُسُوقٌ (ğusûk), غَسَقَانٌ (ğesekan) kelimeleri kullanılmaktadır. Yine غَسَقَانٌ (ğesekan) kelimesi, yaradan irinin akmasını, yağmurun çiselemesini, memeden sütün dökülmesini, genel anlamda bir şeyden suyun akma durumunu anlatmak için de kullanılmaktadır. Pis kokulu veya içilemeyecek derece soğuk suya غَسَقٌ (ğasak) ve غَسَّاقٌ (ğassak) denilmektedir. İncil’de geçen غَسَّاقًا (ğessak) kelimesi bu anlamda su ve irin içerler şeklinde tefsir edilmektedir. el-Cevâlîkî (ö. 540/1145) غَسَّاقٌ (ğassak) kelimesinin Türkçe’den Arapçaya geçtiğini ve garib kelimelerden olduğunu nakletmektedir (Cevâlîkî, 1990, s. 461). Müellifimiz Elmalılı da Türkçe’de غَسَقٌ (ğasak) diye bir kelimenin bilinmediğini ancak bir benzerlikten bahsederek غَاسِقٍ (ğasîk) kelimesinin Türkçe’deki “kasık” lafzına benzediğini belirterek anlamının da şehvet kuvveti manasına geleceğini ifade etmektedir. Yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere غَاسِقٍ (ğasîk) kelimesi ism-i fail

formunda olup, karartan, kararan, dolan, akan, dökülen, soğuk olan anlamlarında kullanılması dil açısından daha doğru olmaktadır (Elmalılı, 1997, c. 9 s. 488-494).

SONUÇ

Garîbü'l-Kur'ân ismi Kur'ân-ı Kerim'de herkesin bilmediği, anlamakta güçlük çektiği lafızlar için kullanılmaktadır. Bu lafızlar, Araplarda kullanılan lehçe farklılığından ya da yabancı toplumlardan Arap aksanına uyum sağlayarak Arapçaya geçmiştir. Garîbü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in indirildiği dönemin şartlarına dikkat ederek ele alınmalıdır. Kur'ân'da herkesin bilmediği, anlamakta zorluk çektiği bazı kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler Garîbü'l-Kur'ân ilminin konusunu oluşturmaktadır. Allah'ın kelamının doğru bir biçimde anlaşılması, hiç şüphesiz Kur'ân'da yer alan tüm lafızların doğru anlaşılması ile mümkündür. Garîbü'l-Kur'ân ilminin bilinmesi müfessirler için zorunlu olarak addedilmektedir. Bu ilim dalı Kur'ân ilimleri arasında en temel ilimlerden biri olarak görülmektedir. Garîbü'l-Kur'ân ilmini bilmeyenlerin Kur'ân-ı Kerim üzerinde yorum yapmaları uygun görülmemektedir. Garîbü'l-Kur'ân ile ilgili çok sayıda eserin mevcut olması bu ilim dalının önemini gözler önüne sermektedir.

Elmalılı tefsirinde garîb kelimelerle ilgili yapılan izahatları, diğer lügat kitaplarıyla mukayeseli olarak incelediğimizde şu sonuçlara ulaştık:

1. M. Hamdi Yazır, tefsirinde çok sayıda garîb kelime hakkında herhangi bir açıklama yapmamaktadır.
2. M. Hamdi Yazır, tefsirinde konu ile ilgili müstakil bir bölüm oluşturmamış, garîb kelimelere dair doğrudan bir tanımlama da yapmamıştır.
3. Müfessir, Garîbü'l-Kur'ân ile ilgili görüşlerine ayetleri tefsir ederken değinmektedir.
4. Kur'ân'da *muarrab*/yabancı dilden Arapça'ya geçen kelime bulunup bulunmadığı hususunda Elmalılı, bazı lafızların farklı dil ve lehçeler ile ortak olduğunu veyahut da o dilden Arapçalaştığını belirtmektedir.
5. Elmalılı, garîb kelimelere referans olarak ele aldığımız lügat kitaplarındaki anlamlara benzer manalar vermiş fakat bazı kelimelere detaylı açıklamalar yapmıştır.

Elmalılı tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynakları zikretmiş ancak garîb kelimeleri açıklarken bazı yerlerde kaynağını zikrettiği bazı yerlerde de kaynak zikretmediği görülmektedir. Fakat, günümüzde yapılan akademik çalışmalarda olduğu gibi detaylı bir kaynak bilgisi, -devrin şartlarında kullanılmadığından olsa gerek- faydalanılan kitapların cilt ve sayfa numaraları dipnot olarak müfessirin eserinde mevcut değildir. Hamdi Yazır, her ne kadar garîb olarak yirmi yedi adet kelimeye izahat

getirse de, izahları bakımından gayet doyurucu ve faydalı bilgiler ihtiva etmektedir. Dilci bir müfessir olmamasına rağmen bazı lafızları izah ederken sayfalar dolusu bilgiyi okuyucunun istifadesine sunmaktadır.

Çalışmamız neticesinde, Kur'an'da yer alan garîb kelimeler konusuna dair Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın açıklamalarını dikkate aldığımızda, müsteşriklerin iddia ettiği gibi farklı dillerden yüzlerce kelimenin Kur'an'da kullanıldığı görüşünün doğru olmadığı düşüncesine ulaştık. Dillerin tarih boyunca etkileşim halinde olduğu dilbilimsel çalışmalar yapanlar tarafından dile getirilmektedir. Bu cihetten hareketle Kur'an'ın nüzul ortamı göz önüne alındığında garîb olarak nitelendirilen kelimelerin farklı dil ve lehçelerden olduğu gibi alınmadığı bir etkileşim sonucunda Arap aksanına uyarlanarak Arapçalaştığı görülmektedir. Zaten ulemanın çoğunluğunun görüşü de bu yöndedir. Kur'an-ı Kerim'de garîb kelimelerin varlığını kabul edenlerin görüşünü kabul ettiğimizi farzedsek bile, bir kitapta farklı dil veya lehçelerden kelimelerin bulunması o kitabı yabancı yapmaz. Tam tersine zengin bir içeriğe sahip olmasından dolayı takdir toplar. Bu sebepten hareketle de Kur'an'da garîb kelimelerin varlığı ya da yokluğu O'nun yabancı bir eser olduğu anlamını gelmez. Bu iddiaları gündeme getirenlerin sebebi Kur'an'ın asıl mesajından insanları uzaklaştırmayı amaçladıkları söylenebilir. Elmalılı üzerinde tartışılan kelimelere dair detaylı değerlendirmeler yaparak konu hakkında şüpheye yer bırakmayacak açıklamalar yapmaktadır. Biz de konuya bu cihetten bakarak Kur'an-ı Kerim'de garîb kelimelerin bulunmasının onun mesajından bir şeyi eksiltmediğini, tam tersine muhteveya zenginlik kattığını ifade etmek isteriz.

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî, M. (1950). *Mu'cemu Garîbi'l-Kur'an mustehracen min sahîhi'l-Buhârî*. Kahire: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabi.
- Aclûnî, A. (h.1351/m.1932). *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs 'ammeştehere mine'l-eĥâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*. Kahire: Mektebetü'l-kutsî.
- Ahmed Muhtar, Ö. (2008). *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti el-Muasıra*. Kahire: Âlemu'l-Kutub.
- Aksan, D. (1998). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim*. Ankara: Engin.
- Aktaş, B. (2022). *Fahreddin Râzî tefsiri'nde Garîbü'l-Kur'an*. İstanbul: Cinius.
- Akyüzoğlu, H. (2004). *Taberi tefsîri'nde Garîbü'l-Kur'an*. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Albayrak, H. (1993). *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsir anlayışı*. AÜİF 34/1 155-173.
- Âlûsi, Ş. (1980). *Rûhu'l-meânî*. Tah. Ali Atiyye. Cilt 15. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Altuntaş, H., Şahin, M. (2006). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: T.D.V.Y.
- Arslan, Ş. (1982). *İbnu'l-Yezîdî ve Garîbü'l-Kur'an'ı*. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Âsım, A. (2013). *Kâmus tercümesi*. Cilt 6. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Bağdatlı, M. (2021). *Târîh-i edebiyât-ı Arabiyye*. Cilt 2. Ankara: Fecr.
- Beyhakî, A. (2003). *Şu'abü'l-ıman*. Tah. Abdu'l-Ali Hamid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Beyzâvî, N. (1997). *Envârü't-tenzîl ve esrarü't-te'vîl*. Cilt 5. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Bilmen, Ö. (1973). *Büyük tefsir tarihi*. İstanbul: Bilmen.
- Buhârî, İ. (1894). *el-Câmiu's-sahîh*. Cilt 9. Bulak: el-Matbaâtü'l-kubrâ.
- Cerrahoğlu, İ. (2007). *Tefsir usûlü*. Ankara: TDV.
- Cerrahoğlu, İ. (1996). *Garibü'l-Kur'an*. C. 13. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.

- Cerrahoğlu, İ. (1978). *Tefsirde Atâ b. Ebî Rabah ve İbn Abbas'tan rivayet ettiği Garîbü'l-Kur'ân'ı*. Ankara: A.Ü.İ.F.D.
- Cerrahoğlu, İ. (2009). *Tefsir tarihi*. Ankara: Fecr.
- Cevâlîkî, M. (1990). *El-Muğarreb*. Tah. Abdurrahim F. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma felsefe sözlüğü*. (Semantik maddesi). İstanbul: Paradigma.
- Demirci, M. (2014). *Tefsir tarihi*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y.
- Ebû Hayyan, M. (1999). *el-Bahrü'l-muhît*. Cilt 10. Beyrut: Dâru'l Fikr.
- Elmalî, H. (2018). *Muhammed b. abû bakr ar-Râzî ve tafsîr Garîb al-Kur'ân'ı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Elmalî, H., Arslan, Ş. (1996). "Garîb". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi
- Ersöz, İ. (1993). *Muhammed Hamdi Yazır sempozyumu: Elmalılı Hamdi Yazır ve tefsirinin özellikleri*. TDV 109/1. 169-177.
- Ezherî, M. (2001). *Tehzîbü'l-luga*. Tah. Muhammed Mur'ib. Cilt 15. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Demirci, M. (2018). *Tefsir terimleri sözlüğü*. İstanbul: M. Ü. İ. F. V. Y.
- Ferâhîdî, H. (2003). *Kitâbü'l-ayn*. Thk. Mehdi el-Mahzûmi-İbrahim el-Samurraî. Beyrut: Dâru'l Hilal.
- Gazzâli, A. (1993). *el-Müstasfâ*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Gümüş, S. (1987-1988). *Garîbu'l- Kur'ân tefsîrinin doğuşu*. C 5-6. S. 10-26. İstanbul: M.Ü.İ.F.D.
- Hanbel, A. (2001). *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Hasîrîzâde, E. (2015). *en-Nûru'l-Furkân fî şerhi lugati'l-Kur'ân*. İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Heysemi, H. (2015). *Mecma'u'z-zevaid ve menba'u'l-fevaid*. Cilt 10. Cidde: Dâru'l-Minhac.
- İbn Atıyye, A. (1999). *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr*. Tah. Sıdki Cemil. Beyrut: Dâru'l Fikr.
- İbnü'l-Enbârî, M. (1971). *Kitâbü îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Dimeşk: Matbuâtu Mucemmeği Lügati'l-Arabiyye.
- İbnü'l-Esîr, M. (1979). *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. Thk. El-Zâvi, Tahir Ahmed. Beyrut: Mektebe el-İlmiyye.

- İbnü'l-Esîr, M. (1997). *el-Kâmil fi't-tarih*. Tah. Ömer Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi
- İbn Asâkir, Ş. (1995). *Târîhu medîneti Dımaşk*. Beyrut: Dâru'l Fikr.
- İbnü'l Cevzî, F. (1984). *Nüzhetü'a'yûni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'nezâ'ir*. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle.
- İbn Dureyd, H. (1987). *Kitabu cemheretü'l-lüga*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn.
- İbn Hâtım, A. (1998). *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Âzîm*. Tah. Es'ad et-Tayyib. Cilt 13. Sudi Arabistan: Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz.
- İbn Hişâm, A. (1990). *Es-Sîretü'n-nebeviyye*. Tah. Tâhâ Sâd. Cilt 2. Tanta: Dârü's-Sahâbe Li't-Türâs.
- İbn Kesîr, İ. (1999). *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. Mısır: Dâru Taybe.
- İbn Manzur, C. (1990) *Lisânü'l-arab*. Beyrut: Dâru's-Sadır.
- İsfahânî, R. (1991). *el-Müfredât fi Garîbü'l-Kur'ân*. Tah. Safvan Davudi. Beyrut: Darü'l-Kalem.
- Jeffery, A. (2007). *The foreign vocabulary of The Qur'ân*. Boston: Brill.
- Keskioğlu, O. (1953)hey. *Kur'ân tarihi ve Kur'ân hakkında ansiklopedik bilgiler*. İstanbul: Nebioğlu.
- Kirmânî, T. (2010). *Garâ'ibü't-tefsîr ve 'acâ'ibü't-te'vîl*. Cilt 2. Beyrut: Muessesetu Ulumü'l-Kur'ân.
- Kurtubi, M. (1964). *el-Cami 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Mısır: Darü'l-Kutubi'l-Mısıryye.
- Kurt, M. (1984). *Garîbü'l-Kur'ân ve Garîbü'l-Kur'ân'a dair müstakil eserler*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Küçükaşçı, M. (2002). *Şarkiyatçı Arthur Jeffery ve Kur'ân çalışmalarının değerlendirilmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koç, M. (2018). *Tefsir el kitabı*. Ankara: Grafiker.
- Köksal, A. C., Kaya, M. (2011). *Meşrutiyetten Cumhuriyete makaleler*. İstanbul: Klasik.
- Mekrim, A. (1996). *Garîbu'l-Kur'âni'l-Kerim fi asri'r-Resûli ve's-sahâbeti ve't-tâbiîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Müslim, K. (1996). *el-Camiu's-sahih*. Cilt 5. Kahire: İsa el-Halebi.
- Nesâî, A. (2001). *es-Sünenü'l-kübra*. Tah. Hasan Şelebi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

- Nesefî, M. (1998). *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. Cilt 3. Beyrut: Dâru'l-Kelime.
- Paksüt, F. (1993). *Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu: Merhum Dayım Hamdi Yazır*. TDV 109/1 2-24.
- Râfî, M. (2012). *Târîhu âdâbi'l-arab*. Kahire: Müessesetü Hindâvi.
- Râzî, F. (1999). *Mefâtihu'l-gayb*. Cilt 23. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Semerkandî, A. (1993). *Bahrü'l-ulûm*. Cilt 3. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sezgin, F. (1991). *Tarihü't-türesi'l-arabi*. Riyad: İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi.
- Sicistânî, M. (1990). *Garîbü'l-Kur'ân*. Tah. Muhammed Edip. Suriye: Dâru Kuteybe.
- Suyûtî, C. (2004). *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân*. Tah. Ahmed b. Ali. Kahire: Dâru'l-Hadis.
- Suyûtî, C. (2003). *el-Câmiu's-sağîr*. Tah. Yusuf en-Nebhanî. Beyrut: Dâru'l Fikr.
- Süleyman, M. (2002). *et-Tefsîrü'l-kebîr*. Tah. Abdullah Şehhat. Cilt 5. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Şehristânî, A. (2016). *el-Milel ve'n-nihal*. Haz. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Taberî, M. (1994). *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Cilt 24. Beyrut: er-Risale.
- Tantâvî, M. (1998). *et-Tefsîrü'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-Kerim*. Cilt 15. Kahire: Dâru nahdeti Mısır.
- Tehânevî, M. (1996). *Keşşafü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. Cilt 2. Beyrut: Mektebetü Lübnan Naşirun.
- Okumuş, M. (2012). *Ulûmü'l-Kur'an (Kur'an ilimleri)*, (ed) Mehmet Akif Koç, Tefsir El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Okuyan, M. (2015). *Çok anlamlılık bağlamında Kur'an sözlüğü*. İstanbul: Düşün.
- Yavuz, Y. (1995). "Elmalılı Hamdi Yazır." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (1. Baskı Cilt. 11, s. 37-62). İstanbul: TDV.
- Yazıcıoğlu, R. (2002). *Dil-kültür ilişkisi*. Erzurum: Ekev Akademi Dergisi
- Yazır, M. (1997). *Hak Dini Kur'an Dili*. Cilt 9. İstanbul: Yenda.
- Yıldırım, S. (1998). *Peygamberimizin Kur'an'ı tefsîri*. İstanbul: Kayıhan.
- Zehebî, M. (1976). *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs.
- Zemahşerî, M. (1986). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Cilt 4. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî.
- Zemahşerî, M. (1998). *Esasü'l-belâğa*. Cilt 2. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Zerkeşî, A. (1988). *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-fikr.

Zerkeşî, A. (2007). *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ek 1. Orjinallik raporu

 <p>ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 08/12/2022</p> <p>Tez Başlığı : " ELMALILI'NIN HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİNDE GARİBÜ'L-KUR'ÂN VE GARİB KELİMELERİN MUKAYESELİ İNCELENMESİ"</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmanın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 68 sayfalık kısmına ilişkin, 08/12/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 18 'tür.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç/dâhil 4- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Ardaahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">08/12/2022</p> <p>Adı Soyadı: Harun ÖZBAYRAK</p> <p>Öğrenci No: 2000500025</p> <p>Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri</p> <p>Programı: Tefsir</p> <p>Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: right;">_____ Dr. Öğr. Üyesi Mukadder Arif YÜKSEL</p>

Ek 2. Etik Kurul Muafiyet Formu

 <p>ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 08/12/2022</p> <p>Tez Başlığı: "ELMALILI'NIN HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİNDE GARİBÜ'L-KUR'ÂN VE GARİB KELİMELERİN MUKAYESELİ İNCELENMESİ"</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">08/12/2022</p> <p>Adı Soyadı: <u>Harun ÖZBAYRAK</u></p> <p>Öğrenci No: <u>2000500025</u></p> <p>Anabilim Dalı: <u>Temel İslam Bilimleri</u></p> <p>Programı: <u>Tefsir</u></p> <p>Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">_____ Dr. Öğr. Üyesi Mukadder Arif YÜKSEL</p> <p style="text-align: center;">Detaylı Bilgi: https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003 Telefon: 0-4782117522 Faks: 0-4782117523 E-posta: sbe@ardahan.edu.tr</p>

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Harun ÖZBAYRAK

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans : Ardahan Üniversitesi

Öğrenimi

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : Diyanet (2011-2014), MEB-Öğretmen
(2014-...)

İletişim

E-Posta Adresi

Tarih : 08.12.2022